

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**Cumhuriyet'in Seyyahları: Türk Aydınımın Gözünden Avrupa'ya Bakmak
(1923-1960)**

Mehmet MERT

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

Cumhuriyet'in Seyyahları: Türk Aydınının Gözünden Avrupa'ya Bakmak (1923-1960)

Mehmet MERT

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

○ Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾

○ Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾

○ Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

28/12/2022

Mehmet MERT

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç inkarı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ay aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Mehmet MERT

ÖZET

MERT, Mehmet. *Cumhuriyet'in Seyyahları: Türk Aydınlarının Gözünden Avrupa'ya Bakmak (1923-1960)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.

Türklerin yüzyıllardır süregelen Avrupa'yı tanıma çabası, Cumhuriyet dönemi ile zirvesine ulaşmış ve bizatihi devletin öncülüğünde Batılı kurumlar, alışkanlıklar ve sosyal düzen Türkiye şartlarına uyarlanmaya çalışılmıştır. Askeri, siyasi ve mali bakımdan örnek alınan Batılı devletlere İmparatorluk döneminden başlayarak yapılan gezilerle de modernleşmenin kutup yıldızları mesabesinde görülen memleketler ve milletler yerinde gözlemlenerek her alandaki usulleri idrak edilmeye uğraşmıştır. Cumhuriyet döneminde hız kazanan Batı'yı tanıma çabası, tersine bir oryantalizm, garbiyatçılık ve Türklerin Batı'yı Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma gailinden münezzeh surette keşfetmesi süreci olarak nitelendirilebilir. Keşif sürecinin mühim basamaklarından biri olan geziler ve yolculuk sırasında kaleme alınan seyahatnameler, Türk aydınlarının zihnindeki Batı imgesinin anlaşılması bakımından net örnekler ortaya koymaktadır. 1923-1960 yılları arasında Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri üzerine yoğunlaşan geziler sırasında kaleme alındığı tespit edilen otuz bir farklı seyahatname vasıtasıyla Türk aydınlarının Batı'yı nasıl gözlemlendiği ve üzerlerinde nasıl bir etki bıraktığı sorusu Türk düşünce tarihinin dikkate değer bir mevzusudur.

Anahtar Sözcükler

Seyahatname, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Almanya, Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri.

ABSTRACT

MERT, Mehmet. *Travelers of the Turkish Republic: Looking at Europe through the Eyes of Turkish Intellectuals (1923-1960)*, Master Thesis, Ankara, 2023.

The efforts of the Turks to know Europe, which has been going on for centuries, reached its peak with the Republican period and Western institutions, habits and social order were tried to be adapted to the conditions of Turkey under the leadership of the state itself. With the trips made starting from the Imperial period to the Western states, which were taken as an example in military, political and financial terms, the countries and nations that were seen as the pole stars of modernization were observed on site and the methods in every field were tried to be understood. The effort to recognize the West, which gained momentum in the Republican period, can be characterized as a reverse orientalism, Occidentalism and the process of Turks discovering the West without the pretense of saving the Ottoman Empire. Travels, which are one of the important steps of the discovery process, and the travel books written during the journey provide clear examples in terms of understanding the image of the West in the minds of Turkish intellectuals. The question of how Turkish intellectuals observed and influenced the West through thirty-one different travelogues, which were found to be written during travels focusing on Germany, France, England and the United States between 1923 and 1960, is a remarkable subject in the history of Turkish thought.

Keywords

Travelogue, Republic of Turkey, Germany, France, England, United States of America.

İÇİNDEKİLER

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TEŞEKKÜR	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ALMANYA	7
1.1. SEYAHATNAMELERİN KRONOLOJİSİ	7
1.1.1. Selim Sırrı ve Weimar’ın Altın Çağı.....	7
1.1.2. Haşim’in Frankfurt’u.....	9
1.1.3. Nazi İktidarında.....	10
1.1.4. Almanya Savaşta.....	12
1.1.5. Almanya İşgal Altında.....	14
1.1.6. Soğuk Savaş Almanyası.....	16
1.2. ALMAN KARAKTERİ	18
1.2.1. Alman Disiplini.....	19
1.2.2. Alman Milliyetçiliği.....	19
1.3. ALMAN ŞEHİRİ	20
1.3.1. Almanya’da Şehircilik.....	21
1.3.2. Kültür Sanat.....	22
2. BÖLÜM: FRANSA	25
2.1. SEYAHATNAMELERİN KRONOLOJİSİ	25

2.1.1. İki Savaş Arasında	25
2.1.2. Fransa Savaşta.....	30
2.1.3. Soğuk Savaşta Fransa.....	30
2.2. FRANSIZ KARAKTERİ	31
2.2.1. Fransız Aksiliği.....	33
2.2.2. Fransız Kadını	34
2.3. PARİS.....	35
2.3.1. Paris'te Sosyal Hayat	36
2.3.2. Paris'te Eğlence.....	37
2.3.3. Kültür Merkezi.....	38
3. BÖLÜM: İNGİLTERE.....	41
3.1. SEYAHATNAMELERİN KRONOLOJİSİ	41
3.1.1. İki Savaş Arasında	41
3.1.2. İngiltere Savaşta.....	43
3.1.3. Soğuk Savaş	46
3.2. İNGİLİZ KARAKTERİ	49
3.2.1. Eleştirel ve Açık Sözlü İngiliz	49
3.2.2. Hyde Park.....	50
3.2.3. İngiliz Sabrı.....	51
3.2.4. İngiliz Muhafazakârlığı	52
3.2.5. İngiliz İstisnailiği	55
3.3. İNGİLİZ ŞEHİRİ	57
3.3.1. İngiliz Bireyciliği	60
3.3.2. Memur Ahlakı	61
3.3.3. İngiliz Evi.....	62
3.3.4. İngilizlerin Doğa Sevgisi ve Tatil Anlayışı.....	63
3.3.5. Hayvan Sevgisi	65
4. BÖLÜM: AMERİKA.....	67

4.1. SEYAHATNAMELERİN KRONOLOJİSİ	67
4.1.1. Geç Keşfedilen Kıta	67
4.1.2. Soğuk Savaş	70
4.2. AMERİKAN KARAKTERİ	72
4.2.1. Faydacı Amerikalı	75
4.2.2. Tüketim Toplumu	76
4.2.3. Kadın	77
4.2.4. Alışveriş Dünyası	78
4.2.5. Eczane	79
4.2.6. Refah	79
4.2.7. Amerika Ayrı Bir Dünya	81
4.2.8. “EN”lerin Ülkesi	82
4.2.9. İçine Kapanık Amerika	83
4.2.10. Dindar Amerikalı	84
4.2.11. Amerikan Vatanseverliği	85
4.3. AMERİKAN ŞEHİRİ	86
4.3.1. New York	88
4.3.2. Zenciler	89
4.3.3. Osmanlı Tebaası Amerika’da	90
4.3.4. Tabiat ve Şehir	92
4.3.5. Asayiş ve Suç	93
4.3.6. Kültür Sanat	94
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	100
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	104
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU	106

TEŞEKKÜR

Türk aydın ve münevver sınıfının düşünce dünyasını anlamak yolunda literatüre mütevazı bir katkı sunacağımı ümit ettiğim bu tezin yazılış sürecine ve tarihçiliğe bakış açıma derinden tesir eden kıymetli danışmanım Prof. Dr. Mehmet Özden'e, lisans yıllarımdan itibaren tarihçiliğin nasıl yapılması gerektiği konusunda ilham kaynağım olan Doç. Dr. Selda Güner Özden'e, her zaman daha farklı düşünmeye gayret etmemde bana kılavuzluk eden Dr. Öğr. Üyesi Hakan Kaynar'a ve tezime yaptığı eleştirilerle eksikliklerimi fark etmemde katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Akile Zorlu Durukan'a teşekkür ve şükranlarımı ifade etmeyi kendime borç bilirim.

Beni bugünlere getiren sevgili anneciğim ve babacığma ve ağabeylerime bana her zaman kalpten destek oldukları için minnettarım.

Tez yazdığım dönemde benden maddi manevi desteklerini esirgemeyen Duygu Çelen'e, üniversite hayatımda ne yaptıysam beraber yaptığım sevgili dostlarım Rasim Sert, Yunus Koçak, Kaan Yılmaz ve Gökberk Yılmaz'a, kadim dostum Serdar Tabur'a ve kıymetli kardeşim Ali Said Kaya'ya sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

Seyahatname, edebiyat alanında önde gelen yazı biçimlerinden biri olmasa da mazisi çok eskiye dayanan bir türdür. Gezi ve macera kitabı türü, Batı geleneğinde Homeros'un Odisseus arketipiyle varlık bulmuş ve erken dönem seyahatname yazarları antikiteden beslenerek gezi kitapları kaleme almışlardır.¹ Ayrıca Batı geleneğinde Beowulf, Kral Arthur gibi efsaneler gezi yazısı geleneğinin temeli kabul edilmektedir. Bu bakımdan Türk edebiyatında da Dede Korkut Hikâyeleri gezi ve macera literatürünün erken bir örneği olarak kabul edilmelidir.

Erken dönemde, edebî kurguyla süslenmiş seyahatnameler kaleme alınırken bu eğilim yüzyıllar içerisinde azalmış ve yazarların ilgi çekme amacıyla ekledikleri kurmaca bölümler terk edilmiştir. Roma döneminde yaşamış Yunan yazar Pausanias'ın *Description of Greece*² isimli gezi kitabı, bilinen en eski seyahatnamelerdendir. Eski çağlarda dış dünyadan haber almak ve yabancı memleketlerde nasıl hayatlar yaşandığını öğrenmek oldukça zor olduğundan, bir seyahat gerçekleştirilmeksizin başka coğrafyalardan haber almanın yollarından biri seyahatnamelerdir. Bir nevi macera kitabı denilebilecek seyahatnameler, yazarların yolculukları boyunca gördükleri ve duyduklarını konu almaktadır. Arap edebiyatında eski tarihlerden itibaren önemli bir yer tutan seyahatname türü, İbn Fadlan³, İbn Cübeyr⁴, İbn Batuta⁵ gibi meşhur yazarlar vasıtasıyla İslam dünyasında tanınmıştır. Batı Avrupa'da kaleme alınan en eski örneklerden biri ise Gallerli Gerald'ın 1191 yılında Latince kaleme aldığı *Galler'e Yolculuk (Itinerarium Cambriae)*⁶ isimli eseridir. Marco Polo Seyahatnamesi ise yazarın, 1276-1291 tarihleri arasında, Asya'nın bir ucundan diğer ucuna yaptığı seyahati

¹ Susan Bassnett , "Introduction", *Literature of Travel and Exploration*, ed. Jennifer Speake, , v. I, Taylor & Francis Books, New York 2003, introduction XI.

² 2. yüzyılda yaşamış Lidyalı gezgin. Bkz: Pausanias, *Description of Greece*, Palala Press, 2015.

³ Seyahatine 921 yılında çıkmıştır ve Rey, Nişabur, Merv, Buhara ve Harezmi üzerinden geçerek İdil Bulgar hanı ile görüşmüştür. bkz: Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İbn Fadlân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 477. Bkz: Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.

⁴ Seyahatine 1183 yılında çıkmıştır ve Sardinya, Sicilya, Girit, İskenderiye, Mekke ve Medine'yi dolaşmıştır. bkz: Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Cübeyr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 401. Bkz: İbn Cübeyr, *İbn Cübeyr Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.

⁵ 1325 yılında Tanca'dan yola çıkmış ve bütün Kuzey Afrika sahillerini katederek Biladüş-Şam'ı dolaşmış daha sonra da Anadolu, Dest-i Kıpçak, Horasan ve Hindistan'a seyahat etmiştir. bkz: A. Said Aykut, "İbn Battûta", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 361-362. Bkz: İbn Batuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022.

⁶ Bkz: Gerald of Wales, *The Journey Through Wales and the Description of Wales*, Penguin Classics, 1978.

kapsamaktadır ve seyahatname türünün dünyada en ünlü örneği konumundadır.⁷ Batı’da daha çok Geç Ortaçağ’da gelişim gösteren türe, Haçlı Seferleri sırasında kaleme alınan yolculuk defterleri de dâhil edilebilmektedir.

Türk edebiyatında ise 16. yüzyıl itibarıyla örneklerine rastlanmaya başlanan seyahatnamelerin ilk örneği, Seydî Ali Reis’in 16. yüzyıl ortalarında kaleme aldığı *Kitâbü’l-Muhît*⁸ ve *Mir’atü’l-Memâlik*⁹ isimli eserleri kabul edilmektedir. İlkinde Hint Seferi’nde gördüklerini, ikincisinde seferden yaya olarak dönerken gördüklerini kaleme alan yazar, hem manzum hem mensur eserler ortaya koymuştur. Yine aynı dönemde yazılmış olan Pîrî Reis’in *Kitâb-ı Bahriyye*¹⁰ isimli eseri, türün öncülerinden sayılmakta olsa da kısmen seyahatname, daha çok bir coğrafya kitabıdır. Türk edebiyatındaki seyahatnamelerin şüphesiz en meşhuru, Evliya Çelebi’nin 17. yüzyılda kaleme aldığı *Seyahatname*¹¹ isimli eseridir. Aynı zamanda Türk edebiyatının en özgün eserlerinden ve tarihçilerin önemli kaynaklarından olan *Seyahatname*, Evliya’nın kendine has üslubuyla mübalağalı ve muzip şekilde kaleme aldığı bir eserdir.

Modern anlamda gezi yazısı kaleme alma geleneği ise Tanzimat ile yaygınlık kazanmaya başlamış ve diğer Batı kaynaklı düz yazı biçimleri gibi Türk muharrirlerinin Batılı örnekleri taklit etmeleri ile yeni bir edebî form olarak yazın geleneğine dâhil olmuştur. Dolayısıyla Türkler için tamamen yeni sayılmasa da seyahatname yazma kültürü ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde kabul görmüştür. Türklerin bu tarihlere kadar yurtdışına pek çıkmamaları, denizaşırı ticaret yapan Türklerin azlığı, en önemlisi okur-yazarlığın düşük olması ve daimi büyükelçiliklerin III. Selim devrine kadar var olmaması bu durumda etkilidir. Zira Lale Devri’nde Fransa’ya elçilik vazifesine gönderilen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi’nin sefaretnamesi¹² bir seyahatname olarak da

⁷ 1260-1292 yılları arasında çıktığı seyahatlerinde İtalya’dan Çin’e uzanan geniş coğrafyayı anlatmıştır. bkz: Mahmut H. Şakiroğlu, “Marco Polo”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 41. Bkz: Marco Polo, *Seyahatname*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.

⁸ Hint Deniz Seferi münasebetiyle bölgeye gidecek levantler için kılavuz niteliğindedir. bkz: Şerafettin Turan, “Kitâbü’l-Muhît”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 111.

⁹Bkz: Seydi Ali Reis, *Mir’atü’l-Memalik Seydi Ali Reisin Maceraları Basra-Hindistan-Türkistan-İran (1554-1557)*, der. Ömer Tellioglu, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021.

¹⁰ Daha çok coğrafya ve harita kitabı özelliği taşısa da kısmen seyahatname türüne dâhil edilebilir. bkz: Fikret Sarıcaoğlu, “Kitâb-ı Bahriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 72. Bkz: Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2020.

¹¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

¹² 1721 yılında Paris’e büyükelçi olarak atandığı sırada kaleme aldığı sefaretnamede Doğu-Batı mukayeseleri yaparak Fransa’ya dair izlenimlerini paylaşmıştır. bkz: Zeki Arıkan, “Yirmisekiz Çelebi

ele alınabilir. Modern gezi yazısı sayılabilecek ilk eserleri Ahmet Mithat Efendi ortaya koymuş ve *Avrupa'da Bir Cevelan*¹³ kitabıyla seyahatname kültürünü diriltmiştir denilebilir.

İmparatorluğun son döneminde anı ve gezi yazısı türleri yaygınlık kazanmaya başlamış ve özellikle hatıratlar edebiyatta geniş bir yer bulmaya başlarken gezi yazıları yine ikinci hatta üçüncü planda kalmaya devam etmiştir. Yine de hatıratların belli kısımları seyahatname türüne dâhil edilebilir. II. Abdülhamid ve Meşrutiyet devrinde kaleme alınan gezi kitaplarına Seyyah Mehmed Emin Efendi'nin *İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat*¹⁴, İsmail Hakkı Babanzade'nin *Irak Mektupları*¹⁵, Mehmet Enisi'nin *Avrupa Hatıratı*¹⁶ eserleri örnek olarak gösterilebilir.

Cumhuriyet döneminde ise daha fazla eser neşredilmesine rağmen Avrupa'daki çeşitliliğin yanına yaklaşılammıştır. Yazılanlar çoğunlukla gazetecilerin devlet yahut özel basın görevleriyle Batı'ya giderek gazetede yayımlamak üzere kaleme aldıkları köşe yazılarından ibaret kalmaktadır.

Türk muharrirleri seyahatname türünde daha az sayıda eser vermiş olsalar da hatıratlar kısmen gezi kitabı özelliği de taşıyabilmektedir. Söz gelişi beş-on kişilik bir gazeteci heyeti yurt dışı gezisine çıktıkları vakit, içlerinden ancak biri seyahatname kitabı yazmaya koyulmuştur.

Avrupalı yazarların, özellikle oryantalistlerin yalnızca Doğu'yu keşfetme amacıyla çıktıkları seyahatlerinde seyahatnameler kaleme aldıkları bilinirken Türk aydın zümresi hâlihazırda çıktıkları seyahatleri dahi kayda geçirmeyi pek az aklına getirmiştir. Modernleşme, Batılılaşma, çağa ayak uydurma gibi meselelerde her birinin belli yazıları bulunan Türk aydınlarının dikkatle takip ettikleri ve müesseselerine,

Mehmed Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, s. 551-552. Bkz: Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *Fransa Sefaretnamesi*, haz. Abdullah Uçman, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

¹³ 1889 yılında yola çıkarak Paris, Stockholm, Berlin, Viyana gibi şehirlerde gözlemlerde bulunduğu 71 gün süren seyahatinin notlarını Tercüman-ı Hakikat gazetesinde tefrika ettirmiş ve yazılarını 1044 sayfalık hacimli bir kitaba dönüştürmüştür. Mimariden gündelik hayata birçok konuya temas etmiştir. Bkz: Mehmet Özyurt, *Ahmet Mithat Efendi'de Avrupa Fikri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013. Bkz: Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁴ Seyyah Mehmed Emin Efendi, *İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat*, haz. Muhibbe Darga, Everest Yayınları, İstanbul 2007. Bkz: Mehmet Emin Efendi, *İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat*, Kırankar Matbaası, İstanbul, 1295

¹⁵ İsmail Hakkı Babanzade, *Irak Mektupları*, Büke Yayınları, İstanbul 2002. Bkz: Babanzade İsmail Hakkı, *Irak Mektupları*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1329.

¹⁶ Mehmet Enisi, *Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü (Avrupa Hatıralarım)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008. Bkz: Mehmet Enisi (Yalkı), *Avrupa Hatıratım*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1327.

kültürüne hayranlık duydukları Batı medeniyetine pek az seyahat etmesi, ettiğinde de bundan bir eser çıkarmayışı şaşırtıcı bir durumdur.

İmparatorluğun son döneminde daha çok seyahatname kaleme alınırken Cumhuriyet'in ilk yıllarında seyahatnamelerin sayısı sifıra yaklaşmıştır. Yeni devlet nizamının kuruluşunda devlet görevleriyle de meşgul olan yazarların belki bu sebepten belki de cumhuriyetin “emperyalist” Batı'ya kuşkulu yaklaşımından olacak, kısa bir süre de olsa seyahatnamelerin önü kesilmiştir. Gezi kitaplarının tekrar yaygınlaşması için 30'lu yıllar beklenecektir. Selim Sırrı Tarcan'ın *Garpta Hayat*¹⁷ ve *Bugünkü Almanya*¹⁸ eserleri, neşredildiği tarih ve içerik bakımından seyahatname türünün erken cumhuriyet döneminde kıymetli örnekleridir. Ahmet Haşim'in meşhur *Frankfurt Seyahatnamesi*'nin¹⁹ de yazarın edebiyat dünyasındaki konumu göz önünde bulundurulduğunda diğer muharrirlere ilham verdiği tahmin edilebilir. Gezi kitaplarının en velut yazarı ise Falih Rıfkı Atay olmuştur. Atay, kısmen yahut tamamen seyahatname türüne dâhil edilebilecek, irili ufaklı tam on altı eser kaleme alarak dünyanın dört bir tarafını incelediği kitaplarıyla “seyahatname şampiyonu” olmuştur.

Tarcan, dünyayı gezmenin asrî bir zaruret olduğunu, Türklerin bu alışkanlığı edinmeleri gerektiğini belirtmiş ve seyahatname yazmak konusunda Fransız yazar Hippolyte Taine'in İngiliz seyahatname kültürü hakkındaki sözlerini alıntılıyarak gezilerini kayda geçirmeyi kendine görev addetmiştir: "*İngilizlerin gayet iyi bir itiyadı var, ecnebi memleketlere seyahat ederler ve kendi vatanlarına döndükleri zaman gördükleri şeyler hakkında mülâhazalarını yazarlar. Böylece bir araya gelen muhtelif şehadetler birbirini tamamlar.*"²⁰ Gerçekten de pek kıymetli beş seyahatname neşreden Tarcan, kendisi aslen bir edip olmasa da gezi yazısı geleneğine öncü eserler kazandırmıştır. “Muhtelif şehadetlerin birbirini tamamlaması” yolunda adımlar atan ve kendisinden sonra geleceklere öncülük eden Tarcan'ın Taine'den naklettiği sözler, tezin yazılış amacını özetlemesi açısından pek kıymetlidir. Birbiri ardına yazılmış seyahatnameler bir araya getirildiğinde hem ziyaret edilen ülkelerin yıldan yıla değişimi takip edilebilecek hem de Türk yazarların ortak düşünce pratikleri ortaya konulabilecektir.

¹⁷ Selim Sırrı (Tarcan), *Garpta Hayat*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.

¹⁸ Selim Sırrı (Tarcan), *Bugünkü Almanya*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

¹⁹ Ahmet Haşim, *Frankfurt Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

²⁰ Sırrı, *Almanya...*, s. önsöz V.

Türk seyahatname yazarlarının çoğu, seyahatleri boyunca tarafsız bir gözlem yapacakları ve hiçbir şekilde taraf tutmayacakları iddiasıyla yola çıkmışlardır. Gerçekten de küçük bir kısmı hariç hepsi Batılıların gündelik alışkanlıkları ve aktüel siyasi atmosfer üzerine yoğunlaşmış ve çoğu zaman kasten kendi yorumunu ilave etmekten imtina etmiştir. Hepsinin ortak amacı; sosyal, kültürel ve siyasi bakımdan Batı'yı gözlemlemek ve okuyucuya tarafsız biçimde aktarmaktır. İddiaları böyle olsa da her yazar kaçınılmaz şekilde kendi karakterini, meşrebini ve kişisel geçmişini yansıtan eserler ortaya koymuştur. Söz gelişi Atay'ın antiemperyalist cumhuriyetçi kimliğini ve Birinci Dünya Savaşı tecrübesini göz önünde bulundurmaksızın gezi notları doğru zemine oturtulamaz. Ayrıca her yazarın kişiliği, mesleği ve ilgi alanları yurt dışında dikkat ettiği hususlara da yön vermiştir. Mesela, Tarcan, sporcu ve spor yöneticisi kimliği dolayısıyla Avrupalıların spor usulleri ve eğitimlerinden bahseden yegâne yazardır. Son olarak yazarların tarafsız olduklarına dair beyanlarının temelinde bir çekince olduğu söylenebilir. Batı hayranı, tabiri caizse şımarık yaftası yeme korkusu söz konusudur. Hasan Âli Yücel'in İngiltere hakkında birçok takdir barındıran kitabını sonlandırırken kendini peşinen savunması buna kanıt olarak gösterilebilir: "*Fakat hiç kimseden istenmiyeceği gibi benden de beklenmiyecek olan bir cihet varsa o da kendi milletimden daha çok, velev İngilizler de olsa, başka bir milleti sevmemdir.*"²¹ Yazarların gönüllerince yazmaları, toplumsal hassasiyetler karşısında sekteye uğrarken bu ön yargıların seyahatname yazmaktan çekinmelerine dahi sebep olabileceği akla gelmektedir.

Yazarların bir kısmı hayatında ilk kez yurt dışına seyahat ederken bazıları da daha önce defalarca gördüğü şehirleri bu kez seyahatname yazmak üzere gezmiştir. İlk seyahatine çıkan yazarların eserlerinde daha genel gözlemler ve yüzeysel bilgiler öne çıkarken, defalarca gördükleri ülkeleri yazan muharrirlerin her yönden daha derin analizler yaptığı göze çarpmaktadır. Bazıları Batı'ya dair tecrübesi olup olmadığına dair bilgi vermezken ilk göze çarpan temel hususları hemen kayda geçirenlerin tecrübesiz olduğu hata payıyla da olsa tahmin edilebilir.

Seyahatlerin hemen hemen tamamı ülkelerin başkentlerine yahut muadili büyük şehirlere, o şehirlerin de en gözde semtlerine gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan ülke ve millet portreleri, her memleketin üst kesimine ve yüksek kültürüne aittir.

²¹ Hasan Âli Yücel, *İngiltere Mektupları*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1958, s 131.

Örneğin İngiliz şehrine dair yapılan analizler aslında Londra üzerinden genellenmektedir. Aynı şekilde Berlin, Paris ve New York gibi şehirler, sosyal ve kentsel analizlerin asıl kaynağıdır.

22 farklı yazarın toplam 31 kitabı²² incelenen tezde Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ayrı ayrı başlıklarda tetkik edilmiştir. Tezin yazılış sürecinde eserler tespit edilip incelenirken hem nicelik hem nitelik bakımından bu dört ülkenin öne çıktığı görülmüş ve İtalya, Avusturya gibi ülkeler tezin kapsamı dışında bırakılmıştır. Yazarların yedisinin milletvekilliği²³, birinin milletvekili adaylığı²⁴ yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca on üçünün Cumhuriyet rejiminin gayriresmî yayın organları Ulus ve Cumhuriyet gazetelerinde yazarlık²⁵ yaptığı saptanmıştır. Bu bakımdan yazarların çoğunlukla Kemalist elit zümreye tâbi olduğu görülmektedir ve yurtdışına seyahat etmenin belli bir grubun inhisarında, lüks bir eylem olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca sekizinin Darülfünun yahut İstanbul Üniversitesi'nde eğitim gördüğü²⁶, on üçünün ise asıl mesleğinin gazetecilik²⁷ olduğu tespit edilmiştir. Geri kalanların ise ya devlet adamı ya akademisyen olmaları²⁸ hasebiyle Türk aydınının bir hülhasını oluşturmaktadırlar.

Tez kaleme alınırken önce seyahatlerin gerçekleştirildiği tarihe göre kronolojik ve olabildiğince o günün aktüalitesini gösteren bir anlatı inşa edilmeye çabalanmıştır. Sonra her ülkenin kendi iç dinamiklerinde seyahatlerin dönem fark etmeksizin mükerrer şekilde gözüne çarpan insan ve memleket manzaraları alt başlıklar halinde çıkarılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla ülkelerin ve konuların sayfa sayısı tamamen eserlerin içeriklerinden kaynaklanmaktadır.

²² Kitaplar tespit edilirken yaşanan büyük zorluk, Baki Asiltürk'ün hazırladığı bibliyografya sayesinde aşılmıştır. Bkz: Baki Asiltürk, "Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 2, İstanbul 2000, s. 209-240.

²³ Falih Rıfkı Atay, Ahmet Şükrü Esmer, Fahrettin Kerim Gökay, Yusuf Ziya Ortaç, İsmail Habip Sevük, Selim Sırrı Tarcan, Hasan Âli Yücel. Tamamı CHP vekilidir.

²⁴ Peyami Safa. 1950 seçimlerinde CHP'den aday olmuştur.

²⁵ Bedii Faik Akın, Burhan Arpad, Falih Rıfkı Atay, Faik Sabri Duran, Ahmet Şükrü Esmer, Celaleddin Ezine, Namdar Rahmi Karatay, Yusuf Ziya Ortaç, Peyami Safa, İsmail Habip Sevük, Selim Sırrı Tarcan, Aslan Tufan Yazman, Hasan Âli Yücel.

²⁶ İsmail Habip Sevük, Ahmet Şükrü Esmer, Yusuf Ziya Ortaç, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Falih Rıfkı Atay, Hasan Âli Yücel, Şevket Rado, Bedii Faik Akın.

²⁷ Bedii Faik Akın, Burhan Arpad, Falih Rıfkı Atay, Ahmet Şükrü Esmer, Celaleddin Ezine, Namdar Rahmi Karatay, Afşin Oktay, Yusuf Ziya Ortaç, Şevket Rado, Peyami Safa, İsmail Habip Sevük, Ahmet Emin Yalman, Aslan Tufan Yazman.

²⁸ Yazarlar arasında herhangi bir başlığa dâhil edilemeyen tek kişi Ahmet Haşim'dir.

1. BÖLÜM: ALMANYA

Almanya, Türk aydınının gözünde hemen hemen hiçbir zaman Batı idealinin karşılığı olarak görülmemiş ve ne devlet ne millet teşkilatındaki usulleri medeniyetin ileri safhası addedilmiştir. Almanya'yı örnek almak muhtemelen sadece askeri ve ekonomik mevzularda geçerli sayılmıştır. Zaten Türk-Alman ilişkileri de çoğunlukla askeri ortaklıklar neticesinde gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndaki silah arkadaşlığı bunun zirve noktası olmuştur.

Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Alman İmparatorluğu'nun varlığı son bulmuş ve yerine Weimar Cumhuriyeti kurulmuştur. 1918-1933 yılları arasında devam edip Nazilerin iktidara gelişi ile son bulan döneme Weimar Almanyası denilmektedir. Almanların tarihte ilk kez cumhuriyet rejimiyle tanıştıkları bu dönem Birinci Dünya Savaşı'nın ardında bıraktığı çalkantılı süreci kapsamış ve yalnızca 15 yıl sürebilmiştir. 1918-23 yılları arasında yaşanan diplomatik restorasyon vetiresinin ardından Almanların kültürel atılımlar yapıp yüksek refah içerisinde yaşadığı dönem 1929 Krizi'nin patlak vermesiyle son bulmuş ve Almanya büyük bir siyasi krize sürüklenmiştir. İstikrarlı siyasi iklim bir türlü sağlanamamış ve Nazilerin iktidara gelişiyle Weimar Cumhuriyeti de son bulmuştur.²⁹

1.1. SEYAHATNAMELERİN KRONOLOJİSİ

1960 yılına kadar Almanya'ya dair seyahatname kaleme alan Türk yazarlar; Selim Sırrı Tarcan, Ahmet Haşim, İsmail Habib Sevük, Ahmet Şükrü Esmer, Peyami Safa, Celaleddin Ezine, Mehmet Saffet Engin, Aslan Tufan Yazman, Fahreddin Kerim Gökay, Burhan Arpad ve Yusuf Ziya Ortaç'tır.

1.1.1. Selim Sırrı ve Weimar'ın Altın Çağı

Galatasaray Mekteb-i Sultanisi mezunu olan Selim Sırrı Tarcan, II. Meşrutiyet devrinde ilk Millî Olimpiyat Komitesi'nin kuruculuğu yapmasının yanında voleybol ve boksun Türkiye'de temellerini atmıştır.³⁰ Üç dönem boyunca Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde milletvekilliği de yapan Tarcan, 1928'de daha önce 22 kez ziyaret ettiği Berlin'e yeni bir seyahat gerçekleştirdiğinde 54 yaşında bulunmaktadır. Tarcan'ın

²⁹ Weimar Cumhuriyeti'ni yıkıma götüren siyasi ve ekonomik kriz için bkz: Colin Storer, *A Short History of the Weimar Republic*, I.B. Tauris Publishers, London 2013, s. 101-103.

³⁰ İbrahim Alâettin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, *Selim Sırrı Tarcan*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946, s. 376.

Bugünkü Almanya adını verdiği kitabı, yazarın I. Dünya Savaşı öncesi Almanya'yı da iyi bilmesi bakımından ayrı bir kıymeti haizdir. Kitaptan yola çıkarak imparatorluktan cumhuriyete geçişin getirdiği değişimin yahut ayniliğin de izi sürülebilmektedir.

Hippolyte Taine'in İngilizlerin seyahat kültürü hakkında yazdıklarını ve Paul Bourget'in Amerika seyahatini anlattığı kitabını okuyan Tarcan, kendisine Batı dünyasını gezme ve gördüklerini bir sinema objektifi gibi tarafsızca kaleme alma hedefi koymuştur.³¹

1928'de Weimar Almanyası'nda seyahate başlayan Tarcan 29 Krizi'nden hemen önce Weimar'ın altın yıllarına rastgelmiştir. Weimar ekonomisinin A.B.D.'den alınan borçlar sayesinde büyük bir canlılık gösterdiği günlerde Berlin sokaklarında dolaşan Tarcan, şehrin canlılığı karşısında hayrete düşmüş ve Cihan Harbi öncesinden bile daha şık bir yaşantı ile karşılaştığını belirterek eklemiştir: "... *tesadüf ettiğim insanların, dikkat ettim yüzleri hayli yumşamış.*"³² Bu hasletin memurlara da geçtiğini "*Tramvay, otobüs, şimendifer memurları ve bilhassa polis eskisine nispetle çok naziktir.*"³³ sözleriyle açıklamaktadır. Savaş havasından çıkmış ve tarihinde ilk kez cumhuriyet rejimi ile tanışmış Alman halkının suni de olsa müreffeh günler yaşamamasından da kaynaklı olarak meşhur sert mizaçlarının değişmeye başladığı gözlemlenmektedir.

Alman halkının -hiç şüphesiz Amerika etkisiyle- tüketim toplumuna dönüşmesi ve kimsenin birikim yapmadan sefahat içerisinde yaşadığını gözlemleyen Tarcan bu hususu Almanlara sorduğunda, "*(Inflation)dan halkın gözü korktu. Artık kimse Bankalarda para biriktirmiyor, kazandığını yiyor...*" cevabını almıştır.³⁴ Lüks tüketim ve gösterişli kıyafetlerin eski Almanya'da yeri olmadığını belirten Tarcan, 1928'de gelinen noktada şık elbiselerin bütün ahalinin merakı haline geldiğini ve mağazaların parlak ve şık vitrinlerinin göz alıcı şekilde süslendiğini gözlemlemiştir. Hareketli bir serbest piyasanın getirdiği alışveriş hayatına alışkın olmayan Almanların yeni düzene ayak uydurmaya çalıştıkları sırada ortaya çıkan ekonomik kriz büyük bir hayal kırıklığını ve siyasi çalkantıları da beraberinde getirecektir.

Asırlardan beri ordu millet olma anlayışı ile hareket eden ve çocukların sıkı bir disiplin içerisinde yetiştirildiği Almanya'da, cumhuriyet havası esmesiyle nezaket ve

³¹ Sırrı, *Almanya...*, s. önsöz V-VI.

³² Sırrı, *Almanya...*, s. 2.

³³ Sırrı, *Almanya...*, s. 17.

³⁴ Sırrı, *Almanya...*, s. 3.

yumuşak başlılığın yeni moda haline geldiğini belirten Tarcan, güler yüzlü insan ödülleri bile verildiğini kaydetmiştir. Bu rahatlık kültürünün bir tezahürü olarak da görebileceğimiz spor merakı ise Tarcan'ın kendi sporcu ve spor yöneticisi kimliği dolayısıyla özellikle dikkat ettiği bir husustur.

Otuzdan fazla sporda 400.000 sporcu yetiştirildiğini kaydeden Tarcan, “*Büyük harpten mağlup çıkan Almanyanın ordusu dağılmıştır, [dağılmıştır] fakat onun yerine kuvvetli, çevik, becerikli her şeye kabiliyetli bir cimnastikçi ordusu kaim olmuştur...*”³⁵ diyerek sportmen ruhlu cumhuriyet havasının hoşluğunu vurgulamıştır. Bu sportmen ruhlu ve dinç vücutlu Alman gençliği, 10 yıl sonra Avrupa'yı istila eden Nazi savaş makinesinin nüvesi olacaktır ve yazarın bahsettiği yumuşak başlı kültür geride kalacaktır.

1.1.2. Haşim'in Frankfurt'u

1929 itibarıyla Almanya ve dünyanın geri kalanının çoğunda New York borsasının çöküşü derinden hissedilmeye başlamıştır. Büyük şirketlerin hisse senetleri çok kısa bir süre içerisinde bütün değerini kaybetmiş ve Amerikan halkı yıllardır biriktirdikleri sermayelerini bir anda kaybetmiştir.³⁶ Yaşanan kriz bütün devletlerin ekonomisini sarsarken siyasi perspektifte bu durumdan en çok etkilenen ülkelerden biri Almanya'dır.

Krizin ardından Nazilerin iktidara yürüdüğü yıllarda Almanya'ya seyahat eden Türk edebiyatının en ünlü şairlerinden Ahmet Haşim de Galatasaray Mektebi Sultanisi'nden mezun olmuş ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde büyük bir şöhrete kavuşmuştur.³⁷ Fecr-i Âtî topluluğunun önde gelen sembolist şairlerindedir. 1932'de tedavi maksatlı gittiği Frankfurt'ta kaleme aldığı *Frankfurt Seyahatnamesi* isimli eseri yazarın manzum olmayan nadir eserlerindedir.

Tedavi sırasında Frankfurt'a giden Ahmet Haşim, muhtemelen vaktinin çoğunu istirahatle geçirdiği için şehirde uzun uzun dolaşma fırsatı yakalayamamış olacak ki tafsilatlı gözlem içeren bir metin kaleme almamıştır. Oysaki seyahati, Alman siyasi hayatının en hareketli günlerine denk gelmektedir. Muhtemelen bu tür meselelerle pek

³⁵ Sırrı, *Almanya...*, s. 22.

³⁶ Allan Nevins ve Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, çev. Halil İnalçık, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 481-482.

³⁷ Kolektif, “Ahmet Haşim” *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 26.

ilgilenmeyen şahsiyetinin de etkisiyle Nazileri iktidara taşıyan günleri Almanya’da yaşamasına rağmen bundan söz etmemektedir.

Ahmet Haşim, seyahatini gerçekleştirdiğinde Weimar ekonomisini altüst eden 1929 ekonomik krizinin üzerinden üç yıl geçmiş ve ülkenin çehresi tamamen değişmiştir. Sokakları dolduran işsiz ve fakir ordularını gören Haşim, Almanya’nın halini, pembe ve büyük fakat içi kurtlu bir elmaya benzetmektedir.³⁸ Nitekim daha Frankfurt istasyonuna gece vakti iner inmez karşılaştığı تنها sokaklar, Almanya’nın kriz ortamından ne denli etkilendiğini ortaya koymaktadır: “... *bu etrafta mağrur çeliklerini büken Merihî çerçevenin hakikatte sessiz bir facia dekorundan başka bir şey olmadığına inanmalı.*”³⁹ Daha birkaç yıl öncesinde canlı ve dinamik bir poz veren Almanya, ekonomik kriz neticesinde büyük bir buhranın içerisine düşmüştür ve Nazi iktidarının önü açılmıştır.

1.1.3. Nazi İktidarında

Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi yahut kısaca Naziler, 1930’da yüzde 18.3 oy oranıyla parlamentonun en büyük ikinci partisi konumuna gelmiş ve 1932’deki seçimlerde yüzde 37,8 oy oranıyla 608 sandalyenin 230’unu elde kazanıp birinci parti haline gelmiştir.⁴⁰ Nazi Partisi iktidarı ele geçirmek için ise 1933 Ocak’ını bekleyecektir.⁴¹

Nazilerin iktidara geldiği 1933’ten sonra Almanya’yı ziyaret eden Türk seyyahları, İsmail Habib Sevük, Ahmet Şükrü Esmer ve Peyami Safa’dır.

İsmail Habib Sevük, Milli Mücadele döneminde gazete yazarlığı ve cumhuriyetin ilk yıllarında edebiyat tarihçiliği ve hocalığı yapmasıyla tanınmış, bir dönem de milletvekilliği yapmıştır.⁴² 1935’te kaleme aldığı eserinde, geçmişte parça parça olan Almanya’yı sonunda birleştiren adam olarak Hitleri gösterirken Nazilerin henüz iktidara geldiği tarihlerde kendilerine karşı menfi bir tutumu olmadığını göstermiştir.⁴³

³⁸ Haşim, *Frankfurt...*, s. 32-33.

³⁹ Haşim, *Frankfurt...*, s. 27.

⁴⁰ Mary Fulbrook, *The Divided Nation: A History of Germany (1918-1990)*, Oxford University Press, Oxford 1992, s. 50-60.

⁴¹ Weimar Almanyası’nın iflası ve Nazilerin iktidara geliş sürecini dönemin Berlin büyükelçisi Kemalettin Sami Gökçen’in raporlarından takip etmek için bkz: Yunus Koçak, *Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa’nın Raporlarından Weimar Cumhuriyeti’ne Bakmak (1925-1933)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2022.

⁴² Kolektif, “İsmail Habib Sevük”, *Tanzimat’tan Bugüne...*, C. 2, s. 913.

⁴³ İsmail Habib Sevük, *Tuna’dan Batı’ya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 113.

Ahmet Şükrü Esmer, Columbia Üniversitesi'nde hukuk doktorası yapmış olmasının yanında hayatını gazeteci olarak sürdürmüş, Vatan ve Ulus gazetelerinde uzun yıllar çalışmış ve bir dönem de milletvekilliği yapmıştır.⁴⁴

Esmer, 1934'ten bakınca Nazileri gelip geçici, herhangi bir iktidar partisi olarak görmüş olabilir. Yine de Almanya'da esen Nasyonal Sosyalist havadan kendini izole edemeyerek her yerde karşısına çıkan "Heil Hitler" hitabının kendisinde oluşturduğu şaşkınlığı dile getirerek şunları söylemiştir:

"Bir Weinstube yani şarap kahvehanesine girdik. Fakat kapıdan girmezden evvel, bir şey nazarı dikkatimizi celbetti. Kapının üstünde kahvehaneye giren müşterilerin "Heil Hitler" selâmını vermeleri yazılı idi. Şunu söyliyeyim ki Almanların Gutenmorgen, Guten tag gibi selâmlar yerine, yaşasın Hitler demek olan Heil Hitler selâmını ikame ettiklerini Almanyaya gelene kadar bilmiyorduk. ... Bazı köylerde yalnız selâm olmakla kalmıyor, evet gibi, pekâlâ gibi, hoşgeldiniz, uğurlar olsun gibi sözlerin yerinde de kullanılıyor."⁴⁵ Nazilerin oluşturduğu lider kültürünün ulaştığı seviye ve gündelik hayatın her anında küçük takdis merasimleri yapılması bir yabancı için son derece garip bir âdettir.

Nazi iktidarını gören bir diğer yazar Peyami Safa, romancılığı ve gazeteciliği ile döneminin en meşhur simalarındandır. *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve *Yalnızız* gibi romanlarının yanında *Kültür Haftası* dergisi ve siyasi-edebi çevrelerde giriştiği kalem kavgaları ile adından çokça söz ettirmiştir.⁴⁶

İsmiyle müsemma *Büyük Avrupa Anketi*⁴⁷ eserinde Avrupalılarla siyasi fikir teatilerinde bulunmuş ve eserinin asıl hacmini özellikle seyahatinin asıl hedefi Fransa bölümünü bu diyaloglara ayırmıştır. 1938'de Fransa'ya gerçekleştirdiği seyahatin dönüşünde Almanya'dan geçen Safa, Safa, *anket* yapma işini Almanya'da sürdürememiştir çünkü Almanca bilmemektedir.

Hududa yaklaşırken Nazilerin kendisine karşı menfi bir yaklaşım sergilemesinden korkmuş fakat Alman memurlarının nezaketi karşısında şaşırmıştır.⁴⁸ Bavulları bile doğru düzgün kontrol edilmeden yoluna devam eden Safa, ön yargılı şekilde geldiği

⁴⁴ Gövsa, *Türk Meşhurları...*, Ahmet Şükrü Esmer, s. 124.

⁴⁵ Ahmet Şükrü (Esmer), *Avrupada Otomobil ile 9000 Kilometre*, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul 1934, s. 109.

⁴⁶ Beşir Ayvazoğlu, "Peyami Safa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, s. 437.

⁴⁷ Peyami Safa, *Büyük Avrupa Anketi*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938.

⁴⁸ Safa, *Büyük Avrupa...*, s. 172.

Almanya’da fazla kalmamıştır. Nazi iktidarında Almanya’nın -beklenenin aksine- daha misafirperver olduğu fikri diğer yazarların şهادetlerinde de sabittir. Fransa bölümünde tespit edildiği gibi, Fransızların yabancılara kaba davranışlar sergilemesi göz önünde bulundurulduğunda ön kabulleri temelinden sarsacak tecrübelerin vaki olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.4. Almanya Savaşta

Almanlar İkinci Dünya Savaşı’nın ilk yılında Fransa ve İngiltere’ye karşı büyük başarılar elde ederek ezeli rakipleri Fransızları savaş dışı bırakmayı başarmış ve Birinci Dünya Savaşı’nın rövanşını aldıkları hissiyle 1918 ateşkesini imzaladıkları vagona Fransızların teslim antlaşmasını imzalamışlardır.⁴⁹

Daha sonra savaşta denge sağlanmış ve İngilizlerin teslim olmaması, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri’nin çatışmaya dâhil olmasıyla Almanlar iyiden iyiye üstünlüklerini kaybetmiştir. Başta İngiliz hava kuvvetleri olmak üzere müttefiklerin Alman topraklarını yıllar boyunca bombardıman altına almaları Alman halkının savaşı mütemadiyen hissetmesine yol açmıştır.⁵⁰

Savaş döneminde Almanya’yı ziyaret eden Türk seyyahlar Celaledin Ezine ve Saffet Engin’dir. ABD Columbia Üniversitesinde eğitim alan Saffet Engin, sosyoloji ve felsefe öğretmenliği yapmış ve *Kemalizm İnkılâbının Prensipleri* isimli eseriyle ünlenmiştir.

Engin, İstanbul’un Fethi üzerine araştırmalarda kullanmak üzere belge toplamak üzere gittiği 1942’de gittiği Almanya’da, hava bombardımanlarının yol açtığı güvenlik sorunları sebebiyle uzun süre aynı yerde ikamet edememiş hatta aralıklarla kırsal kesime yahut Almanya’nın ilhak ettiği Avusturya’ya yolculuk etmek zorunda kalmıştır. Eserinin adını *İkinci Büyük Savaşta Almanyada Gördüklerim* koymuş olsa da hem savaş şartlarının getirdiği zorluklar hem de seyahat amacının akademik araştırma yapmak olması sebebiyle, Almanya’da gördüklerinden ziyade, arkadaşlarıyla sohbetlerini, seyahat yollarında gördüklerini ve tarih, edebiyat meselelerindeki fikirlerini uzun uzadıya anlatarak kitabın hacminin çoğunu doldurmuştur.

⁴⁹ Basil Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, C. 1, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 93.

⁵⁰ Antony Beevor, *Berlin’in Düşüşü: 1945*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 299-301.

Engin, müttefiklerin bombardımanlarına ile maruz kaldığı akşamı şu sözleriyle anlatırken savaş ortamının getirdiği dehşeti gözler önüne sermektedir: “*Derken korkunç bir gürültü içinde başımıza düşen bomba ile muhteşem yapı bir beşik gibi salanmış ve yıkılma tehlikesi göstermişti. O anda, içerdeki binlerce insanın nasıl rib korku ve helecan tufanı içinde bağırsıp birbirlerine sokulduklarını, o dehşe duygusunun psikolojik ifadesinin derin bir hayretle müşahede etmiş ve tabi’î kendim de düşmüştüm.*”⁵¹ Hava saldırıları yaşanırken sığınaklara kaçmak adi vakalar arasına girmiş ve ikaz sirenleri şehrin fon müziği haline gelmiştir.

Celaleddin Ezine’den bir yıl kadar önce Almanya’ya ayak basan Engin, meslektaşının yaşayacağı gıda kıtlığı günlerini görmemiş ve Münih’te kahvaltı ederken yiyecek karnesi kullandığını belirtmesine rağmen mükellef bir yemek yediğini şöyle kaydetmiştir: “*Bunlarla en ucuz fiyatlarla yetecek kadar her çeşit gıdamızı hilesiz olarak alabiliyorduk. En küçük bir hile veya ihtikâr ağır cezalarla karşılanıyordu.*”⁵² Ezine ise iki yılın ardından gelinen noktada pastaneye gidip sütlü kahve ve pasta ısmarladığında depoda ne süt ne de pasta olduğu gerçeğiyle karşılaşmıştır.⁵³

Celaleddin Ezine, Heidelberg ve Leipzig Üniversitelerinde felsefe eğitimi görmüş ve Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde okumuştur.⁵⁴ Avrupa’da uzun yıllar aldığı eğitimin katkısıyla da olacak ki Almanya ve Fransa hakkında birçok kayda değer analiz yapabilecek birikimde olduğu göze çarpmaktadır.

Tasviri Efkâr gazetesinin savaşı yerinden gözlemlemesi için Avrupa’ya gönderdiği Celaleddin Ezine, yalnızca gözlem yapmakla yetinmeyip -bu sırada seyahatname yazarlığının dışına çıksa da- savaşın nedenlerini ve Alman kimliğinin buna etkisini çağının ötesinde analizlerle irdemiştir. Almanların yüz yıllardır süregelen bütün Cermenleri tek bayrak altında birleştirme ülküsünden bahsederek Almanların çıkardığı savaşın kökenini Almanların dünya hâkimiyeti zihniyetinde aramaktadır.⁵⁵ Ezine’ye göre Nazilik sadece bir isimdir, Almanlar ne olursa olsun dünyanın hâkimi olmak için mücadelenin yollarını arayacaktır.

⁵¹ M. Saffet Engin, *İkinci Büyük Savaşta Almanyada Gördüklerim*, Işık Basım ve Yayınevi, İstanbul 1945, s. 20.

⁵² Engin, *Almanyada...*, s. 8.

⁵³ Celaleddin Ezine, *Harp İçinde Avrupa*, Tasvir Neşriyat, İstanbul 1944, s. 69.

⁵⁴ Gövsa, *Türk Meşhurları...*, *Celâleddin Ezine*, s. 128.

⁵⁵ Ezine, *Harp İçinde...*, s. 34.

Almanya'nın, bilhassa Berlin'in müttefikler tarafından hava bombardımanına tutulduğu 1943'te bölgeye intikal eden Ezine, aylarca yıllarca süren saldırının ardından Berlin'in ölüden beter bir şehir olduğunu kaydetmiştir. Dükkânlarda satılık mal olmadığını, hatta dükkânların hemen hemen hepsinin, sahiplerinin cephede olması yahut toplama kampına gönderilmesi sebebiyle kapalı olduğunu söylerken devletin para yerine verdiği vesikaların harcanabileceği bir yer bulunmadığını ve halkın ellerindeki vesikaları harcamak için tiyatro ve sinema salonlarını kapalı gişe doldurduğunu gözlemlemiştir.⁵⁶

Birinci Dünya Savaşı sırasında da Almanya'da bulunan Ezine'nin Almanya'nın içerisinde bulunduğu yıkımı önceki savaşa nazaran kıyaslama imkânı bulunmaktadır ve İkinci Dünya Savaşı'nın ilkine kıyas kabul etmeyecek ölçüde yıkım getirdiğini ifade etmiştir. Seyahatini, Almanların Doğu Cephesi'nde geri çekilişinin sürdüğü aylarda gerçekleştiren Ezine, savaşın seyrine dair yorumlamalarında, A.B.D.'nin savaşa girişini dönüm noktası olarak işaret etmektedir ve Almanların Balkanlarda gerçekleştirdiği işgallerin gereksiz olduğunu, Fransızlara karşı ezici güç kullanılarak yumuşak bir işgalin ve bütünleşmenin önünün kesildiğini, dolayısıyla da Almanların savaşın mağlubu olduğunu belirtmiştir.

Alman askerleri arasında Türklerle silah arkadaşlığı hafızalarda yerini korumaktadır. Hatta 22 yaşında genç bir Alman askerinin “*Büyük milletsiniz, sonra Almanyaya da düşman değilsiniz. Biz sizi 1914 harbindenberi severiz.*”⁵⁷ sözleri harp hatıralarının Birinci Savaş'ı görmeyen genç nesilde bile yeri olduğunu ortaya koymaktadır.

Almanlar savaşın sonunda Mayıs 1945'te müttefik ordularının Berlin'e girmeleri neticesinde teslim antlaşmasını imzalamak zorunda kalmış ve Almanya'nın dörde bölünerek işgal edildiği dönemin yolu açılmıştır.⁵⁸

1.1.5. Almanya İşgal Altında

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya, 1945'te müttefiklere teslim olarak A.B.D., S.S.C.B., İngiltere ve Fransa tarafından dörde bölünerek işgale uğramıştır. Önce 1946'da A.B.D. ve İngiltere'nin, sonra 1948'de Fransa'nın işgal bölgelerini birleştirerek oluşturduğu Bizone ve Trizone bölgeleri 1949'da kurulacak olan Federal

⁵⁶ Ezine, *Harp İçinde...*, s. 65-70.

⁵⁷ Ezine, *Harp İçinde...*, s. 73.

⁵⁸ Beevor, *Berlin'in...*, s. 414.

Almanya Cumhuriyeti'nin temelini oluşturmuştur. Bu olay Soğuk Savaş döneminin ilk büyük krizini yaratmıştır. Soğuk Savaş sırasında Almanya'ya yolu düşen Türk seyahatname yazarları ise Aslan Tufan Yazman, Fahreddin Kerim Gökay, Burhan Arpad ve Yusuf Ziya Ortaç'tır.

Aslan Tufan Yazman, genç yaşında Atatürk'le röportaj yapmasıyla tanınmış bir gazetecidir.⁵⁹ Fransa, İspanya, İtalya⁶⁰ gibi ülkeler üzerine de seyahatnameler yazan Yazman, Almanya'ya 1946'da savaşın hemen ardından gitmiştir. Seyahatinin asıl amacı ise Türk Ticaret Heyetinin müttefik ülkelerle yapacağı müzakereleri takip etmektir.

Yıllarca süren savaşın getirdiği yıkımı en uygun bir tarihte gözlemeleme fırsatı yakalayan Yazman, Pompei Harabeleri'ne benzettiği Almanya'nın içerisinde bulunduğu felaket ve sefaleti, "*Pantolonu yamalı, avurdu çökük, renksiz ve aç olarak bu harabenin içinde dolaşan eski satvetli Alman halkının halini görmeli idi*"⁶¹ sözleriyle ortaya koymuştur. İşgal kuvvetlerinden bir askerin içtiği sigaranın izmaritini yerden alacak kadar muhtaç hale gelen Almanlar, yolda sigara içerek yürüyen Yazman'ın peşine de takılmaktadır.⁶² Üstelik bir sigaraya dahi hasret olan insanların sadece fakir ve eskiden beri varlıksız kimseler olmadığı, bir fabrika müdürünün bile bir paket sigara karşısında büyük bir mutluluk yaşadığını unutmamak gerekir. Meşru yollarla para kazanan bir Almanın aylık kazancının piyasa karşılığı iki paket sigara etmekte ve her türlü gıdanın eksikliği çekildiği gibi sigaranın da bulunmaz bir madde haline geldiği, hatta para karşılığı olarak mal alıp satmada kullanıldığı görülmektedir.

Almanlar gıda karneleriyle aylık istihkaklarına göre yiyecek temin edebilmektedir ve her bir Almanın payına düşen gıdaların günlük karşılıkları şu şekildedir: 300 gram ekmek, 10 gram et, 2,5 gram peynir, 45 gram makarna, 200 gram patates, 33 gram balık, 5 gram margarin, 33 gram şeker, 3,8 gram suni kahve.⁶³ Bu ölçüde gıda kimsenin ihtiyaçlarını karşılayamamakla birlikte karaborsa faaliyetleri, müttefiklerin lokantalarından artık toplayıp yeme gibi önlemlerle bir kısım insan karnını

⁵⁹ Bkz: Aslan Tufan Yazman, *Atatürk'le Beraber*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1969.

⁶⁰ Aslan Tufan Yazman,, *İsviçre Cenneti*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul 1962. ve Aslan Tufan Yazman, *Londra-Roma-Prag*, Nuruosmaniye Matbaası, İstanbul 1965. ve Aslan Tufan Yazman, *Ole!... İspanya*, Duygu Matbaası, İstanbul 1956. ve Aslan Tufan Yazman, *Polonez: Polonya'ya Yapılan Bir Gezinin Notları*, İstanbul 1959.

⁶¹ Aslan Tufan Yazman, *İşgal Altındaki Almanya*, Duygu Matbaası, İstanbul 1946, s. 1.

⁶² Yazman, *Almanya...*, s. 10.

⁶³ Yazman, *Almanya...*, s. 19.

doyurabilmektedir. Tarihin bir cilvesi olacak ki karaborsa faaliyetlerini yürütenlerin başında Yahudiler gelmektedir.⁶⁴

İşgal dönemi Almanyasını cehennem hayatına benzeten Yazman ne yemek yiyecek bir lokanta, ne alış veriş edecek bir mağaza bulunabildiğini belirterek insanların hayalet bir ülkede yaşadığını gözler önüne sermektedir.

Vaktinin çoğunu A.B.D. işgal bölgesinin merkezi olan Frankfurt'ta geçiren Yazman, sefalet içerisinde kırılan halkın arasında sağlıklı ve dinç vücutlu bir Alman genciyle karşılaştığında “*O zaman kabına sığmayan, yatağından taşan bu tankçı, tayyareci, sporcu Alman nesli şimdi sakin, zararsız, enerjisiz, gayesiz ve âvare görünüyor.*”⁶⁵ sözlerini sarf etmiştir. Bu genç, Hitler Gençliği’ni akıllara getirmektedir. Nazi toplum mühendisliğinin en önemli parçalarından olan yeni Alman neslinin, savaş sonrasında içine düştüğü bunalımlı ahvalin çarpıcı bir vesikası olarak değerlendirilebilir.

1.1.6. Soğuk Savaş Almanyası

Daha sonra İstanbul Valiliği görevinde de bulunacak olan Fahreddin Kerim Gökay⁶⁶, 1948’de yayımlanan *Şimalden Notlar* adını verdiği eserinde asıl olarak İskandinav ülkelerine olan seyahatini anlatmıştır fakat Almanya’dan geçtiği günlere de kısa bir bölüm ayırmıştır.

Halen işgal altında bulunan Almanya o günlerde Federal Almanya Cumhuriyeti adı altında kısmî bir birleşmenin eşiğindedir fakat açlık ve sefalet kol gezmeye devam etmektedir. Trenle yolculuk eden Gökay, “*Yolcular tarafından atılan her şeyi kapmak için dikenli teller arasından birbirini itip kakan çocuklar*”⁶⁷ gördüğünü ve kayıtsız şartsız teslim olan Almanya’nın *kâbus* günleri yaşadığını insanların haline acıyarak aktarmaktadır.

Savaş yıllarında Almanya’ya seyahat eden diğer yazarlar gibi yerle bir olmuş şehirler gördüğünü kaydeden Gökay, ince hesaplanmış bombardımanlardan fabrika bacalarının çoğunlukla sağlam çıktığına dikkat çekmektedir.⁶⁸ Yazman’ın tanıklığına göre de fabrikaların birçoğu müttefiklerin bilerek bombalamaması sebebiyle ayakta

⁶⁴ Yazman, *Almanya...*, s. 23.

⁶⁵ Yazman, *Almanya...*, s. 68.

⁶⁶ Gövsa, *Türk Meşhurları...*, *Fahreddin Kerim Gökay*, s. 153.

⁶⁷ Fahreddin Kerim Gökay, *Şimalden Notlar*, Kader Basımevi, İstanbul 1948, s. 16.

⁶⁸ Gökay, *Şimalden...*, s. 17.

kalmıştır.⁶⁹ Bunun sebebi olarak müttefiklerin, işgal edecekleri Almanya'yı enkaz halinde değil, kısmen de olsa işleyen bir sanayi temeliyle elde edip maddi fayda sağlamak istemeleri gösterilebilir. Ayrıca bütün sanayisi yerle bir olmuş ülkede ortaya çıkacak işsizlik ve üretim kıtlığının yol açacağı sorunlar, müttefiklerin işgal planını güçleştireceği için böyle bir bilinçli tercih yapılmış olması mantığa yatkın gelmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Almanya'yı ziyaret eden Türk yazarlardan bir diğeri ünlü gazeteci ve çevirmen Burhan Arpad'dır. Gökay'dan beş yıl kadar sonra seyahatini gerçekleştiren Arpad, Batı Almanya'da işgalin sonlandığı Federal Almanya Cumhuriyeti döneminde bölgede bulunmuştur.

Arpad'ın Berlin'i savaşın izlerini silmeye gayret eden fakat geleceğe dair ümit beslemekten başka elinden bir şey gelmeyen “*sadece bir ön dekordan, arkası boş bir “ön kısım”dan ibaret*”⁷⁰ bir nevi “harp malulüne” benzemektedir. Savaşın getirdiği enkaz temizlenmiştir fakat henüz imar edilememiş boş arsalar ortaya çıkmıştır. 200 bin işsiz ev sahipliği yapan Berlin açlıktan ölmek için çabalamaktadır ve şehri ayağa kaldırmak için diğer bütün Alman şehirleri fazladan vergi ödemektedir.⁷¹

Almanya'ya seyahat eden yazarlar arasında tezin kapsadığı tarihler bakımından son seyyah, Türk Edebiyatının Beş Hececiler hareketinin ünlü siması, *Akbaba* dergisi ile şöhret kazanmış mizah ve hiciv yazarı Yusuf Ziya Ortaç'tır.⁷² Almanya'da seyahat ederken *Göz ucuyla gördüklerini* kaleme alan Ortaç, öncüllerine nazaran bambaşka bir ülke ile karşılaşmıştır denilebilir. Almanya'nın 1958 itibarıyla savaşın enkazını kaldırmış görüntüsünü “*Londranın en güzel erkek kumaşları orada, Paris'in en yeni kadın kokuları orada, Roma'nın en şık iskarpinleri yine orada!*”⁷³ sözleriyle betimlerken bütün vitrinlerin önünden hayranlıkla geçtiğini belirtmiştir. Tabiri caizse ceset gömülmüş ve mezarın üzerinde taze bitkiler yetişmeye başlamıştır. Hazin günlerden kalan tek hatıra ise sokaklarda dolaşan tek kollu, tek bacaklı harp malulleridir.

Almanya'da, önceki yıllarda yaşanan gıda kıtlığının artık esamesi okunmamaktadır. Temiz ve rahat otel odalarında bol çeşitli ürünlerle kahvaltılar hazırlanmakta ve misafirler adamakıllı ziyafet çekmektedir. Virgilius'un şiirleri

⁶⁹ Yazman, *Almanya...*, s. 44.

⁷⁰ Arpad, *Tuna'dan Şimale...*, s. 37.

⁷¹ Arpad, *Tuna'dan Şimale...*, s. 37-38.

⁷² Kolektif, “Yusuf Ziya Ortaç”, *Tanzimat'tan Bugüne...*, C. 2, s. 784.

⁷³ Yusuf Ziya Ortaç, *Göz Ucu ile Avrupa*, Yeni Matbaa, İstanbul 1958, s. 11.

mükemmelliğinde diye tarif ettiği kahvaltılık tabağında gördüğü beş çeşit ekmeğin lezzeti Ortaç'ın başını döndürmüş görünmektedir. Otel odasında yaşadığı hayret, kahvaltılık ile sınırlı kalmayıp banyodaki havluları ve tıraş bıçaklarını temizlemek için kullanılan kâğıt parçaları dahi alakasını celbetmiştir. Savaşın üzerinden geçen 13 yılın ardından Almanya tekrar toparlanmış ve ekonomisini ayağa kaldırmış gözükmektedir. Küllerinden doğan ülkenin bu atılımında Amerikan desteğinin şüphesiz büyük payı mevcuttur.⁷⁴

1.2. ALMAN KARAKTERİ

Almanlar, bir millet olarak yekpare görülerek üzerine en çok etiket yapıştırılan halktır denilebilir. Türk seyyahları da -Almanları pek tanımasalar dahi- birtakım genel kabullerle Almanya'ya seyahat etmişlerdir: “... *Cermen dünyası, bende de birçoklarında olduğu gibi, soğuk bir disiplinin tek bir disiplinin tek bir biçim ve tek bir hüviyet içinde billûrlaştırarak müsavi parçalarla kesilmiş buz kalıpları haline soktuğu ruhsuz ve makineleşmiş insanlarla dolu, bunaltıcı, bir yeknesaklık hayali uyandırıyor.*”⁷⁵ Almanya'ya ilk kez seyahat edenler için kaba ve nezaketsiz bir halk ile karşılaşacakları ön görüşü hâkimdir. Hele ki Nazi Almanyası döneminde Almanların daha da katı ve yabancı düşmanı kesildikleri tahmin edilmektedir. Fakat Almanya'ya adım atıldığında ortalama bir insanın hiç de kaba yahut zenofobik bir tavırları olmadığı gerçeğiyle karşılaşmaktadır. Hatta kuralları katı şekilde uygulayan Alman memurlarının Nazi iktidarı sırasında daha hoşgörülü hareket etmeye başladıkları gözlemlenmektedir: “*Şunu söyleyeyim ki Berlin seyrüsefer memurları ve polisler yabancılara karşı çok müsamahalıdır.*”⁷⁶ Haddizatında Alman halkının oldukça kibar ve görgülü insanlardan oluştuğu dönem fark etmeksizin ön plana çıkmaktadır: “*Garson teşekkür ediyor, berber teşekkür ediyor, hattâ hiç bir şey almadan çıktığımız mağazanın, genç ve zarif tezgâhtarı teşekkür ediyor.*”⁷⁷ Bu noktada Almanların kaba insanlar olduğu ön yargısı tamamen yok olmakta ve Türk seyyahları tarafından imrenilecek seviyede nazik bir milletle karşı karşıya olunduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁴ Almanya'nın yeniden refaha erişmesi sürecinde müttefiklerden gelen başta Marshall yardımları ve diğer ekonomik planlamalar mühim rol oynamıştır. Bkz: Mehmet Mete Anaç, *The Role of Western Allies on the Rapid Revival of West Germany from the Path Dependence Angle*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2020, s. 45-55.

⁷⁵ Peyami Safa, *Avrupa...*, s. 175.

⁷⁶ Şükrü, *Avrupada...*, s. 123.

⁷⁷ Ortaç, *Göz Ucu...*, s. 9.

1.2.1. Alman Disiplini

Türk yazarların eserleri incelendiğinde Almanların disiplin anlayışını sadece çalışkan olmaları perspektifinde düşünmek hatalı bir yaklaşım olacağı anlaşılmaktadır. Denilebilir ki bir Alman için disiplin, bir hayat görüşü, yaşama reçetesidir. Gündelik yaşamın her alanına sirayet eden bu anlayış, insan karakterinin en önemli veçhesidir. Ahmet Şükrü Esmer, insanın her hareketini tesiri altına alan disiplin anlayışını şu sözlerle ifade etmektedir: “*Almanlar disiplini severler. Yürümek, arabayı yürütmek, hattâ yemek içmek, uyumak uykudan kalkmak disipline tâbidir. Bir çok şehirlerde seyrüsefer için kaideler vazedilir ama tatbik edilmez. Berlin'de her kaidenin en ufak teferrüatına kadar tatbiki lâzımdır. Bu, cidden Almanların en kuvvetli taraflarından biridir.*”⁷⁸ Almanların kurduğu sistemlerin, üzerine kılı kırk yararcasına düşünülüp sonra uygulamaya geçirildiği ve birçok kez sorunsuz işleyen mekanizmalar inşa edildiği vakidir.

Disiplin anlayışı; cadde, sokak ve trafik düzeninden halk pazarının hangi saat hangi dakika kurulup kaldırılacağına kadar içtimai hayatın her meselesine yayılmıştır. Düzene olan tutkulu yaklaşımın Prusya ekolünden gelen *milleti müsellaha* telakkisinden kaynaklandığı ise birçok kez vurgulanmış bir husustur. Tarcan da bu fikri öne sürerek, “*Almanya, kanunun harfiyen tatbik olunduğu bir yerdir. ... Almanyanın asırlarca askerî bir devlet olarak yaşamış olması millette kanuna itaatı bir itiyat haline getirmiştir.*”⁷⁹ sözleriyle her Almanın bir ordu neferi mertebesinde umumi nizama uygun hayat sürdürdüğüne şahitlik ettiğini belirtmiştir. Tarcan’ın şahitliği hem savaş döneminde hem sonrasında Almanya’yı defalarca ziyaret etmesi bakımından dikkate değerdir. Halkın sosyal yaşantısının devletin savaşta olup olmamasına göre şekil değiştirmemesi, imparatorluktan cumhuriyet idaresine geçilse bile Alman hayatında azami nizam anlayışının sabit kalması, hiçbir dönem değişmeyen bir niteliktir.

1.2.2. Alman Milliyetçiliği

Almanlar, uzun yüzyıllar boyunca küçük parçalara bölünmüş prenslikler, krallıklar halinde yaşamıştır. Prusya Krallığı öncülüğünde birleşmeye başlayan Almanya, 1871’de Bismarck’ın liderliğinde tek parça bir ulus devlet haline gelmiştir. Bütün Almanları tek çatı altında toplama gayreti, milliyetçi saiklerin devlet siyasetinde ve halkın zihniyet dünyasında geniş bir yer tutmasına sebep olmuştur. Birçok tarihçi ve

⁷⁸ Şükrü, *Avrupada...*, s. 122.

⁷⁹ Tarcan, *Almanya*, s. 9.

sosyolog tarafından değerlendirilen bu milliyetçi ruh, Türk seyyahlarının gözünden de kaçmamıştır.

Milliyetçi düşüncenin halka yansıyan en temel simgelerinden olan bayrak, Almanların yüksek saygı gösterdikleri en önemli semboldür. Tarcan, bayrak sevdasıyla olan karşılaşmasını şu sözlerle dile getirmiştir: "*Almanlar bayraklarını çok severler. En küçüğünden en büyüğüne kadar hepsinde bu merak vardır. Bir kümes yapsalar tepesine mutlak bayraklarını dikerler.*"⁸⁰ Bu tanıklığın üzerinde bir de plajda şahit olduğu Yahudilere sözlü tacizde bulunularak bir daha gelmemelerini temin etme çabası da eklenince, Alman milletinin kültür kodlarındaki milliyetçilik duygusu ve yabancı düşmanlığının Nazi idaresinden önceki varlığına Türk yazarları cephesinden de bir kayıt düşünülmüş olur.⁸¹

Milliyetçi fikriyatın dikkatle tahlil edilmesi gerektiğini vurgulayan Esmer, "*Almanyayı anlamak için vahdet hareketinin Alman millî hayatında oynadığı ehemmiyetli rolü bilmek lazımdır. Esasen Hitler'in de başlıca kuvvet menbaı bu değil midir?*"⁸² demiştir. Versay Antlaşması'ndan kalan denetleme ve kısıtlamaların Naziler tarafından yüksek sesle eleştirildiği günlerde Almanya'da bulunan Esmer'in fikrini destekleyen olaylar, birkaç yıl içerisinde Rheinland'in yeniden militarize edilmesi, Südetler meselesi, Avusturya ile birleşme şeklinde tezahür edecektir.

Milliyetçilik anlayışının tezahürünü gösterdiği, aslında ferdiyetçi bir damarı da olan vakalar da mevcuttur. Haşim, son derece bakımlı ve lüks bir parkta oturanların yalnızca beş ihtiyardan oluştuğunu görünce bunca zahmetin birkaç *bunak* için değmediğini dillendirince aldığı cevap şu şekildedir: "*Bir Alman'ın kıymeti yoksa beş Alman'ın, on Alman'ın, yüz Alman'ın ve altmış milyon Alman'ın neden kıymeti olsun?...*"⁸³ Bu cevaptan anlaşılacağı üzere özelden genele, fertten millete kapsayıcı bir düşünce de söz konusudur. Millet fikri önemlidir, bununla beraber milleti var eden her bir fert de ayrı ayrı ehemmiyet sahibidir.

1.3. ALMAN ŞEHRİ

Almanya, siyasi birliğini tamamlamadan önce yüzlerce parçaya bölünmüş şekilde varlığını sürdürmüş bir coğrafyadır. Dolayısıyla şehirlerin ve eyaletlerin her biri kendi

⁸⁰ Tarcan, *Almanya...*, s. 51.

⁸¹ Tarcan, *Almanya...*, s. 114.

⁸² Şükrü, *Avrupada...*, s. 122.

⁸³ Haşim, *Frankfurt*, s. 52.

geleneğine ve merkezi yönetimden azade usullerine sahiptir. Alman şehirlerinin her biri, tarihi ve kültürüyle, kendini diğer şehirlere, hatta başkent Berlin'e denk görmektedir.

Seyyahlar nezdinde Almanya'nın spesifik özelliği, bir şehirler zinciri olması ve biri biterken hemen başka birinin baş göstermektedir.⁸⁴ Böylesi bir yoğunluğa diğer hiçbir memlekette rastlanmamaktadır.

Almanya, Prusya ve Berlin mihverinde birleşeli en azından 60-70 yıl geçtiği halde, diğer şehirlerin ahalipleri Berlin'e ve merkezi yönetime soğuk bakmaktadır. Bir Frankfurtlu için "kan emici bir ahtapot"⁸⁵ sıfatına layık görülebilen Berlin, bir Münihli için Almanya'nın başına gelen her felaketin asıl sorumlusudur.⁸⁶ Ruhr havzasında yaşayan bir Alman'ın "Berlinli, Prusya zihniyetinin tâ kendisidir. Herşeyi kendisi yapmak ve Almanya'ya ait bütün meselelerde en önde yürümek ister." sözleri Berlin'in başkent ve ticaret merkezi olmasının kabullenilemediğini göstermektedir.⁸⁷ Her bir şehir, bağımsız yahut özerk devlet gibi yaşamak arzusundadır. Almanya'nın federatif yapısının özü işte bu şehirlerarası rekabet ve bir diğerini hükmünü kabul etmeme güdüsünde aranmalıdır.

1.3.1. Almanya'da Şehircilik

Türklerin, Avrupa üzerine gözlemlerine dair kaleme aldıkları eserlerin hemen hemen tamamında Avrupa şehirlerinin nizamı, mamuriyeti ve mühendislik üstünlüğü mevzubahis olmuştur. Doğu şehirlerinde doğmuş büyümüş bir insan için, Avrupa'daki en basit bir şehircilik tekniği dahi şaşkınlık veren bir zekâ ürünü mertebesine ulaşabilmektedir.

Avrupa'da otomobiliyle seyahat eden Ahmet Şükrü Esmer, Almanya'nın tek yönlü yollar ve detaylı kurallardan oluşan trafik sistemi karşısında kafası karışmış olacak ki daha külfetsiz bir vasıta olarak taksinin tercih edilmesi gerektiğine kanaat getirmiştir.⁸⁸ Almanya'nın geniş caddeleri ve trafik nizamı karşısında başı dönen yazarlardan biri de Ahmet Haşim'dir. Alman disiplininin şehir planlamacılığına yansımaları ile karşılaşan Haşim, nizami caddeleri aynı zamanda estetik bularak şöyle söylemektedir: "Hayalimizde bile görmediğimiz kadar geniş, hendesî, temiz pergel ve zevkin müşterek eseri, nihayetsiz caddeler. Bu caddeler o kadar mükemmel şeyler ki,

⁸⁴ Sevik, *Tuna'dan...*, s. 107.

⁸⁵ Haşim, *Frankfurt...*, s. 43.

⁸⁶ Şükrü, *Avrupada...*, s. 152-153.

⁸⁷ Arpad, *Tuna'dan Şimale...*, s. 38.

⁸⁸ Şükrü, *Avrupada...*, s. 122-123.

bunları “gördüm” diye ayrıca not etmeyi kendimce lüzumsuz bir iş addetmiyorum.”⁸⁹ Demek oluyor ki Alman şehrinin hususiyeti, belli bir mantık çerçevesinde tasarlanmış olması ve gelişigüzel imar edilmemesidir.

Alman şehirlerinin göze çarpan özelliklerinden biri de sokakların temizliğidir. Kanunların, alışkanlıklara öncü olması şeklinde yorumlanabilecek bu meselede Tarcan, "Alman şehirlerinde en çok hoş giden şey temizliktir. Kahveler, restoranlar, oteller, parklar, sinemalar, konser salonları, her yer tertemizdir."⁹⁰ dedikten sonra herkesin kendi evinin, dükkanının önünü temiz tutması zorunluluğunun kanunen sabit olduğunu belirtmiştir. Sözü edilen kanunun cezai müeyyidesinin de olduğu unutulmamalıdır.

Kanun ve nizama azami riayet göstermesi ile meşhur Alman milleti, belki başta cezadan sakınmak güdüsüyle hareket etmiş olsa da kuralları gün geçtikçe özümsemektedir: "Bir parkı gezerken küçük bir çocuğun yere düşmüş iki kuru yaprağı götürüp sepete attığını gördüm."⁹¹ Henüz çocukluk çağından insan ruhuna sirayet eden kurallar, doğrunun yanlıştan ayırt edilmesi yolunda toplumsal hafızanın derinliklerine işlemektedir denilebilir.

Elbette ki temizlik hususunda belediye de görevini tam yerine getirmektedir. Belediyecilik faaliyetlerinin yaygınlaşmadığı Türkiye’den gelen seyyahlar için kaldırımların düzgünlüğü ve sokakların temizliği, kaynağı bulunması gereken bir esrar gibidir: "Burada caddeler geceleri temizleniyor: Suluyarak değil, süpürerek değil, şakır şakır yıkıyarak..."⁹² Temizlik faaliyetlerinin şehirlerin albenisini yükselttiği ve turizm sektörüne de büyük fayda sağladığı açık bir gerçektir.

1.3.2. Kültür Sanat

Almanya, yüzyıllar boyunca kültür ve sanat alanında Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya ile rekabete girişmiştir. Sanatsal ve entelektüel ilgi, Alman toplumunun olmazsa olmazları arasındadır. Sanatın her dalında abidevi şahsiyetler yetiştirmelerinin yanı sıra ortalama halk kitlelerinden toplumun üst kesimlerine kadar her Alman sanata düşkün bir profil çizmektedir. Sanatkâr ve mütefekkirler her Alman’ın ruhunda yaşamaya devam etmekte ve eserleri tazimle anılmaktadır. Mesela Frankfurt’un medarıftiharı Goethe’nin evi bir nevi hac merkezi konumuna getirilmiş ve şehrin

⁸⁹ Haşim, *Frankfurt...*, s. 31.

⁹⁰ Tarcan, *Almanya...*, s. 101.

⁹¹ Sevük, *Tuna’dan...*, s. 106.

⁹² Ortaç, *Göz Ucu...*, s. 15.

sembolü, kalbi olarak varlığını sürdürmektedir: “Evin içi talebe yaşında çocuklardan, kızlardan, şık kadın ve erkeklerden, yaşlı efendilerden müteşekkil gayet temiz ve müteheyyiç büyük bir kalabalıkla dolu idi.”⁹³ Alman şehirleri arasındaki rekabet konusunda da Goethe gibi bir ulusal sembolün memleketi olmak Frankfurt’un haklı övünç kaynağıdır.

Almanya’nın meşhur adamlarından birinin doğduğu yahut eserlerini ürettiği her şehir, bu hatırayı iftiharla yâd etmektedir. Ünlü besteci Richard Wagner’in ikamet ettiği ve eserler yarattığı Bayreuth şehri, sadece bu sebepten müzik sanatının kutsal şehri haline gelmiştir. Bizzat Wagner’in planlarıyla inşa edilen şehir operasında her yılın yaz aylarında Wagner operaları sahnelenmekte ve binlerce seyyah sırf bu terennüme şahitlik etmek için dört bir taraftan şehre akın etmektedir.⁹⁴ Bu etkinliklere katılanlar arasında başta Hitler ve Göring olmak üzere Nazi Partisi mensupları da sayılmaktadır.

Almanların müziğe olan tutkulu aşkları hiçbir engel tanımaksızın fakruzaruret dönemlerinde bile fasılasız sürmektedir. Ülke işgal altında olsa da sofraya patatesten başka bir şey konulmasa da yemek masasında Johann Strauss dinlenmektedir.⁹⁵

Alman halkının entelektüel gayreti ve umumi malumatı da yabana atılmayacak seviyededir. Bu durumu, gerek kültürel geleneğin gerek nasyonalist toplumsal hafızanın güçlü şekilde yaşatılması bizatihi kanıtlamaktadır. Zaten böylesi bir canlılığın sağlanması için entelektüel bir çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Almanların her hususta bilgi edinmek ve âlim sıfatını haiz olmak için uğraşmaları espri konusu haline bile gelmiştir: “İki kapı olsa, birinin üzerinde “Cennet”, diğerinin üzerinde “Cennet hakkında konferans” diye yazılı olsa, bütün Almanlar ikinci kapıya hücum eder.”⁹⁶

Başka meselelerde olduğu gibi ilmî mevzularda da gayretkeş çaba gösteren Almanların kitabı ilgileri de kuvvetlidir. Alman evlerinde ciddi eserlerle dolu kütüphaneler hiçbir zaman eksik edilmemekte ve her alışverişinde tasarruf etmeyi alışkanlık edinen halk, konu kitap olunca cömertleşmektedir.⁹⁷

Netice olarak Almanya üzerine yazılan seyahatnameler, diğer ülkelerde rastlanmayan şekilde yıldan yıla yeni bir ülke görüntüsü vermektedir. Bu durum elbette Alman siyasi hayatının çalkantılı dönemler yaşamasından kaynaklıdır. Almanya

⁹³ Haşim, *Frankfurt*, s. 35.

⁹⁴ Şükrü, *Avrupada...*, s. 132.

⁹⁵ Yazman, *Almanya...*, s. 68.

⁹⁶ Haşim, *Frankfurt*, s. 56. Bu nükte İngilizlere aittir

⁹⁷ Ortaç, *Göz Ucu...*, s. 33.

seyahatnamelerinde rastlanan en büyük noksan, yazarların çoğunun Almanca bilmemeleri, birçok durumda Almanlarla selamlaşmadan öteye geçememeleri dolayısıyla Alman halkı üzerine yeterli derinlikte gözlemler yapamamalarıdır. Ayrıca seyyahların çoğu, çeşitli sebeplerle ülkede uzun süre bulunmadıklarından görüp kayda geçirdikleri konular nispeten sathi kalmıştır.

2. BÖLÜM: FRANSA

Fransa, Batı yahut Avrupa denilince Osmanlı aydınının aklına ilk gelen ülke olma vasfını uzun yıllar boyunca elinde tutmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Avrupa'daki yenilikler takip edilirken münevverlerin gözleri her zaman için Fransa'yı, Paris'i aramıştır. Bu eğilim zamanla kaybolmuş ve önce İngiltere ve Almanya, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri, Fransa'nın cazibe dairesini daraltmıştır.

Fransa gezileri, İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar diğer ülkelerle denk eser sayısını haiz olsa da Avrupa'nın adım adım savaş iklimine girdiği 1936'dan tezin sonlandığı 1960'a kadar yalnızca iki seyahatname mevcuttur. Aynı dönemde Amerika seyahatnamelerinin büyük bir artış göstermesi Fransa'nın ikinci plana düşüşünün bir vesikasıdır. Yine de Avrupa imgesinin başlıca ülkelerinden olan Fransa, cumhuriyet aydınının tümüyle sırt çevirdiği bir ülke değildir. Fransa denilince büyük oranda Paris akla gelmektedir.

2.1. SEYAHATNAMELERİN KRONOLOJİSİ

1960 yılına kadar Fransa'ya dair seyahatname kaleme alan Türk yazarlar; Namdar Rahmi Karatay, Ahmet Haşim, Selim Sırrı Tarcan, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İsmail Habib Sevük, Peyami Safa, Celaleddin Ezine ve Aslan Tufan Yazman'dır.

2.1.1. İki Savaş Arasında

Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda asıl meselesi yeni kurulan siyasi ve ekonomik düzene intibak etme çalışmaları ve Almanya ile yapılan barış antlaşmasının uygulanmasında ortaya çıkan anlaşmazlıklardır. Fransız ekonomisinin dalgalı görüntüsü 1929 Ekonomik Krizi ile derinden sarsılmış ve hem siyasi hem iktisadi açmazlara sebep olmuştur. 6 Şubat 1934'te zirvesini yaşayacak olan hükûmet ve devlet karşıtı protestolar ve grevler ülke gündeminin merkezinde yer almıştır.⁹⁸ İstikrarsız seyreden ekonomi ve bu iklimde sağ-sol siyasi cephelerin giderek radikalleşmesi Fransa'nın süper güç vasfını yitirmesine yol açacak düzeydedir.⁹⁹ Nitekim ilerleyen yıllarda Almanya'nın Kıta Avrupası'nda takip edeceği irredantist siyasete müdahale edecek siyasi, iktisadi ve askeri kuvvet bulunamamıştır.

⁹⁸ Protestoların amaçları ve örgütlenimleri hakkında bir tartışma için bkz: Max Beloff, "The Sixth of the February", *The Decline of the Third Republic*, ed. James Joll, Chatto & Windus, London 1959, s. 9-35.

⁹⁹ Roger Price, *A Concise History of France*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 264.

Bu dönemde Fransa üzerine eser yazan cumhuriyet aydınlarından ilki, 1925'te Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe eğitimi görmeye giden akademisyen ve *Ulus*'ta yazıları çıkan gazeteci Namdar Rahmi Karatay'dır. *Paris Mektupları* adını verdiği eserine kısmen seyahatname kısmen günlük denilebilir. Özünde seyahatname yazma amacı gütmeye için Fransa'yı tanıtmak amacıyla kaleme aldığı satırlar nispeten azdır.

Sorbonne'da öğrenci iken 1. Dünya Savaşı sonrası Fransa'sını tetkik etme fırsatı yakalayan Karatay, birçok edebî tasvire de yer verdiği kitabında, Fransız ekonomisinin temelinden sarsıldığını ve frangın dolar karşısında hızla değer kaybettiğini, bu sebeple toplumsal bir buhran olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁰ Bilahare frangın tekrar değer kazanmaya başlaması ile Fransızların, İngiliz ve Amerikalılarla alay etmeye başladıklarından bahsetmiştir.¹⁰¹ Fransızların millî gururunun insan karakterindeki mühim yerini göstermesi bakımından basit ve hoş bir örnektir. Özellikle Amerikalılarla alay etmek ve onlara istihfafla bakmak, Fransız âdetleri arasına girmiştir.

Aynı dönemin sonraki seyyahı ise Frankfurt seyahati vesilesiyle Almanya bölümünde bahsi geçen Ahmet Haşim'dir. Haşim, Fransa'ya Almanya'dan daha önce, 1928'te gitmiş ve sağlık problemleri henüz baş göstermemiştir. Kozmopolitliğine şaşırıldığı Marsilya'dan bir gün bile durmadan ayrıldıktan sonra Paris'te ilk yaptığı iş hayvanat bahçesine gitmek olmuştur. Fakat hayvanat bahçesinde hayvanların yaşadığı "hapis hayatı" karşısında her kafesin önünde durup acıyarak seyre dalmıştır.¹⁰²

Haşim'in gördüğü Paris, henüz dünyanın başlıca cazibe merkezi olma sıfatını kaybetmemiştir. Yıl itibarıyla kozmopolitlik bakımından muhtemelen dünyanın en önde gelen şehri olan Paris, Hintli, Çinli, Zenci vesair milletlerin kendi memleketlerindeymiş gibi yaşadıkları bir metropoldür.¹⁰³

Fransa'nın sonraki ziyaretçisi, daha önce Almanya bölümünde bahsi geçen Selim Sırrı Tarcan'dır. Batı medeniyetinin kutup yıldızı olarak Fransa'nın işaret edilmesi alışkanlığı 20. yüzyıla girerken etkisini kaybetmektedir ve bu eksen kaymasını Selim Sırrı'nın Paris'i görmeden evvel şehri bir eğlence merkezi olarak tahayyül etmesi de ortaya koymaktadır: "... *Parisi görmeden evvel burasını bir eğlence ve sefahet şehri zan ediyordum. Filhakika sefih olanlara göre yerler yok değil, fakat Paris aynı zamanda bir*

¹⁰⁰ Namdar Rahmi Karatay, *Paris Mektupları*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1952, s. 38-39.

¹⁰¹ Karatay, *Paris...*, s. 63.

¹⁰² Ahmet Haşim, *Bize Göre ve Bir Seyahatin Notları*, Semih Lütfü Kitabevi, İstanbul 1960, s. 51-52.

¹⁰³ Haşim, *Bize Göre...*, s. 53.

ilim membaı bir terbiye yuvası imiş bunu gözümle gördüm.”¹⁰⁴ 18. ve 19. yüzyıllarda bir ilim ve medeniyet kaynağı olarak görülen Paris, Tarcan’ın seyahatini gerçekleştirdiği sıralarda sadece bir eğlence merkezi zannedilmeye başlamıştır. Fransa’ya olan rağbetin azalmasında bu yaftanın ehemmiyetli bir unsur teşkil ettiği düşünülebilir. Tarcan, *Garpta Hayat* ismini verdiği kitabında Fransa’ya kısa bir bölüm ayırmış ve geri kalan kısımda Belçika, İsveç, Macaristan gibi ülkelere seyahatini anlatmıştır.

Fransa’nın bir sonraki ziyaretçisi, Strazburg Üniversitesi’ne felsefe doktorası yapmaya giden fakat Türkiye’deki lisans diplomasının geçersiz sayılması sebebiyle ikinci kez lisans eğitimi almak zorunda kalan ve daha sonra ordinaryüslüğe kadar yükselecek olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’dur.¹⁰⁵ 1929-1933 arasında tuttuğu notlardan oluşan kitabı Strazburg Üniversite’sinde öğrenim gördüğü yılları kapsamaktadır. İki savaş arası dönemde gerçekleşen bu misafirliğin Fransa ile Almanya arasında ihtilafli bölge olarak varlığını sürdüren Alsas-Loren’de gerçekleşmesi dönemin ruhunu yakalayabilmesi açısından dikkate değerdir. Nitekim Strazburg hakkında ilk kaydettikleri, doğanın güzelliğinin ardından, Almanca eğitim isteyen Strazburglular ve duvarlara “*Kahrolsun Alsas-Loren’deki Fransız emperyalizmi...*” yazan eylemciler olmuştur.¹⁰⁶

Fındıkoğlu’nun Fransa’da bulunma sebebi seyahat değil yıllar süren bir eğitim olduğu için, bir seyyah gibi hareket etmemiştir. Bir yabancı ve “öteki” olma hissini ise hiçbir zaman aşamamış görünmektedir. Bir kilise ayinini incelemeye gittiğinde, Fransızlar için “kafir Türk” sıfatına layık olduğunu içten içe düşünmüş, Ermeni Meselesi hakkında kendini savunma ihtiyacı hissetmiş ve “adalet mümessili Fransa”nın neden haksız yere Ermenileri desteklediğini sorgulamıştır.¹⁰⁷ Ayrıca Fransızların Türkleri, Osmanlı tiplmesi ile görmek istediklerini belirterek, Claude Farrère^{’nin}¹⁰⁸ bir konferansındaki, Türklerin modernleşme sürecinde kendi kimliklerinden koptuklarına dair eleştirilerine karşı hemen savunmaya geçmiş ve Avrupalının “*kavuklu, perçemli, zemzemli, peçeli, nargileli, yani kendilerinin telâkkisine uyan*” bir Türk görmek istediklerini ve bu yolla Türkiye’nin “*sağılacak inek*” olarak kalmasını arzu ettiklerini

¹⁰⁴ Sırrı, *Garpta...*, s. 21.

¹⁰⁵ Kolektif, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *Tanzimat’tan Bugüne...*, C. 1, s 435.

¹⁰⁶ Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, *Zorlara Dağlar Dayanmaz*, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 12.

¹⁰⁷ Fındıkoğlu, *Zorlara...*, s. 14-23.

¹⁰⁸ Türk dostluğu ile meşhur edebiyatçı. Fındıkoğlu tarafından İkinci Pierre Loti olarak anılmıştır.

ifade etmiştir.¹⁰⁹ “Frengoğlu” diye bahsettiği Farrère’ye yaptığı eleştiride, Pierre Loti’nin yolundan giderek Türklere otantik bir obje gibi yaklaştığını ve oryantalist bakış açısının haksızlık ettiği fikrini öne sürmüştür.

Fransa’nın sonraki Türk ziyaretçisi daha önce Almanya bölümünde bahsi geçen İsmail Habib Sevük’tür. Eserinin ilk kısmını Almanya’ya ayıran Sevük, ikinci kısımda Fransa seyahatini anlatmış ve iki ülke arasında kıyaslamalar yapmıştır. Sevük, Fransa’ya bakınca, Türk aydınının “bizim için Avrupa Fransa’dır” klasik görüşünü ortaya koymuş ve Türkiye’nin de Fransız için asıl Şark olduğu fikrini hatırlatmıştır.¹¹⁰ Almanya ve Fransa seyahatini 1935’te gerçekleştiren Sevük, İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ile sonuçlanacak siyasi meselelerden ve dönemin ruhundan pek bahsetmezken Türklerin tarihte vardıkları son nokta olarak Ren Nehri’ni Hunlara telmihte bulunarak anlatmıştır. Haddizatında eserinde bahsettiği bütün ülkelerin Türklerle ilişkisini ön plana çıkarmıştır.

Önce Berlin’e sonra Paris’e seyahat eden yazar; Fransa’nın merkezîyetçi, Almanya’nın federalist yapısına dikkat çekmiştir: “*Bütün Fransa Paris’tir, fakat bütün Almanya Berlin değil.*”¹¹¹ Tarihleri boyunca merkezîyetçi ve ademimerkezîyetçi yapılarını koruyan bu iki ülke ve başkent karşılaştırılması Sevük’ün üzerinde durduğu konulardan olmuştur.

Fransa’nın bir diğer Türk seyyahı, Almanya bölümünde sözü geçen Peyami Safa’dır. Fransızcadan tercümeleyen ve Fransa’yı yakından takip eden Safa, Montrö Boğazlar Sözleşmesi için yapılan toplantıları takip etmek için yola çıkmıştır. Bu bahaneyle “*deruni ömrünün çoğunu geçirdiği Paris’e*” de bir ziyaret gerçekleştiren Safa, kitaplardan, dergilerden takip edip tanıdığı Fransa’yı kendi müşahede etme fırsatı yakalamıştır. Eserinin adından da anlaşılacağı üzere kendi düşüncelerinden ziyade Avrupalıların tavır ve fikirlerini inceleyerek bir *anket* yapmaya gayret etmiştir.

Safa’nın seyahatinin başına sorduğu “Avrupa nereden başlar?” sorusu ve halen sürmekte olan İspanya İç Savaşı’nın geleceği, Avrupalılarla sık sık üzerine konuştuğu mevzulardan olmuştur. Paris’e varmadan Atina ve Brindisi’den geçen Safa, bu şehirleri Türk şehirlerine benzer bularak ve asıl Avrupa’nın buralar olamayacağına

¹⁰⁹ Fındıkoğlu, *Zorlara...*, s. 29.

¹¹⁰ Sevük, *Tuna’dan...*, s. 139.

¹¹¹ Sevük, *Tuna’dan...*, s. 142.

hükmetmiştir.¹¹² Paris'e geldiğinde ise gerçek Avrupa ile karşılaşan yazar, şehrin geniş caddeleri ve meydanları, parlak ışıkları karşısında şaşarak Paris'in ferah havasının Fransız düşünce hayatını da etkilemiş olacağını ifade etmiştir: "...*bu aydınlığın Fransız tefekkürüne hüviyet veren üslûp ve ifade aydınlığı ile bir nisbeti olduğunu hemen sezdim.*"¹¹³

Avrupa şehri ile Avrupa fikriyatının paralelliğine bilhassa dikkat veren Safa, şehir hayatının, şehirli insanın ruhuna sirayet eden ve onu şekillendiren hatta bunu yapmayı gaye edinen bir üslubu olduğunu şu cümlesiyle özetlemiştir: "*Avrupa büyük ruhların ikametine salih olacak tarzda bina edilmiştir.*"¹¹⁴

Siyaseti her zaman yakından takip eden Safa, Paris'te de bu alışkanlığını sürdürmüş ve Fransa'nın İspanya İç Savaşı sırasındaki siyasi kutuplaşmasını gözlemlemiştir. Fransa'da hükûmette bulunan Halk Cephesi'nin geçici olduğunu ve solcuların iktidarı kaybedeceğini birçok kişiden duymuş ve kendisi de öyle öngörmüştür.¹¹⁵ Başka bir mevzuda Avrupa siyasetinde herkesin dilinde Hitler, Mussolini ve Stalin'in olduğunu vurgulayarak sanki başka bir düşünce cephesi olamazmış gibi düşünülmesini eleştiren Safa, Fransa'da dikkate değer ölçüde sağcı ve İç Savaş'ta Franko'yu destekleyen kitleler bulunduğunu kaydetmiştir. Bu sebeple olacak ki iktidarın ömrünün muvakkat olduğunu kaydetmiştir. Yüksek enflasyonun ve maaşların alım gücünün erimesinin de halkta tepkiye yol açtığını ifade ederek müstakbel iktidar değişikliğinin sebebini ima etmiştir.¹¹⁶

Önceleri kendini Avrupa'nın kurucusu ve önderi sayan Fransızların, 1936 itibarıyla yurtdışından gelen fikirlerle düşünmeye ve tabiri caizse ezik hissetmeye başladığını gözlemleyen Safa, her şeye rağmen Fransız gençliğinin hiçbir fikre iştirak etmek istemediğini de kaydetmiştir.¹¹⁷ Eleştirel, kolektivist, kamucu, Fransa'nın bu özelliğinin İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda safları sıklaştıran Almanya ve diğer yayılmacı irredantist ülkelerin karşısında handikap teşkil ettiği düşünülebilir.

¹¹² Safa, *Avrupa...*, s. 7.

¹¹³ Safa, *Avrupa...*, s. 44.

¹¹⁴ Safa, *Avrupa...*, s. 45.

¹¹⁵ Safa, *Avrupa...*, s. 85.

¹¹⁶ Safa, *Avrupa...*, s. 112.

¹¹⁷ Safa, *Avrupa...*, s. 129-132.

2.1.2. Fransa Savaşta

Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Mayıs ve Haziran 1940'ta Alman ordularına altı hafta içerisinde boyun eğen Fransa'nın başkent Paris başta olmak üzere stratejik bölgeleri Nazilerin idaresi altına girmiştir.¹¹⁸

İşgal altındaki Fransa'yı müşahede etme fırsatı yakalayan Türk seyyahı ise Celaleddin Ezine'dir. Cumhuriyet Gazetesi adına savaşı gözlemlemek için seyahat eden Ezine, henüz savaşın başında Alman işgali öncesinde de Fransa'yı ziyaret ettiğini söyleyerek iki dönem arasında karşılaştırma yapma yetisini ortaya koymuştur. 1930'lu yıllar boyunca siyasi çalkantılar ve anlaşmazlıklar içerisinde yaşayan Fransa'nın milli birliğini kaybettiğini ve Birinci Dünya Savaşı'ndan müttefikleri sayesinde galip ayrıldığını kaydeden yazar, Alman işgalinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁹

Daha önce savaşın ilk aylarında, işgalden önce Paris'e giden Ezine, Fransızların hiç de savaş havasında olmadığını "*Paris bütün tahminlerimi altüst etti. Harp içinde bir memleketin mustarip ve hüznü payitahtını bulacağına zannemiştim. Bilâkis neş'eli ve biraz da kayıtsız bir milletle karşılaştım.*"¹²⁰ sözleriyle ifade etmiştir. Ara sokakların lambaları yanmasa da gece vakti lokantaların, kahvehanelerin, tiyatroların ağzına kadar dolu olduğunu kaydeden yazar, Fransızların harp taraftarı olmadığını kaydetmiştir.

İşgalin ardından da Paris'in savaşa karşı kayıtsızlığının devam ettiğini ve eğlence hayatının hız kesmediğini hatta Fransız kızlarının Almanların kollarında dans ettiklerini belirten Ezine, manzaranın bir bakıma İstanbul'un işgal günlerini anımsattığını ifade etmiştir.¹²¹

2.1.3. Soğuk Savaşta Fransa

İkinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri arasında muhtemelen savaştan en ağır yaralı ayrılan ülke Fransa'dır. Soğuk Savaş yıllarında sömürge topraklarını bir bir kaybeden Fransa; Çinhindi, Cezayir gibi bölgelerden de geri çekilmek zorunda kalacaktır. Savaştan sonra kurulan Dördüncü Cumhuriyet uzun süremeyecek ve 1958'de yarı başkanlık sistemine geçilerek savaş kahramanı General Charles de Gaulle Beşinci Cumhuriyet'in yönetimini ele alacaktır.

¹¹⁸ Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 357-361

¹¹⁹ Ezine, *Harp İçinde...*, s. 145-146.

¹²⁰ Ezine, *Harp İçinde...*, s. 186.

¹²¹ Ezine, *Harp İçinde...*, s. 235.

Savaş günlerinden 1957'ye kadar Türk seyyahların ayağı Fransa'dan kesilmiştir. Tezin kapsadığı tarihler bakımından son Fransa seyahatnamesi, daha önce Almanya bölümünde de gördüğümüz Aslan Tufan Yazman'a aittir. Yazman'ın seyahatnamesi Soğuk Savaş döneminde Fransa'yı inceleyen tek eser olduğu için önemlidir.

Türk vatandaşlarının Fransa'ya vizesiz seyahat edebildiğini kaydeden Yazman, Zafer gazetesinde tefrika ettiği yazılarını kitaplaştırdığı eserine İspanya üzerinden Fransa'ya girişiyle başlamıştır. Atlantik kıyılarından Fransız taşrasını kat ederek Paris'e yol alan Yazman, yol üzerindeki bazı Fransız tatil beldelerini de ziyaret etmiş ve buraları sakin ve ziyaret etmeye değer bulduğunu ifade etmiştir. Güney, güneybatı Fransanın bir hususiyeti olarak her yerde üzüm bağı olduğunu ve sofraya oturulunca evvela şarap içildiğini gözlemlemiştir.¹²² Paris'e geldiğinde ise bir turist kafilesine kaydolarak göz ucuyla Paris semtlerini gezmiştir ve böyle yaparak daha rahat genel bir izlenim oluşturabildiğini kaydetmiştir. Fransızlarla sohbet ederek, insan tanımaya gayret edeceğini söylese de Peyami Safa'nın *anketinde* yaptığı kadar diyaloga girmemiştir. Paris'e dair yazdıkları ise çoğunlukla kendi özgün gözlemleri değil, kitabı bilgilerdir.

2.2. FRANSIZ KARAKTERİ

Fransa uzun yüzyıllar boyu kültür ve medeniyet güneşi edasıyla Batılılaşma yolundaki milletlerin ütopyası olsa da Fransız insanı belki de Avrupa'nın en beğenilmeyen adamıdır. Avrupa'nın kültür başkenti ve ihracatçısı Paris, hem maddi hem manevi yapılarıyla birçoklarının hayranlığını celbetmiştir lakin Fransız karakteri bu hayranlığın üzerine ikrah duygusunu eklemiştir. Yani denilebilir ki Fransa “ne onunla ne onsuz” düşünülebilecek bir memleket ve karakterdir.

Fransa denilince, Batılılaşma yolundaki her milletin ve pek tabii Türklerin gözünde özgürlükler ülkesi canlanmaktadır. Gerçekten de Türk seyyahlar Fransa'ya seyahatlerinde Fransızların hürriyete son derece önem verdiklerini ve hatta bu özgürlük ortamının yeri geldiğinde zararlı dahi olabildiği kaydetmişlerdir. Mesela hemen İkinci Dünya Savaşı öncesinde yapılan bir komünist eylemi sırasında, eylemci kalabalığa bakarak faşist selamı veren bir kıza “elini indir” demekten öte bir müdahalede bulunulmamıştı, zira o tarih itibarıyla faşist selamı vermek bir özgürlüktür.¹²³

¹²² Aslan Tufan Yazman, *Bonjur Fransa*, Duygu Matbaası, İstanbul 1957, s. 9-10.

¹²³ Safa, *Avrupa...*, s. 101.

1789 İhtilali'nin çocuğu Fransız toplumunda bireycilik anlayışı ve milletin devletten önce gelmesi gerektiği fikri hâkimdir. Türk seyyahlar Fransa'yı gezerken sıkça Almanya ile kıyas yapmışlar ve Fransa'daki halkçı anlayışı, Almanların devletçi anlayışına karşılık daha insani ve makbul görmüşlerdir.¹²⁴

Özgürlük anlayışı, istisnasız her konuda tartışmayı, toplumun hiçbir sorununu hasıraltı etmemeyi öğütlemektedir. Örneğin, her seyyahın gözüne çaracak yaygınlıkta olan fuhuş, birçoklarınca Fransız ahlakının çöküşe sürüklendiğine delalet etmektedir fakat Fransızlar fuhuş mevzusunda konferanslar düzenlemekte ve bu toplumsal gerçeğin insan hayatındaki yeri üzerine tartışmalar yapmaktadır. Buralarda fuhşun da bir özgürlük olarak savunulduğu ve lehte birçok söz söylendiğine şahit olunmaktadır.¹²⁵ Fuhuş, toplumun belli kesimleri tarafından bir tabu olsa dahi başkalarının onu savunma özgürlüğü Fransızlar için tartışmasızdır. Başka toplumlar tarafından hafife alınabilecek böylesi bir meselede Fransızların tartışma biçimleri bilimsel bir panelle aynı ciddiyettedir.

Fransız toplumunun özgürlükçü ruhu iki taraflı madalyon gibidir. Bir taraftan her fikrin yüksek sesle dile getirilmesi ve her meselenin kılı kırk yararcasına değerlendirilmesi toplumsal çatlaklara sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan, örneğin Alman işgali sırasında, otoriter yönetimlere karşı direnç unsuru oluşturmaktadır. Bazılarına göre Almanların Fransa'yı kendine tâbi kılamamasının asıl sebebi bu dirençtir.¹²⁶

Özgürlükçü ruhun temelinde elbette ki bireyci anlayış vardır. Nitekim bireycilik kavramının mucidi olarak Fransızlar gösterilebilir. Fransızlar, Almanlarla kıyaslanınca, her vesileyle kolektiflikten uzak, fertlere ayrı ayrı değer veren bir halk addedilmiştir. Mesela, “... *Alman bir arada çok şey, Fransız tek başına da bir şey.*”¹²⁷ denilirken derin bir milli haslet farkı göze çarpmaktadır. Bu nitelik, hayatın gündelik akışında dahi sezilmektedir. Örneğin, Almanya'da birinin masasına teklifsiz oturulabilmektedir fakat Fransız masasında tek başına olsa dahi masa ona aittir. Fransa, “*sürü olmaktan çıkan şuurlu insanların hürriyetindeki güzelliği*” barındıran bir memleketidir.¹²⁸

¹²⁴ Sevük, *Tuna'dan...*, s. 145.

¹²⁵ Karatay, *Paris...*, s. 8.

¹²⁶ Ezine, *Harp İçinde...*, s. 242.

¹²⁷ Sevük, *Tuna'dan...*, s. 148.

¹²⁸ Fındıkoğlu, *Zorlara...*, s. 12.

Fransızlar milletin her ferdini ayrı ayrı değerli görmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Nezakete hayatın her alanında azami şekilde, sınıf farkı gözetmeksizin riayet edilmektedir. “*Bu memlekette, kimse kimseye yan bakmaz, istihfaf etmez, alay etmez, kimse kimseyi küçük görmez Mösyö Heriyot ile bir ekmekçi aynı muameleyi görür* [görür].”¹²⁹ Elbette ki hiçbir memleketten beklenemeyeceği gibi Fransa’da da insan ilişkilerinin bu derece karşılıklı saygı çerçevesinde zuhur etmediği ve Türk yazarların bu tür konularda romantik yaklaşım sergiledikleri söylenebilir.

2.2.1. Fransız Aksiliği

Fransa ve Paris’in yüzyıllar boyunca Avrupa kültürünün başkenti ve Fransızcanın lingua franca olması dolayısıyla Fransızlar kendilerini diğer milletlerden üstün görme insiyakına sahiptir denilebilir. Nezaketleri takdir toplasa da yabancılara karşı küstah ve aksi bir tavırları olduğu da vakidir. Yol sorulduğunda “*Kendiniz arayınız!*” diyen bir kapıcı, on beş dakika arayla iki küçük içki ısmarlandığında neden bir tane büyük ısmarlamadınız diye öfkelenen garson, yabancılara karşı ters muamele eden şoför ve benzeri tipler, Fransız aksiliğinin dünya çapında şöhrete kavuşmasına sebep olmuştur.¹³⁰ Fransızların bu tavırlarının altında hem asırlardır süregelen üstünlük duyguları hem de 20. yüzyıl dünyasında iyiden iyiye geri planda kalmaları; kültürel, siyasi ve ekonomik manada dünya liderliğine oynama vasfını yitirmeleri gibi amiller yatmaktadır denilebilir.

Yabancılara karşı kötü muamele, bir reaksiyon hareketi olsa dahi Paris’in turistler nezdindeki cazibe gerileyişini perçinlemektedir. Birçok yönden zayıflasa da halen medeniyet beşiği kabul edilerek ziyaret edilen Paris’te, seyyahlara karşı aksi davranışlar şehrin marka değerini düşürmekte ve mahut bir şöhrete kavuşmasına neden olmaktadır. “*Terbiyesizlik*” yapmaya devam ederlerse artık Fransa’ya kimsenin gelmek istemeyeceği, mühim bir gelir kaynağı olan turizmin öleceği ön görülmektedir.¹³¹ Bu noktada, asıl şikâyet edilen Fransızların hizmet sektöründe çalışanlar olduğu fark edilmektedir. Nezaketi takdir edilenlerin ise çoğunlukta bulunan sıradan Fransız insanı olduğu yorumu yapılabilir. Turistin en çok münasebette bulunduğu kesim hizmet sektörü çalışanları olduğundan, Fransızların terbiyesizlik addedilen davranışları aslında olduğundan fazla görünmektedir.

¹²⁹ Karatay, *Paris...*, s. 10.

¹³⁰ Safa, *Avrupa...*, s. 56.

¹³¹ Safa, *Avrupa...*, s. 105.

Yabancılardan hoşlanmama tavrının birincil muhatabı ise Amerikalılardır. Yüksek bir kültür inşa eden ve ferden ferda bununla gurur duyan Fransızlar, herkesçe toy bir insan kabul edilen Amerikalı'ya karşı daha acımasızdır. Amerikalılar, Fransızların gündelik konuşmaları arasında sıkça alay konusu olmaktadır. Louvre Müzesi'ne girip üç beş saat sonra çıkan biri, Amerikalıların ne kadar cahil insanlar oldukları bahsinin açılmasına yeterli olmaktadır.¹³² Muhtemeldir ki 20. yüzyılın siyasi ve ekonomik lideri haline gelen Amerika, Fransızlar nezdinde küçük görülmekte olduğundan eleştiri okları en çok onlara yöneltilmektedir. Hatta Amerikalıların “*bela*” oldukları ve Fransa'yı yozlaştırdıkları dahi halk arasında, bilhassa solcular tarafından konuşulmaktadır: “*Bu adamlar, Fransaya geldikten sonra, ne ahlâk ne berek kaldı, ne paramız kaldı ne bizlerin on paralık haysiyeti kaldı.*”¹³³ Fransızların meşhur gururunu en çok zedeleyen, kültürsüz ve toy addedilen bir milletin karşısında acizliğe düşmektir. Yine de her şeye rağmen millî gururunu korumaya gayret etmektedirler: “*Napolyon'un çoktan ölmüş bulunmasına rağmen, Fransızca'yı ve Fransızlığı her şeyin üstünde düşünen inkılapçı Fransa'nın hâlâ yaşadığıdır.*”¹³⁴ İhtilal Fransasının ruhu, her yıl 14 Temmuz'da, Bastille Günü'nde resmigeçitlerle ve üniformalı askerlerin her vesileyle halkın arasında nöbet tutması yoluyla yaşatılmaya çalışılmaktadır.¹³⁵

2.2.2. Fransız Kadını

Fransız kadını, dünyadaki tüm hemcinsleri arasında en özgür hayata sahip olanıdır ve tek rakibi Amerikan kadınıdır denilebilir. Bütün Türk seyyahları, daha Fransa'ya gelmeden Fransız kadınının güzelliği ve “serbest yaşamı” hakkında fikir sahibidir. Çoğunluk, Fransız kadınına hayranlık beslerken bazı yazarlar “serbest” ve “işveli” hayatları dolayısıyla onu ayıplamaktadır. Fransız kadınının dünyaca ünlü güzelliği, seyyahların ifadelerine başvurulduğunda, doğal fiziksel güzellikten ziyade bir tavır yahut asalet güzelliği olarak ön plana çıkmaktadır: “... *bütün tehlikeli câzibesi vekarından, saffetinden, konuşmasından ve bilhassa o anlatılmaz işve ve edâsından geliyor.*”¹³⁶ Fransa denilince akla Paris kadınının gelmesindeki esbabımucibe işte bu tavidir, hatta Haşim'e göre Paris, tarihi binaları, geniş cadde ve meydanları değil, bilfiil Fransız kadınının kendisidir.

¹³² Karatay, *Paris...*, s. 40.

¹³³ Yazman, *Fransa...*, s. 30.

¹³⁴ Fındıkoğlu, *Zorlara...*, s. 45.

¹³⁵ Yazman, *Fransa...*, s. 114.

¹³⁶ Haşim, *Bize Göre...*, s. 54.

Kadının böylesi bir payeyi elde etmesinin bir sebebi ise meşhur Paris modasıdır. Dünyanın her yerine moda ihraç eden Paris'in modasına yön verenin sıradan Fransız kadını olduğu kayıtlara geçmiştir. Başka memleketlerde pahalı moda ürünlerine dönüşen kıyafet ve aksesuarlar, Parisli kadınların zevk ve gustosunun birer ürünüdür. Zevk sahibi kadınların kendi beğenilerine göre kıyafet ve aksesuarlar tasarımları Paris modasının özüdür, aynı zamanda yüksek maliyetli de değildir.¹³⁷ Buna karşın, kadınların giyim kuşamlarına bu derece önem vermeleri ve makyaj yapmaları, yapay birer varlık olarak addedilmelerine, “... *aklın ve kimyanın mahsulü, zarif ve yapma bir dişi olan Fransız kadını*” olarak anılmalarına da sebep olmuştur.¹³⁸

2.3. PARİS

Avrupa'da merkeziyetçiliğin kalbi olan Fransa'nın özü, yegâne siyasi ve kültürel merkezi olan başkent Paris'tir. Paris'e adım atan her seyyahın ilk bakışta gördüğü; insan kalabalığı, mamur binalar, temiz ve parlak kaldırımlar, geniş caddeler ve büyük meydanlardır. Mezkûr hususlar, hele ki Paris'e ilk kez gelenler için tam bir hayret ve gıpta kaynağı olmaktadır. Bütün bu mamurluk ve genişlik içerisinde akıp giden kalabalıklar, seyyahları ürkütmeye ve başlarını döndürmeye yetmektedir: “*Paris kaldırımlarında adım atmak, cambazlık nevinden bir hünerdir.*”¹³⁹ Şehirdeki araba kalabalığı ise daha 30'lu yıllardan şikâyet mevzusu olmaya başlamıştır. Hatta Paris'te araba sürmenin imkânsız olduğu, şehrin yerlisi olmayanın kurallara uygun hareket etmeyi katiyen başaramayacağı ve cezaya çarptırılacağı söylenmektedir.¹⁴⁰ Dolayısıyla şehre arabayla gelenleri henüz arabadan inmeden keşmekeşin içinde kaybolma riski karşılamaktadır.

Baron Haussmann'ın şehircilik planlarıyla 19. yüzyıl ortalarında yeniden inşa edilen Paris'in planlı mimarisi, seyyahların şehri kolayca tanımalarına ve caddelerin nereye vardığına dair hızlıca fikir edinmelerini sağlamaktadır. Yazarlar diğer hiçbir şehirde rastlanmayan biçimde Paris semtlerine, caddelerine ve meydanlarına aşinalık göstermektedir. Şehrin geniş caddeleri ve meydanları seyyahlara ferahlık hissi vermekte ve insan eliyle, matematik hesabıyla oluşturulan düzenin bir medeniyet ufku olduğu fikri ortaya çıkmaktadır: “... *bu genişlik, ve bu aydınlık, her şeyden evvel, büyük insan*

¹³⁷ Yazman, *Fransa...*, s. 77-78.

¹³⁸ Fındıkoğlu, *Zorlara...*, s. 41.

¹³⁹ Safa, *Avrupa...*, s. 42.

¹⁴⁰ Yazman, *Fransa...*, s. 34.

zekâsının iç buutlarını ifade eder; alelâde bir manzara kemiyeti değil, zekânın cinsi ve kalitesile doğrudan doğruya alâkası olan tam bir medeniyet ölçüsüdür.”¹⁴¹ Caddelerin genişliği, insan zekâsının ve ufkunun genişliği ile paralel görülmektedir. Paris de zekânın bir ürünü olarak “... dünyanın (Urbanisme) şehircilik bakımından en güzel şehri” mertebesinde görülmektedir.¹⁴²

Paris’in renovasyon süreci 20. yüzyıl ortalarına gelinirken halen son bulmuş değildir. Kültür ve medeniyet merkezi olarak görülen şehir, yeni inşaatlara ev sahipliği yapmakta ve çehresi 20. yüzyıla adapte olmaktadır: “Dünyada eşi olmıyan Şanzelize caddesi, eskiden kibar bir gezinti ve tatlı bir sohbet yeri idi. Şimdi inci, elmas, zümrüt ve yakutun istilâsı altındadır. Eski üç katlı konaklar, birer birer yıkılıyor. Yerlerine on, on beş katlı bankalar, ticarethaneler yükseliyor.” Bu noktada Paris’in bir kültür şehri mi yoksa eğlence ve sefahat merkezi mi olduğu konusu gerek Fransızlar gerek seyyahlar tarafından tartışılan bir mevzudur.

2.3.1. Paris’te Sosyal Hayat

Paris, diğer bütün 20. yüzyıl metropolleri gibi hayatın hızla aktığı, temposu yüksek bir şehirdir. İnsanların günün erken saatlerinde iş başına koşuşturdukları, toplu yahut şahsi taşıma araçlarının hız kesmeden çalıştığı, bu tür bir şehre aşına olmayanlar için kaos ve acelenin hüküm sürdüğü modern bir kenttir. Türk seyyahları da bu tür bir keşmekeşe alışkın olmadıklarından şehrin standart yaşamı onlar için uyum sağlaması güç bir hızda seyretmektedir: “Trenlerin sürati insanlara sirayet etmiş, girenler çıkanlar okadar çabuk hareket ediyorlar ki, durup seyredince adamın başı dönüyor.”¹⁴³ Dönem itibarıyla Avrupa’daki nüfus yoğunluğu, hele ki metropollerdeki kalabalık nüfus Türk seyyahlarını şaşkınlığa sürüklemiştir. Yüz binlerce hatta milyonlarca insanın bir arada yaşadığı, yüzölçümü bakımından küçük bir alan kaplayan şehirler, Doğu şehirleri ile kıyas kabul etmemektedir: “Bizde تنها bir yer, «bomboş» vasfından iki üç kişilik, seyrek ve küçük bir insan kalabalığı ile kurtulur; Avrupada تنها kelimesi, tıklım tıklım bir bayram kalabalığından mahrumiyete vasıftır.”¹⁴⁴

Hızlı şehir hayatı bir bakıma insanı dinç tutmakta ve hayat dinamizminin düşmesine engel olmaktadır. Dinamik hayat, insanın ruhunun paslanmasına izin

¹⁴¹ Safa, *Avrupa...*, s. 44.

¹⁴² Yazman, *Fransa...*, s. 90.

¹⁴³ Sırrı, *Garpta...*, s. 12.

¹⁴⁴ Safa, *Avrupa...*, s. 48.

vermemesinden olacak ki Avrupa’da yaşlıların dahi çocuk ruhlu olduğu yorumu yapılmaktadır.¹⁴⁵ Süratli şehir ve çalışma hayatı, insanların durup nefes almaları, paslanmamaları için tatile ve hobilere ihtiyaç duymalarına sebep olmaktadır. Hafta sonu tatili, şehir hayatının bir icabı olarak öne çıkmaktadır ve medeni yaşantının olmazsa olmazı olarak değerlendirilmektedir: “*Filhakika medenî hayatta iş zamanıyla istirahat devresi kat’i surette ayrılmıştır. Pazarları hiç boşa geçirilmez. Meselâ Paris etrafındaki tenezzüh mahallelerine, at koşularına, kayık ve seyahat yarışlarına, dansinglere, balolara, kırlara, sahralara gidilir.*”¹⁴⁶ Paris’in kültür ve eğlence hayatı bilhassa hafta sonu tatillerinde canlanmaktadır. Tiyatro ve sinemalar, kahvehane ve barlar Parislinin dinlenme mekânları olarak varlık bulmaktadır. Parisli kadınların tutkuyla bağlı oldukları mağazalar bu günlerde dolup taşmaktadır.¹⁴⁷

Londra’nın Hyde Park’ına, New York’un Central Park’ına karşılık Paris’in de şehir içi milli parkı olan Boulogne ormanı, şehrin çalkantısından kurtulmak ve doğa ile buluşmak isteyenler için ruhları dindirme vazifesi görmektedir. Genç, yaşlı bütün Parislilerin uğrak beldesi olan Boulogne, Türk seyyahların yüzünü kızartan cinsî yaklaşımlara da ev sahipliği yapmakta ve şehir hayatına büyük bir canlılık katmaktadır: “*Milyonlarca insanın açık havaya çıkmak ihtiyacına burası cevap verir. Bois de Boulogne görülmeden Paris gezilmiş sayılmaz.*”¹⁴⁸

2.3.2. Paris’te Eğlence

Parisliler son derece neşeli ve eğlenmeyi bilen insanlar olarak nam salmışlardır. Paris’in kahveleri, barları, tiyatroları, gece kulüpleri de dünyaca ünlüdür. Meşhur caddelerin meşhur eğlence durakları, turistlerin bilhassa merak ve ziyaret ettikleri mekânlardır. Türk seyyahları da kendi meşreplerince bu yerleri gezmişlerdir fakat hareketli eğlence hayatının içerisine tam manasıyla dâhil olamadıkları sezilmektedir. Onlar için Paris eğlenceye düşkün bir şehirdir, Şanzelize’yi gezmekten hepsi keyif almaktadır fakat eğlence hayatının içine atılmaktan imtina ettikleri için dışarıdan bir göz olmaktan öteye pek nadir geçebilmişlerdir. Fransız usulü eğlencenin içerisine girdiklerinde ise namus hisleri ağır basmakta ve “*İnsanın ar ve haya duygularını rencide eden manzaralar Paris sahnelerinde normal karşılanmaktadır.*” şeklinde

¹⁴⁵ Sevük, *Tuna’dan...*, s. 168.

¹⁴⁶ Karatay, *Paris...*, s. 81

¹⁴⁷ Yazman, *Fransa...*, s. 81.

¹⁴⁸ Yazman, *Fransa...*, s. 73.

yorumlarla bu âlemleri kınamaktadırlar.¹⁴⁹ Batılılaşma sürecinin başından beri darbimesel haline gelen Batı'nın tekniğini alıp ahlakını reddetme fikri, Paris'in mamuriyeti ve yüksek kültürü övülürken eğlence hayatının gayriahlaki addedilmesi şeklinde tekrarlanmıştır. Türk aydınlarının modernleşme sürecinin başından beri klişe haline getirdikleri Batı'nın tekniğini alıp ahlakını almama fikri Paris'in eğlence dünyasında da karşılık bulmuş görünmektedir.

Elbette ki envaiçeşit eğlence mekânı arasında her meşrebe, her keseye uygun olanı bulunmaktadır. Parisliler de turistler de bu yerleri mütemadiyen doldurmakta ve dünyanın en meşhur eğlence hayatı sürdürülmektedir. Sadece eğlence hayatını görmek üzere Paris'e gelenlerin sayısı da az değildir. Türk seyyahlar için bütün bunlar, ulaşılması güç bir masallar ülkesi gibidir: “*Avrupa'nın en ucuz sattığı şey eğlencedir. Bizim en pahalıya bile kolay alamadığımız.*”¹⁵⁰

Eğlence âlemleri dur duraksız devam ederken bazı dönemlerde eğlencenin durgunlaştığı da gözlemlenmektedir: “... *muhakkak ki, bugünkü eğlence Parisi, artık o eski delişmen Paris değildir. Bunu ışıklı şehrin eski halini bilenlerin cümlesi söylüyor.*”¹⁵¹ Böyle dönemler Fransız ekonomisinin sıkıntıya düştüğü ve insanların eğlenceye harcayacak parasının azaldığı zamanlardır. Sokakta vakit geçirmeye meftun Parislinin neşeli yüzü de kaybolmakta ve yabancılara karşı kötü muamelenin bir kaynağı daha ortaya çıkmaktadır. Paris'e sırf eğlenmeye gelen ve enflasyon sonucu parasının kıymeti kalmayan Fransız'la karşılaşan turistler, sınır tanımadan eğlenmeye heveslendiklerinde düşmanca bir mukabeleye maruz kalmışlardır. Henüz 1. Dünya Savaşı'nın yaralarını saramayan şehrin sokaklarında “... *adım başına rastgeline kör, topal, kolsuz, kulaksız, burunsuz harp malûlleri...*”¹⁵² dolaşırken turistlerin çıkardığı “rezaletler” daha çok göze batmaktadır.

2.3.3. Kültür Merkezi

Fransa'nın ve Paris'in bir eğlence şehri olduğu algısına Türk yazarları birçok vesileyle karşı çıkmışlardır. Sadece Paris'in özünü tanımayanların bu fikre kapılabileceği ve gerçekte, şehrin bir ilim yuvası olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır: “*Fakat iyi bilinmeli ki bu fuhuş ve eğlence âlemi hiç de asıl Paris değildir.*

¹⁴⁹ Yazman, *Fransa...*, s. 50.

¹⁵⁰ Sevük, *Tuna'dan...*, s. 168.

¹⁵¹ Haşim, *Bize Göre...*, s. 57.

¹⁵² Haşim, *Bize Göre...*, s. 59.

*Zira "Mormartr" mahallesi, bütün Fransanın küçük bir modeli addedilse, o zaman dârülfünunlar, akademiler, enstitüler, hastahaneler, fabrikalar, âlimler ve san'atkârlar Fransası tamamen gayri kabili izah bir hale gelir."*¹⁵³ Gerçekten de Fransızlardaki kültürel alaka göz önünde bulundurulduğunda Paris'i basit bir eğlence şehri mertebesine indirgeyenlerin fena halde yanıldıkları anlaşılmaktadır. Şehrin kültür varlığı öyle güçlüdür ki söz gelişi sadece Louvre müzesi dahi resme merak salanlar için bir okul vazifesi görebilmektedir. Seine nehri kıyısında resim yapan acemi ressamaların ilham kaynağı Louvre olarak gösterilmektedir.¹⁵⁴

Haddizatında Paris, bütün Avrupa medeniyetinin göz bebeği, Avrupa'nın ta kendisi olarak düşünülmektedir. Tezde adı anılan şehirlerden bahsedilirken yazarlar daima o şehre ve memlekete atıfta bulunmaktadırlar fakat mesele Paris olunca, dil sürçmesi ile Fransa değil Avrupa denilmektedir. Bu durum Paris'in ve Fransa'nın "gerçek Avrupa" olduğu hususunda bilinçaltında taşınan bir düşünce ile açıklanabilir. Böylesi bir ide haline getirilen şehri yalnızca gece kulüpleri ve fuhuş âlemleri ile tanıyanlar "... sabahlara kadar, kundra eskitmiş olmak meziyetinden başka bir şey"¹⁵⁵ yapamayanlardır.

Fransızların okumaya olan düşkünlükleri su götürmez bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Kitap satışları düştü diye şikâyet edilen bir devirde dahi on yedi gün içerisinde altı bin adet satan kitap mevcuttur.¹⁵⁶ Dünyanın birçok yeri için satış rekoru olacak bir rakam olduğu rahatlıkla düşünülebilir. Yahut, yalnızca bir muallim mektebi kütüphanesinde 350 bin cilt kitap bulunduğu¹⁵⁷ göz önünde bulundurulursa Fransızların kitaplarla en alakadar millet oldukları söylenebilir. Gazete okuryazarlığı hususunda tarih boyu lider bir memleket olan Fransa'nın taşrasında dahi 45 hanelik bir köyde, günlük 68 gazete ve çeşitli mecmuaların satıldığı, iki haftada bir sinema, ayda bir tiyatro günleri yapıldığı düşünülürse kültürel ve entelektüel merakın bütün ülke çeperinde yaygın olduğu görülür.¹⁵⁸

Netice olarak Fransa, yarattığı yüksek kültür ile aydınlanma çağından beri Avrupa medeniyetinin kutup yıldızı olduğu halde, 20. Yüzyılda yaşanan siyasi ve ekonomik

¹⁵³ Haşim, *Bize Göre...*, s. 55.

¹⁵⁴ Yazman, *Fransa...*, s. 99.

¹⁵⁵ Haşim, *Bize Göre...*, s. 65.

¹⁵⁶ Safa, *Avrupa...*, s. 159.

¹⁵⁷ Sırrı, *Garpta...*, s. 35.

¹⁵⁸ Yazman, *Fransa...*, s. 130.

eksen kaymasından fena halde olumsuz etkilenmiş ve Batılılaşma yolunda ilerleyen milletlerin örnek aldığı birincil ülkelerden olma özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Yaşlanmış bir medeniyet olarak dinamizmini kaybetmiş ve yetenekli insanların parlak fikirlerini uygulamak için hicret ettikleri bir cazibe merkezi olmaktan uzaklaşmıştır. Eski tüfek Türk aydınları halen Fransız kültür dairesine mensup olsalar da çocukluk ve gençlik yaşlarını cumhuriyet döneminde idrak edenler için Fransa, -biraz da mübalağa ile- antik bir medeniyet gözüyle bakılan ikinci plana atılmış bir memleketdir. Fransa seyahatnamelerinin tarihlerine bakıldığında 1920-30'lu yıllara yoğunlaştığını ve yazarların daha çok imparatorluk döneminde eğitim görmüş kimseler olduğu bu fikre kanıt olarak gösterilebilir.

3. BÖLÜM: İNGİLTERE

Dünya siyasetine uzun dönem öncülük eden İngiltere, Tanzimat yıllarından beri Türk devlet adamları ve aydınları tarafından dikkatle takip edilmiş ve örnek alınmış bir ülkedir. İki memleket arasında siyasi ve ekonomik boyutta geniş çerçeveli ilişkiler kurulmuş ve zaman zaman silah arkadaşlığına kadar varan münasebetler, daha sonra tersine dönerek Birinci Dünya Savaşı'nda birkaç cephede birden harp edilmesi noktasına varmıştır. Nihayetinde Türkiye ile İngiltere arasındaki hasmâne ilişkiler Lozan Antlaşması ile yavaş yavaş geride bırakılmıştır.

3.1. SEYAHATNAMELERİN KRONOLOJİSİ

1960 yılına kadar İngiltere'ye dair seyahatname kaleme alan Türk yazarlar; Falih Rıfkı Atay, Faik Sabri Duran, Selim Sırrı Tarcan, Ahmet Emin Yalman, Ali Fuad Gedik, Hasan Âli Yücel ve Bedî Faik Akın'dır.

3.1.1. İki Savaş Arasında

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda İngiltere'de işsizlik tırmanmış ve birbirini ardına ilan edilen işçi grevleri ülkenin iç politikasının en mühim meselesi haline gelmiştir.¹⁵⁹ Bu atmosferin henüz tam silinemediği yıllarda, ilk Londra sefiri¹⁶⁰ Yusuf Ağâh Efendi'nin ayak izlerini takip ederek İngiltere topraklarına ayak basan Cumhuriyet dönemi seyahatname yazarlarının başında meşhur gazeteci ve siyaset adamı Falih Rıfkı Atay gelmektedir. Ulus Gazetesi'nde başyazarlık yapması ile bir dönemin matbuat hayatına damga vuran Atay, 1923-1950 arasında kesintisiz milletvekilliği yapmış ve hem Atatürk'ün hem İsmet İnönü'nün en yakın çevresinde bulunmuştur.¹⁶¹

Çeşitli coğrafyaları ele aldığı çok sayıda gezi kitabı kaleme alan Atay'ın İngilizlerle ilişkileri ise diğer tüm yazarlardan farklıdır. Atay, Birinci Dünya Savaşı sırasında yedek subaylık görevini, Suriye Cephesi'nde Cemal Paşa'nın özel kalemi olarak ifa ederken İngilizlere karşı harbin içerisinde bulunmuştur. Henüz gençlik yıllarında bir düşman olarak karşılaştığı İngilizlere –ve hatta tüm Batılılara- bakış açısı hayatı boyunca bu hatıraların etkisinde kalmıştır. Bundan sebeptir ki İngiltere'yi

¹⁵⁹ Alan John Percivale Taylor, *English History (1914-1945)*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 238-244.

¹⁶⁰ Daimi elçiliklerin kuruluşu ve ilk elçiler hakkında detaylı bilgi için bkz: İ. Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968.

¹⁶¹ Nuri Yüce, "Falih Rıfkı Atay", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 48.

anlattığı *Taymis Kıyıları* eserinde sık sık gezi yazısı yazmaktan uzaklaşıp İngilizler ve emperyal zihniyetleri hakkında uzun uzadıya eleştirel beyanatlarda bulunmaktadır. Genç Cumhuriyet'in bir münevveri olarak gittiği İngiltere'yi konu edinen eserine de "Londra'da bir Kemalist" adını vermeyi tasavvur etmiş fakat bundan vazgeçmiştir.

Atay'ın, Birleşik Krallık topraklarına adım attığı 1934 tarihinde hükûmette sosyalist İşçi Partisi bulunmaktadır. Ramsay MacDonald başbakanlığındaki kabine döneminde halkçı ve sosyal demokrat ekonomi politikaları revaçtadır fakat Falih Rıfkı, İngilizlerin sosyalist olamayacağını ve böyle emperyal bir imparatorluğun olsa olsa "*İngiltere kralı ve Hindistan imparatoru şahâne komünizmi*" şekline bürünebileceği yorumunu yapmaktadır.¹⁶² Falih Rıfkı'nın sık sık değindiği siyaset ve emperyalizm mevzuları aslında bir gezi kitabının değil, deneme türüne girebilecek bir eserin başlıkları olabilecek niteliktedir.

İngilizce bilmediği için ortalama bir Britanya vatandaşı ile sohbet etme fırsatı yakalayamayan Atay, yalnızca üst tabakadan İngilizlerle Fransızca iletişim kurabilmektedir. Durum böyle olunca da "İngiliz" dediği kimselerin vasati halk kitlesinden değil, yüksek sosyal tabaka şahıslardan olduğu ettiği tahmin edilebilir.

Atay, karşılaştığı İngiltere'nin yıkılmakta olan bir imparatorluk olduğuna fakat İngilizlerin henüz bunu idrak edemediklerine hükmetmiştir. Kendisinin de yıkılan bir imparatorluğun evladı olduğunu ifade ederek İngilizlere şöyle seslenmektedir: "*Sizin saltanatı tüccarlar kurduğundan, bir yazıhane tasfiyesi yapıyorsunuz.*"¹⁶³ O yıllarda Avustralya, Kanada gibi memleketler ayrı birer ülke haline gelmiştir ve gelecek yıllarda da başta Hindistan olmak üzere Britanya denizaşırı topraklarının birçoğu bağımsızlıklarını kazanmaya devam edecektir.

Tüm dünyaya ticari mallarını satan ve birçok pazarı hâkimiyetinde bulduran İngilizlerin emperyal varlıklarının ne derece zedelendiğinin ve merkantilist politikaların etkisini yitirdiğinin bir göstergesi de artık Londra dükkânlarında bile çeşitli ülkelerden menşeli ürünlerin sergilenmesidir. Yabancı malların pazarı olmaya başlayan İngiltere'de yerli malını özendirme amacıyla sokaklara "*İngiliz malı alın*" şeklinde ikaz tabelaları dahi konulmuştur.¹⁶⁴

¹⁶² Falih Rıfkı Atay, *Taymis Kıyıları*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2020, s. 53. Bkz: Falih Rıfkı (Atay), *Taymis Kıyıları*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934.

¹⁶³ Atay, *Taymis...*, s. 110.

¹⁶⁴ Atay, *Taymis...*, s. 50.

Falih Rıfki ile aynı dönemde İngiltere'yi ziyaret eden diğer Türk yazarı ünlü coğrafyacı Faik Sabri Duran'dır. Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde eğitim alan Duran, hem Meşrutiyet hem Cumhuriyet devirlerinde Mülkiye ve Darülfünun'da akademik faaliyet yürütmüştür. Coğrafya disiplininin Türkiye'de modern anlayışla ele alınmasına öncülük eden Duran, birçok ders kitabı kaleme almıştır.¹⁶⁵

Faik Sabri uzun bir gemi yolculuğunun ardından Londra'ya ayak bastığında, şehrin metropol hayatı ve bunu mümkün kılan usûller dikkatini çekmiştir. Dünyanın en büyük ticaret merkezlerinden biri olan Londra'ya her gün civar şehirlerden ve banliyölerden yüz binlerce insan işlerinin başına geçmeye gelmektedir. Sabahtan akşama kadar hiç durmadan akan yoğun araç trafiği, caddeden karşıya geçmek için altgeçitlere müracaat etme zorunluluğu, yürüyen merdivenler, otomatik kapılar, muntazam otobüs ve tren seferleri bir yabancıнын başını döndürmeye ve bambaşka bir âleme geldiğini düşündürmeye kâfidir.¹⁶⁶ Böylesi bir metropolde kaybolmak işten bile olmayacaktır ve bir yerden bir yere gitmek acemi bir ziyaretçi için büyük bir külfete dönüşebilecektir. Faik Sabri, bu tehlikelerden kaçınmak için en doğru vasıtanın tren seferlerini takip etmek olacağını not düşmüştür.

Daha önce Almanya seyahatine değindiğimiz Selim Sırrı Tarcan'ın bir diğer ziyaret noktası Londra olmuştur. Avrupa'nın çalkantılı bir döneminde ülkeye varan Tarcan, Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesinin üzerinden henüz iki ay geçmemişken İngiltere'ye ayak basmıştır. Nazi Almanyasının yükselişi ve İngilizlerin buna yaklaşımı ise Tarcan'ın kitabında mevzudışı bıraktığı bir konudur.

Londra'yı estetik manada güzel ve mamur hatta şirin olarak nitelendiren Tarcan, yalnız şehrin meşhur sisinden şikâyetçidir.¹⁶⁷ Kitabının büyük bir kısmını İngilizlerin sosyal ilişkilerine ve karakter özelliklerine ayıran Tarcan, kendi ilim sahası olması münasebetiyle spor faaliyetlerine de dikkat vermeyi ihmal etmemiştir.

3.1.2. İngiltere Savaşta

İkinci Dünya Savaşı, İngiltere adına Almanlarla son kez kıyasıya bir çatışmayı beraberinde getirmiştir. Savaşın başında müttefik Fransa ile Almanlara karşı mücadele eden İngilizler, Fransızların savaş dışı kalmasıyla yalnızlığa sürüklenmiştir. Alman

¹⁶⁵ Gövsa, Türk Meşhurları..., *Faik Sabri Duran*, s. 131.

¹⁶⁶ Faik Sabri (Duran), *İstanbul'dan Londra'ya Şileple Bir Yolculuk*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul 1934, s. 122-126.

¹⁶⁷ Selim Sırrı Tarcan, *Yurd Dışında Londra'da Gördüklerim*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1948, s. 7.

ordusu Manş Denizi'ni aşırp Ada'yı işgal edemese de Ekim 1940'a kadar hava bombardımanları ile İngilizleri mağlup etmeye çabalamış fakat savaşın bu cephesi İngilizlerin Nazileri durdurması ile sonuçlanmıştır.¹⁶⁸

İngiltere'nin Türk ziyaretçilerinden bir diğeri ise liberal düşüncenin Türkiye'deki en önemli temsilcilerinden, Vatan ve Tan gazeteleriyle meşhur Ahmet Emin Yalman'dır. Yalman'ın, İngilizlerle olan ilişkisi Atay'da olduğu gibi eski bir hasımlık barındırmaktadır. Zira, Ahmet Emin, Malta Sürgünlerindedir. Birinci Dünya Savaşı'nda harp muhabirliği yapmış ve harp, İtilafların galibiyeti ile sonuçlanınca sürgüne gönderilmiştir. Cumhuriyet yıllarında aktif gazetecilik hayatına devam etmiş ve 1942 yılında yine harp muhabiri sıfatıyla, bu kez İngiltere'ye gitmiştir.¹⁶⁹

Hüseyin Cahit Yalçın, Zekeriya Sertel, Abidin Daver gibi isimlerle, bir heyet halinde İngiltere'ye giden Türk gazeteciler arasından yalnızca Yalman bu seyahati kitaplaştırmıştır. Tecrübeli gazetecilerden oluşan Türk heyetinin tek amacı harbi gözlemlemek değil, Türkiye'nin hassas pozisyonu dolayısıyla propaganda faaliyeti yürütmektir denilebilir. Ahmet Emin bu hususta şöyle demektedir: “*Zaten böyle bir seyahatte vazifemiz yalnız görmek, yazmak değil, bir taraftan da Türk gazeteciliğinin bir varlık olduğunu duyurmak ve memleket hesabına faydalı olmaktadır.*”¹⁷⁰ Türk heyetinin tâbi tutulduğu protokollere bakılırsa bu ziyaret fahri bir diplomatik görev addedilebilir. Zira gazeteciler başta Başbakan Churchill olmak üzere tek tek Britanya nazırları ile görüşmüş ve askeri üsleri ziyaret etmişlerdir. Heyete İstihbarat Bakanlığı ev sahipliği yapmaktadır ve dönemin Londra Büyükelçisi Rauf Orbay da gazeteciler ile gezilere iştirak etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı tüm hızı ile devam ederken diplomatik temaslar Türk siyasetinin temel taşı haline gelmiştir ve bu siyasetin en önemli unsurlarından biri de Büyükelçi Orbay'dır. Orbay'ın bahriyeli kimliği, denizciliği milli bir haslet olarak uhdesinde barındıran İngilizler için hoş karşılanan bir durumdur.¹⁷¹ Orbay'ın Londra'da estirdiği Türk sempatisi rüzgârı, Avam Kamarası azasından meşhur Lady Astor'un Türkofilliği ile birleşince İngiltere'de Türkiye'ye karşı müspet bir yaklaşım ortaya

¹⁶⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993, s. 369.

¹⁶⁹ Gövsa, *Türk Meşhurları...*, Ahmet Emin Yalman, s. 401.

¹⁷⁰ Ahmet Emin Yalman, *Havalarıda 50000 Kilometre Seyahat*, C. I, Vatan Matbaası, İstanbul 1943, s. 242.

¹⁷¹ Yalman, *Havalarıda...*, C. I, s. 76.

çıkmiştir. Bunun neticesinde gazetecilere yüksek ilgi alaka gösterildiğini Yalman'ın şu sözlerinden anlıyoruz: “*Gölgemiz gibi bizi takip eden fotoğrafcılar, sinemacılar etrafımızı almıştır.*”¹⁷²

Harp günlerinde Londra mütemadiyen Almanlar tarafından hava saldırılarına uğramaktadır. Yalman, bu hücumların İngilizler arasında panik ve isyan havası uyandırarak savaşıma gayretini yıkmayı amaçladığı yorumunu yapmaktadır. Çok sayıda ev yerle bir edilmiştir fakat Londra'nın geniş bir sahaya yayılan büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda şehrin çoğu ayaktadır.¹⁷³ Harpte bombardımana maruz kalan Almanya'da olduğu gibi İngiltere'de de uyarı sirenleri ve sığınaklara kaçmak usulü yaygın hale gelmiştir. Yüzlerce, binlerce yataktan oluşan yeraltı sığınaklarından hiç çıkmadan yaşayanlar dahi bulunmaktadır. Zira uyarıların ardının arkasının kesilmediği günler yaşanmaktadır. Almanların şiddetli saldırıları karşısında halkın ümitsizliğe düşmesi beklentisinin ise tam tersinin yaşandığını belirten Yalman şöyle demektedir: “*Alman bombaları bir taraftan da İngilteredeki sınıf ve parti duygularını yok etmiş ve tam manasile millî bir ruh uyandırmıştır.*”¹⁷⁴

Bombardımanlar karşısında soğukkanlılığını koruyan İngilizler artık bu hücumları kanıksamış ve gündelik alışkanlıklarının bir parçası haline getirmişlerdir. İngiliz muzipliği ve mizahının görülebileceği bir vakada, hava saldırısında evinin bir duvarı tamamen yıkılan ve sokaktan içi görülebilen salonlarında oturan yaşlı bir İngiliz çifti, hiç istiflerini bozmadan çaylarını içmeye devam etmektedir ve soranlara, “*Mihver tarafı evimize bir bomba attı diye onların keyfi için çayımızı yarıda bırakacak değiliz ya...*” cevabını vermiştir.¹⁷⁵

Sürekli hava hücumu tehlikesi, halkın birbirine kenetlenmesi neticesini doğurmuştur. Yalman, düşmana karşı müşterek savunmadan kaynaklı bu durumu, *sınıf ayrımının yıkılması* olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁶ Birbirinden izole yaşamaya alışmış İngilizler, savaş koşullarında bu alışkanlıklarını bırakmak zorunda kalmış ve sınıflar arası kaynaşma yaşanmıştır.

Almanya'nın mekanik kapasitesi ve ordu mevcudu karşısında dengeyi sağlamaya çalışan İngiltere, birçok cephe gerisi hizmette kadınları kullanma yoluna gitmiştir. Buna

¹⁷² Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 129.

¹⁷³ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 90.

¹⁷⁴ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 94.

¹⁷⁵ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 98.

¹⁷⁶ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 184.

ek olarak ada topraklarını Alman hava saldırılarına karşı savunma amacıyla kurulan top bataryalarında dahi hesap ve hazırlık işlerinde görevlendirilen İngiliz kadınları mevcuttur.¹⁷⁷

Harp koşullarının değişime uğrattığı toplumsal alışkanlıklar bununla sınırlı değildir. Ordu mevcudunda büyük bir yer tutan kadınlar, ülkenin savaş seferberliğinde kilit öneme sahip olmuşlardır. Cephe gerisinde yerine göre erkeklerden bile fazla mevcuda sahip kadınların varlığı, iş hayatındaki cinsiyet rollerini temelinden sarsmaya yetmiştir. Yalman bu hususta şunları kaydetmiştir: “*Demek ki kadının evde kapanması esası üzerine olan iş bölümünü, harp temelinden yıkmış ve binlerce senedenberi devam edip giden bir takım yanlış düşünceleri temelinden yok etmiştir.*”¹⁷⁸

Savaş günlerinde halkın beslenmesi ve ekonominin işlerliğinin korunması muharip ülkelerin en büyük meselelerinden biridir. Diğer birçok ülkede olduğu gibi İngiltere’de de kupon sistemi devreye sokulmuş ve yaygınlaşmıştır. Halkın temel gıdalara rahat şekilde ulaşması yolunda atılan adımlar netice vermiş gözükmektedir. Bir İngiliz’in normal alışkanlıkları kadar olmasa da yarıdan fazla oranda rutinlerinin devam ettiği gözlemlenebilir.

Gıda eksikliğine karşı önlem olarak herkes kendi bahçesinde sebze yetiştirmeye başlamıştır. Hatta İngiliz amirallik dairesinin bahçesinde bile domates yetiştirilerek ek gıda sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁷⁹

Harp günlerinde İngiltere’ye lüks mal ithalatı men edilmiş ve muz gibi pahalı yiyecekler gümrükten geçirilmez olmuştur. Savaşın getirdiği sosyal eşitleyici ortamda lüks tüketim kaybolmuş ve halk asgari yaşam standartlarında buluşmuştur.

3.1.3. Soğuk Savaş

İkinci Dünya Savaşı Japonya’nın silah bırakması ile fiilen sona ermeden önce İngiltere’de genel seçim yapılmış ve İşçi Partisi Britanya tarihinde ilk kez birinci parti olarak iktidara gelmiştir.¹⁸⁰ Bir seçim dönemi boyunca İşçi Partisi iktidarı yaşandıktan sonra muhafazakârlar 1951 seçimlerini kazanarak tekrar iktidara gelmiştir. İşçi Partisi, iktidarı boyunca sert eleştirilere maruz kalmış ve iki kutba ayrılan dünyada Sovyetlere yakın olması ithamıyla karşı karşıya kalmıştır. 1945-51 arasında halkın umumi sağlık

¹⁷⁷ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 109.

¹⁷⁸ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 189.

¹⁷⁹ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 153.

¹⁸⁰ Martin Gilbert, *Churcill: A Life*, Pimlico, London 2000, s. 855.

güvencesi sistemini genişletmesi ve işsizliği oldukça düşürmesi Muhafazakâr Parti yönetimine alışkın Birleşik Krallık için yeni bir sayfa açmıştır.¹⁸¹

İngiltere'yi ziyaret eden bir diğer Türk seyahatname yazarı, aslen hukukçu ve edebiyat eleştirmeni kimliğiyle öne çıkan Ali Fuad Gedik'tir. Seyahatinin asıl rotası Amerika olan Gedik, eserinin ilk kısmına İngiltere'ye de kısa bir bölüm ayırmıştır. Bu bölüm, savaşın bitiminden 50'ler İngilteresine geçiş dönemindeki eksik kalan zaman dilimini az da olsa doldurmaktadır.

Gedik'in Ada'ya ayak bastığı 1946 yılı itibarıyla, savaş sırasında ve sonrasında İngiltere topraklarında görev alan Amerikalı askerlerin İngiliz halkına tesir eden alışkanlıkları, toplumsal dönüşüme ve katı muhafazakârlığın gevşemesine katalizör etkisi yapmış görünmektedir: “*Hattâ zannederim asıl Londra değişmişti. Amerika istiyerek, istemiyerek onu bir başka kıyafete sokmuştu. Amerikanın tesiri Londralıların her hareketinde, hayatlarının her nev'inde görülüyor. Eski (Convention)lar, örfler ve gelenekler kalmamış. Müthiş bir kayıtsızlık ve fütursuzluk, müthiş bir liberalite hüküm sürüyor.*”¹⁸² Liberalitenin hüküm sürmesi, kuralcı muhafazakâr alışkanlıkların yerini daha serbest yaşam stiline bırakması olarak anlaşılabilir. İngilizlerin yurtdışında liberal olduklarını fakat artık kendi memleketlerinde de liberal olmaya başladıklarından dem vuran yazar, kendi ülkesinde farklı, yurtdışında farklı yaşayan İngiliz karakterine telmihte bulunmaktadır.¹⁸³

Muhakkak ki 1946 İngilteresinde göze en çok çarpan husus, savaşın arkasında bıraktığı enkazdır. Bombardımanların bakiyesi hasarlı binalar, geceleyin lambaları yanmayan تنها sokaklar, aksak belediye hizmetleri, boş ve tozlu mağaza vitrinleri İngiltere'nin savaştan ağır yaralı çıktığını gözler önüne sermektedir.¹⁸⁴

1955'te dördüncü kez İngiltere'yi ziyaret eden Hasan Âli Yücel, 1938-1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı görevinde bulunmuş ve Köy Enstitüleri'nin açılmasına önyayak olmasıyla şöhret kazanmıştır.¹⁸⁵

Hasan Âli'nin ziyaret İngiltere, artık imparatorluğunun büyük kısmını kaybetmiş ve daha fazlasını kaybedeceği belli bir ülkedir. Devletin de milletin de anlayış ve

¹⁸¹ Kevin Jefferys, *The Attlee Governments (1945-1951)*, Taylor and Francis Group, New York 1996, s. 87-88.

¹⁸² Fuad Gedik, *Amerika*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1948, s. 11.

¹⁸³ Bu konu ayrı bir başlıkta incelenmiştir.

¹⁸⁴ Gedik, *Amerika*, s. 14-21.

¹⁸⁵ Ahmet Güner Sayar, “Hasan Âli Yücel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 45.

yaşayışı, eski alışkanlıklardan vazgeçmeye yüz tutmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan galipler safında çıkmış olsa da ekonomik kudreti onarılamaz yaralar almıştır. Üzerinde güneş batmayan imparatorluk gitmiş, yerine denge politikası gözetmek mecburiyetinde kalan yeni İngiltere gelmiştir. Yücel'in tanıklığına bakıldığında İngilizler müreffeh hayatlarından git gide uzaklaşmıştır: “İngiliz, bugün eskisi gibi zevk için seyahat edemiyor. Bir şiling parasını lüzumsuz harcamıyor. Kararınca yiyerek, örtünmek için giyinerek, sıkı ve hesaplı bir hayat geçirip malını satmaya, paralarını devlet kasasında biriktirmeye bakıyor. Borçtan çekiniyor.”¹⁸⁶

Falih Rıfki'nin 30'larda gördüğü dağılan imparatorluk manzarası, Hasan Âli'nin tanık olduğu 50'lerde kesafetini artırmıştır. Tacin İncisi Hindistan dahi elden çıkmış, Mısır'daki denetim son bulmuştur. Atay'ın ayak izlerini takip eden Yücel, bu manzarayı “XX. Asır, İngiliz İmparatorluğunun tasfiye devri oldu. Ama nasıl? İngiliz mizacına göre. Yani ağır ağır, yavaş yavaş.”¹⁸⁷ diyerek Atay'ın “yazıhane tasfiyesi” teşbihine benzer bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Savaş tecrübesi İngiliz karakterinde de değişimleri beraberinde getirmiştir. Müttefik askerleri olarak Britanya'ya gelen binlerce Amerikalı, kendi rahat kültürlerini, ölçülü olmak konusunda takıntılı denebilecek İngilizlere aksettirmişlerdir. On yıl aradan sonra tekrar gördüğü İngilizleri değişmiş bulduğunu kaydeden Yücel, gençlerin aralarında flörtleşmelerin eskisi gibi gizli saklı yapılmadığını, “İngiliz delikanlısından daha çok, İngiliz kızının bağları bu bakımdan hayli gevşemiş görünüyor.”¹⁸⁸ sözleriyle ifade etmiştir.

Tezin kapsadığı yıllar bakımından İngiltere'nin son yolcusu; *Tan*, *Ulus* gibi gazetelerde yazarlık yıllarının ardından Falih Rıfki ile beraber kurduğu *Dünya Gazetesi*'nde muharrirlik yaparak ünlenen Bedî Faik Akın'dır.¹⁸⁹

Akın'ın seyahatnamesi boyunca üzerinde durduğu asıl konu İngilizlerin anlaşılması güç mizacı ve karakter özellikleridir. Savaşla büyük bir toplumsal dönüşüm yaşayan İngiliz halkının geleneksel davranış biçimleri ve yaşanan dönüşüm karşısında muhafazakârların kaygılı ruh halleri Akın'ın en çok dikkat ettiği mevzudur.

¹⁸⁶ Yücel, *İngiltere...*, s. 14.

¹⁸⁷ Yücel, *İngiltere...*, s. 16.

¹⁸⁸ Yücel, *İngiltere...*, s. 38.

¹⁸⁹ Kolektif, “Bedii Faik”, *Tanzimat'tan Bugüne...*, C. 1, s. 199.

İngiliz karakterinin anlaşılması yolunda Bedî Faik'in seyahatnamesi diğer bütün eserlerin ötesinde gözlemler ve analizler içermektedir. İlerleyen bölümlerde bu esere geniş yer verilecektir.

3.2. İNGİLİZ KARAKTERİ

İngilizlerin kişilik özellikleri, millî hüviyetlerini inşa eden alışkanlık ve tavırları, Türk yazarlarının dikkatini en çok celbeden mevzulardandır. Hayatın olağan akışında her türden meseleye karşı İngiliz yaklaşımının eşsiz bir tavır olduğunu vurgulamışlardır. Ananevi İngiliz ahlak anlayışı, bu tavrın temel umdesidir. İngiliz ahlakından kastedilen, her meselede kendini gösteren alışkanlıklar ve usuller manzumesidir. Her şeyden önce bir İngiliz, her durum ve şartta sakinliğini korumalıdır, sabırlı ve ölçülü olmalıdır. Tarcan, İngilizlerin bu millî itiyadını *“İngilizler için serin kanlı olduklarını söylerler. Bundan kastedilen mâna bu milletin efradının heyecan verici vakalar karşısında itidallerini kaybetmeyişleridir. Ne memnuniyetleri, ne de kederleri yüzlerinden belli olmaz.”*¹⁹⁰ sözleriyle açıklamaktadır. Demek ki soğukkanlı ve itidalli bir tavır takınmak İngilizlerin millî hasletlerindedir. Yücel de İngilizlerin bu mutedil ve heyecansız hallerine dikkat çekerek *“Dikkat ederseniz İngiliz'in keskin ve çok kereler ince dudakları, ne kahkaha saçmaya, ne ağlamak için buruşmaya müsaittir. İngiliz terbiyesinde şumarık gülüşler gibi göz yaşı da ayıptır.”*¹⁹¹ demiştir. İngilizlerin soğuk tavırları, Doğu medeniyetinin evladı olan Türk yazarları tarafından abes karşılanmakla beraber derin bir saygı hissi de uyandırmıştır. Bazen de bu tavırların sebebi İngilizlerin insancıl olmamasına bağlanmıştır: *“İngilizleri iyi anlamak için hayvanları ve otları ne kadar sevdiklerini ve insanları ne kadar sevmediklerini bilmek lâzımdır.”*¹⁹² Sıcak ve samimi bir sosyal iklimden gelen Türkler, İngilizlerin insan ilişkilerinde mesafeli duruşuna anlam verememektedir.

3.2.1. Eleştirel ve Açık Sözlü İngiliz

İngilizlerin her koşulda işleyen eğilimlerinden biri de açık sözlü ve eleştirel olmaktır. Hür düşüncenin ve ifade özgürlüğünün anavatanı sayılan İngiltere'de her vatandaş istediği mevzuda söz söyleme hakkına sahip olduğunu ve bundan ötürü herhangi bir devlet görevlisiyle muhatap olmak zorunda kalmayacağını bilir: *“... şöyle veya böyle düşündüğünden dolayı, herhangi bir gün, şartlar ve haller ne olursa olsun,*

¹⁹⁰ Sırrı, *Londra'da...*, s. 19.

¹⁹¹ Yücel, *İngiltere...*, s. 39.

¹⁹² Atay, *Taymis...*, s. 21.

*kimse kendisinden bir şey sormayacaktır.*¹⁹³ Hükûmeti eleştirmek ise İngiltere'nin olmazsa olmazları arasındadır. Devletin içerisinde bulunduğu ahval ve şerait ne olursa olsun meşru bulunmayan hiçbir hükûmet hamlesi İngilizler tarafından sert eleştirilere maruz kalmaktan kurtulamaz: *“Bir harp zamanında bile yolsuz bir şey görürlerse, hattâ bu şey harbin idaresine ve askerliğe bile ait bulunsa, düşüncelerini açıkça meydana koymaktan çekinmezler.”*¹⁹⁴ Hatta bu eleştirel yaklaşımın devlet ve hükûmet eliyle teşvik dahi edilmekte olduğunu Ahmet Emin Yalman ve beraberindeki Türk gazeteci heyetiyle görüşen İstihbarat Vekili Branden Bakken'in *“Misafir olduğunuz için bize karşı nezaketle davranmanızı, hoşumuza gidecek şeyler yazmanızı beklemeyiz. ... Kanaatlerinizi serbestçe yazarsanız buna daha çok kıymet veririz.”* sözlerinden anlaşılmaktadır.¹⁹⁵ İngilizler için her koşulda eleştiri kültürü dinç tutulmalıdır. Hür düşüncenin anavatanı İngiltere ve Londra ise buradaki kalbi de Hyde Park'tır.

3.2.2. Hyde Park

İngiltere, Türk yazarları zaviyesinden bir hürriyet memleketi olarak görülmektedir. Özgürlük timsali addedilen ülkenin sembol mekânlarından biri başkent Londra'daki Hyde Park'tır. Hyde Park'ta hükûmete yönelik şiddetli hücumlara ve her çeşit ideolojinin halka duyurulmasına sonsuz özgürlük tanınmıştır. Parkta hatipler kürsüye çıkarak ahaliye seslenirler ve doğru bildikleri her şeyi yüksek sesle duyururlar. Hatiplere devlet düşmanlığı yapmadıkları sürece kimse müdahale edemez. Kürsüye çıkıp halka hitap eden konuşmacılar fikirlerinin propagandasını yaparken parktaki insanlar etraflarına toplanır, sözleri dinlenir fakat buradan bir protesto hareketi çıkması rastlanması güç bir vakıadır: *“Burada halka söz söyleyen hatipler İngiliz siyasi hayatının bir nevi emniyet süpürünü teşkil eder. Hükûmet aleyhine kimin söyleyecek bir fikri varsa buraya gelip en sert ve açık şekilde söyler, halk dinler, kimse aldırılmaz.”*¹⁹⁶ Hyde Park'ta toplanılıp eleştiri ve propaganda faaliyetlerinin sürdürülmesi, özgür düşüncenin ve eleştiri kültürünün varlığına dair somut bir örnek teşkil ettiğinden, görünüşte de olsa demokrasinin ve hürriyetlerin korunduğu fikrinin sağlam kalması bakımından sigorta görevi görmektedir.

¹⁹³ Yücel, *İngiltere...*, s. 56.

¹⁹⁴ Yalman, *Havalar...*, C. I, s. 200.

¹⁹⁵ Yalman, *Havalar...*, C. I, s. 71.

¹⁹⁶ Yalman, *Havalar...*, C. I, s. 91.

Hyde Park'ın özünde sembolleşen özgürlük anlayışı, Londra'nın ziyaretçileri tarafından imrenilen bir kültürel mirastır. Bu miras, yüzyıllardan süzülüp gelen hürriyet anlayışının simgesidir. Atay, Hyde Park'ın adında cisimleşen hürriyetçi zihniyetin, yalnızca geleneksel bir kültür kodu olmadığını, İngilizlerin hür düşünceyle hareket etmeyi toplumsal bir ödev addettiklerini ifade etmiştir: “*Hyde Park hürriyetine gıpta edenler, bu hürriyetin yalnız asırlık bir ahlak terbiyesi değil, hattâ mizaç, huy, kan, sinir meselesi değil, hürriyetin İngiltere’de bir mesuliyet terbiyesi olduğunun farkında değildirler.*”¹⁹⁷ Demek oluyor ki hür yaşama ve hürriyetlerini tartışma konusu dahi yapmama İngilizler için yemek içmek gibi içselleştirilmiş bir alışkanlıktır. Toplumsal hayatın ve insan karakterinin her alanına sirayet eden hürriyet telakkisi devletin yapısını şekillendiren asli unsurdur: “... *hürriyet, bizim tarihî alışkanlığımıza göre mutlaka “ilan” edilmelidir. Halbuki hürriyet, bir hükûmet ve devlet şekli değil, bir fert ve cemiyet davranışdır.*”¹⁹⁸

Hyde Park'ın her fikre propaganda sahası tanıyan hür havası, dinlerini yaymak isteyenlere tebliğ şansı da oluşturmaktadır. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Müslüman hatipler kürsülere çıkarak İslam'ı tanıtmaya gayret etmekte ve kendilerine intisap edecek hevesliler aramaktadır. Faik Sabri, içtimai konuların yanında dinî mevzuların da yüksek sesle duyurulduğuna şahitlik etmiş ve şaşkınlığını dile getirmiştir.¹⁹⁹ Tarcan ise Müslüman vaize neden müdahale edilmediğini sorgulamış ve İngiliz polisinden, “*Hıristiyanlık fenadır demedi!*” cevabını almıştır.²⁰⁰ Demek oluyor ki insanların kutsallarına tecavüz edilmediği müddetçe istenilen her fikrin propagandası yapılabilmektedir.

3.2.3. İngiliz Sabrı

İngilizlerin aceleci bir millet olmadıkları ve en şiddetli hadiseler karşısında dahi soğukkanlılıklarını sürdürdükleri Türk seyyahları tarafından analiz edilmiş bir alışkanlıktır. Yücel, “*İngiliz, sabırlıdır. Beklemesini bilir. Acele etmez, hesaplıdır. Olayları zorlamaz.*”²⁰¹ diyerek bu millî itiyadı açıklarken sabrın her zaman için inatla bir tutulmaması gerektiğini vurgulayarak sabırlı ve hesaplı hareket etmenin İngilizlere İkinci Dünya Savaşı'nı kazandırdığı fikrini öne sürmüştür.

¹⁹⁷ Atay, *Taymis...*, s. 46.

¹⁹⁸ Yücel, *İngiltere...*, s. 61.

¹⁹⁹ Sabri, *İstanbul'dan Londra'ya...*, s. 179.

²⁰⁰ Sırrı, *Londra'da...*, s. 55.

²⁰¹ Yücel, *İngiltere...*, s. 42.

İngilizlerin tahammül seviyelerinin yüksekliğinin zaman zaman gaflete düşmelerine ve istenmeyen olayların fitilinin ateşlenmesine sebebiyet verdiği düşüncesi, Türk seyyahlar tarafından eleştiriye maruz kalan bir husustur. “... İngilizlerin de uyanmak ve harekete geçmeğe karar vermeleri için mutlaka baskının filân dereceye varmasına ve bıçağın doğrudan doğruya kemiğe dayanmasına ihtiyaç var.”²⁰² diyen Yalman, zor harekete geçen İngiliz’in harekete geçtikten sonra ise dirayetli ve azimli olduğunu, sorunların üstesinden gelmek için canla başla çalıştığını ifade etmiştir. Yalman’ın bu eleştirilerinin asıl sebebi ise Nazi Almanyasının yükselişine ve yayılcı politikalarına ses çıkarılmaması ve uzlaşma yoluna gidilmesidir.

İngilizlerin meşhur sabrı aynı zamanda inatçı hatta dik kafalı olarak nitelendirilmelerine sebep olmuştur. İngilizlerin asli karakteri, alışkanlıklarından vazgeçmeme ve rahatlarını bozmama dürtüsüdür denilebilir: “Bir İngiliz ise, alışkanlıklarından ayırmak, yeryüzünün belki de en güç işlemidir.”²⁰³ İngiliz karakterinin temelini oluşturan sabır ve soğukkanlılık, meşhur muhafazakâr anlayışın da taşıyıcı sütunudur.

3.2.4. İngiliz Muhafazakârlığı

İngiltere ve bilhassa Londra, Britanya İmparatorluğu’nun özüdür. Uzun yüzyıllar dünya siyasetine yön veren bu ada, kendi yüksek kültürünü ortaya çıkarmış ve hem askeri hem ekonomik anlamda yenilmezlik vasfını haiz olmuştur. Yenilmezlik ve üstünlük duygusu da İngilizlerin kendi hayat reçetelerinin en doğrusu olduğu fikriyle yaşamalarının sebebi olmalıdır. Türk seyyahların kimilerine göre İngilizler alışkanlıklarından vazgeçmeyi zül addederler ve muhafazakar yaşantılarına sıkı sıkıya bağlıdır: “Çünkü Majestenin adası için matlup olan değişmek değil, değişmemek!.. Yenileşmek değil, eski kalmak!..”²⁰⁴ Babasından, büyükbabasından gördüğü âdetleri bozmadan devam ettirmek, hatta bir çeşit atalar kültü yaratmak İngilizler için varlıklarının sigortasıdır: “Onun muhafazakârlığı, geçmişini bu güne, bu günü yarına karıştırarak yaşamak için bulduğu bir devam ve istikrar tedbiridir. İngiltere’de muhafazakârlık, yalnız bir siyasetin adı değil, bir ruh halinin ifadesidir.”²⁰⁵

²⁰² Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 123.

²⁰³ Bedîî Faik Akın, *Bir Garip Ada*, Gün Matbaası, İstanbul 1957, s. 5.

²⁰⁴ Akın, *Ada...*, s. 6.

²⁰⁵ Yücel, *İngiltere...*, s. 74.

Muhafazakârlık anlayışını bütünüyle değişime kapalı olmak mânâsında yorumlamanın yanlış olacağı Türk yazarlar tarafından dile getirilmiş bir husustur. Aksi takdirde çağa ayak uydurmayı hatta çağa yön vermeyi başaramayacakları öne sürülmüştür. Zaten muhafazakârlık değişimi reddetmeyi değil, hayatın olağan ve organik akışı içinde yenilenmeyi öngörür. Her şeye rağmen eskinin yerini yeniye bırakması İngiltere’de zor gerçekleşen vakalardandır. Hem muhafaza edip hem yenilemek, geliştirmek İngiliz için en ideal yol gibi görünmektedir: "... *bizi düşündürmesi iktiza eden nokta İngilizlerin muhafazakârlıkla hürriyet severliği birlikte yürütmesidir. Bakınız bu nasıl oluyor?*" Türk seyyahları tarafından takdir edilen husus hem hürriyetçi ve yenilikçi olup hem de muhafazakâr kalmanın başarılmasıdır.

İngilizlerin tarihleriyle iç içe yaşamaları muhafazakârlıklarının özüdür. Eskiye ait olan her şey saygıyla korunup yaşatılmaktadır. Antika düzeyine gelmiş metalar müzeye kaldırılmayıp gündelik yaşamın bir unsuru haline getirilmiştir: "*İngiliz antika’da oturur; antikayı giyer ve kullanır.*"²⁰⁶ Babasından dedesinden kalan eşyayı muhafaza edip kullanmaya devam eden İngiliz, hem atalarının ruhunu şad eden bir eylemde bulunduğu hem de gelenek yarattığının ve sürdürdüğünün bilincindedir. Oxford’a giden Yücel, yıllar önce ölmüş bir piskoposun enfiye kutusunun halen saklandığına ve bir nevi huşu içerisinde yeni akademisyenler tarafından koklandığına şahit olmuştur: "*Bende ne dede kaldı, ne kutu, ne enfiye. Oxford’daki İngilizleri, her akşam bir kere bu kokuyu duyarak, o eski bilgin piskoposun ruhunu şâdediyorlar.*"²⁰⁷ Bu misalde de görüldüğü üzere İngilizler en ufak şeyden bir gelenek icat edip bunu yaşatma eğilimine sahiptirler.

İngiltere’deki sosyal normlar, yüzyılların süzgecinden geçerek meydana gelmiş ve değişmesi oldukça güç olan değerlerdir. Bu değerler İngiliz ahlakının ve ölçülerinin yazılı olmayan kurallarıdır.

İngiltere’de, her bir yurttaş, yazılı olmayan sosyal kurallar mucibince yaşamak durumundadır. Asırlardır süregelen bu kurallara uymayan kimseler pek tabii cezai yaptırımla karşılaşmasalar da toplum tarafından hoş karşılanmaz ve ötekileştirilir. Hayatın her alanına sirayet eden İngiliz ölçülerinin ortaya koyduğu değerler dünyası, bir dükkândan bir taksiye kadar gündelik hayatın her anında kendini gösterir: "*Fakat bütün İngiltere’de müşterisiyle sövüşen bir şoföre, yahu[t] müşterisiyle boğazlaşan bir*

²⁰⁶ Atay, *Taymis...*, s. 78.

²⁰⁷ Yücel, *İngiltere...*, s. 19.

garsona rasgelemezsiniz.”²⁰⁸ Doğu’dan gelen bir Türk için dikkate değer olan bu davranış biçimleri, İngilizler için tamamıyla özümsemiş adi vakalardandır.

Sosyal hayat içerisinde insanın karşılaşılabileceği her durumda ölçülü hareket etmek ve aşırıya kaçmamak İngiliz sosyetesinin ehemmiyet verdiği mevzulardandır. Her şartta sükûnetini korumaya alışkın olan fertler tabiri caizse taşkınlık yapmayarak düzeni korumakla kendilerini mesul görürler denilebilir: “*Herkes omuz omuza, göğüs göğüse. Ama ayağa basana, dirsek vurana, yere tükürene rastlamak imkânsız.*”²⁰⁹ Dükkânlarda ve mağazalarda ne kadar kalabalık olursa olsun birbirlerini rahatsız edecek hareketlerden kaçınan ve muvazeneyi koruyan İngilizler, başkasının alanına tecavüzde bulunmayarak kendi alanlarını da emniyette tutmaktadırlar. O derece ki halkın eğlenmek için gittiği gece kulüpleri, bar ve publarda dahi sükûnet hâkimdir: “*İngiliz gece kulüplerinde bile, yanınızdaki masada ne konuşulduğunu zor duyarsınız.*”²¹⁰ İngiliz bireyciliğinin en güzel örneklerinden birini ortaya koyan bu örnekten de anlaşılıyor ki İngilizin en düşkün olduğu şeylerden biri mahremiyettir. O, ne kendi konuşmasını başkasına duyurur ne de başkasına kulak misafiri olur.

Gereksiz yere sesini yükseltmek İngiltere’de ayıplanan hareketlerdendir. Bu da bir önceki örnekte olduğu gibi başka insanlara rahatsızlık vermeme güdüsüne dayalı bir alışkanlıktır: “*İngilterede bağırarak, diyordu, tepkili uçaklarla Hyde Park hatiplerinin hakkıdır.*”²¹¹ Bir İngiliz tarafından ifade edilen bu ölçü, cemiyet hayatında kınanmamak için uyulması gereken bir kuraldır. Bir lokantada yahut gece kulübünde vakit geçirirken dahi alçak sesle konuşmak ve gürültüye mahal vermemek kişisel alan ihlalinin kaçınmak için zaruri görülmektedir. Bu yolla her bir fert hem kendi özel alanını korumakta hem başkasının alanına müdahil olmaktan kendini alıkoymaktadır. Görülmektedir ki yazılı olmayan kurallar İngiltere’deki sosyal yaşantının her alanına müdahale etmektedir. Tıpkı anayasa temelli değil, içtihat temelli İngiliz hukuk sistemi gibi, içtimai hayat da İngiliz halkı tarafından belirlenmiş içtihatlarla sürmektedir.

İngilizlerin sabırlı, ölçülü ve açık sözlü karakter özellikleri İngiliz terbiye ve ahlakının taşıyıcı sütunlarıdır. Bütün bu terbiye prensipleri İngiliz yüksek kültürünün halktaki yansımasıdır ve Türk seyyahlar tarafından sıklıkla takdire şayan bulunmuştur:

²⁰⁸ Atay, *Taymis...*, s. 47.

²⁰⁹ Yücel, *İngiltere...*, s. 100.

²¹⁰ Akın, *Ada...*, s. 30.

²¹¹ Akın, *Ada...*, s. 29.

“İnsanın “terbiye İngiliz’dir!” diyeceği geliyor.”²¹² Bir şahsın sebepsiz yere ahlaka mugayir hareket etmeyeceği ön kabulü ile yaşayan İngilizler, centilmen bir hayatı ideal edinmişlerdir. Sözelimi, “İngilizler bir adamın mühim bir sebep olmadıkça yalan söyleyebileceğine ihtimal vermezler.”²¹³ diyen Tarcan, sportmen anlayışa aykırı hareket etmemek için dürüst olmayı itiyat haline getirdiklerine bir misal vermiştir.

İngilizler kendi ülkelerinde kendi kurallarına karşı gelecek turistlere fırsat vermezken nazik yabancılara aynı ölçüde kibar davranmaktadırlar: “İngiliz polisi otomobil akınları ortasında benim el işareti ile nutuklarımı hiç yorulmaksızın dinledi ve gülümsiyerek cevap vermeğe çalıştı.”²¹⁴ İngilizce bilmeyen Atay, el yordamıyla derdini anlatmaya kalkıştığında kendisine hiçbir saygısızlık yapmayan ve oldukça yardımsever davranan memur ve sivillerden sık sık bahsetmiştir.

3.2.5. İngiliz İstisnailiği

İngiltere’nin kendine özgü bir havası olduğu ve eşsiz bir usuller, içtihatlar manzumesiyle hayatını sürdürdüğü Türk seyyahlarının hemen dikkatini çeken bir husustur. Dünyanın başka yerinde böylesine özgün bir sosyal yaşantı olmadığı ve İngiltere’de iseniz bunun şuurunda hareket etmeniz gerektiği vurgulanır: “Yabancı, İngilterede İngiliz mantığından ayrılıp da kendi mantığı ile düşünmeye başladı mı, yaya kaldı demektir.”²¹⁵ Demek oluyor ki İngiltere’de İngilizlerin kabul ettiği normlara uyulmak zorundadır. Bu normlar İngiliz muhafazakârlığı mevzusunda bahsedilen İngilizlerin kendilerinin rahat ettikleri, konfor alanlarını korudukları geleneksel örf ve âdetlerdir. İngilizler ananelerine sıkı sıkıya bağlı oldukları gibi, İngiltere’yi ziyaret edenlerden de geleneklerine saygılı olmalarını beklerler, aksi hareket edenleri hoş karşılamazlar. Beyoğlu’nda *çıkıntılık* yapan Amerikalı bahriye subaylarının Londra’daki çekingen davranışlarına şahitlik eden Akın, “Evet bu bir sahne; bütün ada boyunca uzayıp yayılan bir sahne ki, her İngiliz bunun tabii aktörü ve aktrisi. Ve işin tuhafı, hangi yabancı, bu sahneye ayak atarsa, İngiliz cedleri tarafından yazılmış bir hayat piyesinin havasına hemen kapılmaktan kendini kurtaramaz.”²¹⁶ demekten kendini alamamıştır. Oyunun kuralları bellidir ve İngilizlerin her gün canlandırdıkları sahneye dâhil olan yabancılar da bu sahnede sıyrılmadan hareket etmeye mecbur hissederler.

²¹² Atay, *Taymis...*, s. 68.

²¹³ Sırrı, *Londra’da...*, s. 22.

²¹⁴ Atay, *Taymis...*, s. 67.

²¹⁵ Akın, *Ada...*, s. 17.

²¹⁶ Akın, *Ada...*, s. 6.

İngiltere'ye seyahat edenler gönüllerince eğlenmek isteyebilir fakat İngiliz sosyal kanunları bunu yapmalarına engel olur. Lokantaya gidip meşrubat siparişi verilecek olsa garson tarafından; çay için geç, içki için erken olduğu cevabıyla karşılaşılabilir ve bu durumda bir İngiliz başını öne eğip durumu kabullenir.²¹⁷ Bu usulün karşısında şaşırarak ve itiraz etmek ise yalnızca yabancılara yakışacak edepsiz bir davranış olarak kabul edilmektedir. Kuralcı zihniyetin misafirler tarafından hoş karşılanılmayacağı düşüncesi akıllara gelecek olsa da birçok seyyahın sırf İngilizlerin tabiri caizse otantik yaşantılarına şahitlik etmek için Ada'ya gezi düzenledikleri görülmektedir: “*Her yerde kozmopoliti arıyan seyyah, burada milliyi arar...*”²¹⁸

İngilizlerin katı kuralcılığı, ülkeyi ziyaret eden turistlerin eğlence hayatının eksik olduğu hükmüne varmalarına sebep olmaktadır. Fakat turistlerin düşüncesine aldırış etmeyen İngilizler düzenlerini değiştirmeye asla yanaşmamaktadır: “*Buna ne lüzum var demişti. Daha çalgınca eğlenmek isteyenler için, işte Paris dibimizde, Bırakın rahatımızı bozmayalım.*”²¹⁹ Turistlerin rahat etmesi ve isteklerinin karşılanması kıymetiharbiyesi olmayan bir taleptir ve beğenmeyen ülkeden ayrılmakta hürdür. Bu yaklaşım, İngilizlerin en meşhur özelliklerinden açık sözlülüğü akıllara getirmektedir: “*İngiliz büyük bir tavır'dır. Tabii olan şey yapılır veya söylenir. Riyada bile sigarını tütürür gibi, açık, cesur ve tabiidir. Sıkılganlığı bir terbiye değil, bir eksiklik, bir ikincilik, bir küçüklük hissi olarak, başkalarına bırakmıştır.*”²²⁰ İngiliz için doğru ve makul olan bellidir ve sırf turistler istedi diye toplum düzeninde değişiklik yapılmayacağı gibi, bu konuda geçiştirici ve gönül alıcı sözler söylemek yerine, beğenmeyenlere kapının yolu gösterilir. Demek oluyor ki her ahval ve şeraitte İngiliz'in kuralları caridir ve dünyanın hiçbir yerine benzemez: “*Bence İngiltere, biri aslan başı, öbürü tosbağa kafasile iki adadan mürekkep ayrı bir kıt'adır.*”²²¹ Kimseye benzememe hatta herkesten farklı olmayı isteme güdüsü İngilizlerin imparatorluk sahibi bir millet olduklarının şuuruyla hareket ettiklerini göstermektedir ve buna mukabil yüksek kültürlü bir devlet anlayışı varlık göstermektedir.

²¹⁷ Akın, *Ada...*, s. 28.

²¹⁸ Atay, *Taymis...*, s. 76.

²¹⁹ Akın, *Ada...*, s. 7.

²²⁰ Atay, *Taymis...*, s. 97.

²²¹ Yücel, *İngiltere...*, s. 5.

3.3. İNGİLİZ ŞEHİRİ

Türk aydını nezdinde İngiltere ve Londra, uzun zaman boyunca Fransa ve Paris'in gerisinde kalmıştır. Batılılaşmanın pusulası Fransa'yı gösterirken İngiltere ikinci planda kalmaya mahkûm olmuştur. Uzun zaman Türklerin kutup yıldızı olan Fransa, özellikle 20. yüzyıl başlarken askeri, iktisadi ve siyasi bakımdan İngiltere'nin gölgesinde kalması sebebiyle konumunu yitirmeye yüz tutmuştur. Türk-İngiliz ilişkilerinin aynı dönemde hasmane bir boyutta gelişmesi ve Britanya İmparatorluğu'nun savaştan yorgun çıkarak denizaşırı topraklarında hâkimiyetinin zayıflama emareleri göstermesi ve modern dünyanın öncüsü olma niteliğini kaybetmeye başlaması, Türklerin İngiltere'yi örnek almasının önünde soru işaretlerine yol açmıştır denilebilir. 30-40 ve 50'li yıllarda dünyanın ekseni giderek Amerika Birleşik Devletleri lehine yön değiştirmiştir ve Türk aydınları da İngiltere'yi medeniyetin ve gelişmişliğin başkenti makamına oturtmadan gözler Amerika'ya çevrilmiştir. Yine de İngiltere her zaman için takip edilmesi gereken bir ülke olma halini muhafaza etmiştir.

İngiliz karakterine yöneltilecek sitayişli sözler İngiliz şehrine de söylenmiştir. Asırlardan süzülüp gelen İngiliz gelenekleri, şehircilik ve şehir yaşamı alanında da yüksek bir kültür oluşturmayı başarmıştır. Başta Londra özelinde sonra İngiltere genelinde olmak üzere, Britanya coğrafyası ve tabiat ile uyumlu işleyen İngiliz şehirleri, ziyaretçilerin hayranlıkla baktıkları birer abidedir: "*Şehirlerin nerede bitip, kırlardan köylere nerede geçildiğini anlıyamıyoruz. Her tarafta aynı asfalt yollar... Kırlar, şehir içlerindeki bahçelerin biraz büyükçeleri gibi... Köyler, süslü bahçeler arasına sıralanmış şık sayfiyeler halinde...*"²²² İngiltere coğrafyasının ve İngiliz şehrinin en ehemmiyetli niteliklerinden biri, ikisinin birbiriyle uyumlu olmasıdır denilebilir, her ne kadar Londra gibi sanayisi güçlü şehirlerin duman ve is dolu havaları seyyahların şikâyetlerine mazhar olsa da...

Londra gibi şehirler mamurluk bakımından oldukça gelişmiş olsa bile büyük fabrikaların yüksek seviyedeki kömür kullanımından kaynaklı is ve duman, hem şehir havasını pisletmekte hem de binaların cephelerini karartmaktadır: "*Londra çok bakımlı, çok şirin, çok güzel bir şehir, yalnız her güzelin bir kusuru vardır onun da sisi! ... Londrada hoş gitmeyen binaların cephelerinin kara yüzüdür. Ne yazık ki fabrika*

²²² Sabri, *İstanbul'dan Londra'ya...*, s. 137.

bacalarının durmadan tüten dumanları bu muhteşem binaların çoğunun yüzlerini öyle siyahlandırmıştır..."²²³

Londra'ya adım atan bir gezginin ilk karşılaştığı manzara yukarıda bahsi geçen kirli hava ve sis olsa da biraz vakit geçirdikten sonra şehrin başka bir yüzü ortaya çıkmaktadır. Yeşil ve ferah Britanya coğrafyası Londra'nın periferisinde ve şehir parklarında kendini göstermektedir: "*Halbuki Londra, bütün civarı kilometreler boyunca ormanlar, parklar ve çimenlerle kaplı bir yeşil cennet ortasındadır.*"²²⁴ Demek oluyor ki Londra, ormanların arasına kurulu dev bir sanayi ve bürokrasi merkezi görüntüsündedir. Böylesi bir metropolün yaşanır kılınması için şehir merkezine yüzlerce park yapılmıştır. Şehrin bu hususiyeti, ilk izlenimin olumsuzluğunu bertaraf ederek ziyaretçiler açısından takdire şayan bir şehircilik faaliyetinin varlığını ortaya koymuştur: "*Bilir misiniz, Londra belediye meclisi nüfus kesafetine göre taksim ve tertip edilmiş kaç küçük parka ve oyun bahçesine bakmakla mükelleftir? Tam 1000.*"²²⁵

Büyük şehir parkları ve daha küçük çaplı mahalle parkları Londra'nın yaygın bitki örtüsü gibidir. Halk da şehrin bu imkânından geniş ölçüde faydalanmaktadır: "*... bu büyük çim meydanında yüzlerce şezlonglarda halk güneş banyosu alıyor, bir çokları da çayirlara boylu boyuna uzanıp yatıyor.*"²²⁶ Güneş aldığı günler oldukça az olan Londra'nın şehir içi parkları halkın güneşlenme ve doğa ile iç içe vakit geçirme ihtiyacını bir ölçüde karşılamaktadır. Şehrin kirli havasını biraz olsun dengeleyen parklar hem sıhhi hem de psikolojik manada ehemmiyetli bir görevi yerine getirmektedir. Kömür ve benzinin insan vücuduna olumsuz etkileri azaltılırken karanlık ve boğucu şehir görüntüsünden bunalan insan bedeni de parklar vasıtasıyla bir rahatlamaya kavuşmaktadır. *Siyah asfalt caddelerde kauçuk, katran, benzin ve is eşliğinde öksürerek yürüyen Londralılar için şehir parkları birer vaha hüviyetindedir denilebilir.*²²⁷

İngilizlerin şehir hayatı hızlı ve düzenlidir. Şehirler, hayatın hızını ve yaşama disiplini yakalamaya uygun tasarlanmıştır. İnsanlar da bu düzene ayak uydurmuş ve tabiri caizse saat gibi işleyen bir hayat meydana getirilmiştir. Bu sistematik yaşantı, Türk seyyahların başını döndürmeye yetmiştir: "*Her hangi bir ecnebinin bir saatte*

²²³ Sırrı, *Londra'da...*, s. 7-8.

²²⁴ Akın, *Ada...*, s. 12.

²²⁵ Akın, *Ada...*, s. 12.

²²⁶ Sırrı, *Londra'da...*, s. 52.

²²⁷ Atay, *Taymis...*, s. 24.

*gördüğü işi, bir İngiliz bir saatte yapıyor. Bir işe başladı mı, kurulu makina gibi hareket ediyor. (Yavaş) kelimesi galiba İngiliz lûgatlarında yok! Bir şeye geç karar veriyor fakat bir kere karar verince durmadan yürüyorlar ve mümkün olduğu kadar çabuk yürüyorlar.”*²²⁸

İngiliz insanı çalışmak gerektiğinde çalışmak, iş bittiğinde ise keyfince dinlenmek üzerine kurulu bir hayat muvazenesine sahiptir. Çalışırken yaptıklarının, dinlenmesini ve dinlenirken rahatının bozulmamasını sağlayacağını bilincinde olan İngiliz’in bu yolda daima arayış içerisinde olduğuna dikkat çeken Yücel, “İngilizi böyle her tarafta dolaştıran, onun amprik yaradılışıdır. Yaşamasını, yaşamak için lüzumlu şeyleri arayıp bulmasını amaç edinmiştir. Bu sebeple tüccardır, bu sebeple ilimcidir.”²²⁹ diyerek çalışmanın ve gayretin refaha giden yolun taşlarını döşediği inancına bir misal vermiştir.

Zaman yönetiminin ve her işi zamanında yapma alışkanlığının bir yansıması da insan ilişkilerinde aynı disiplinin sürdürülmesidir. Planlı programlı vakit geçirmeye ehemmiyet veren İngilizler, sosyalleşmeye ayırdıkları zamanlarda da saate dikkat etmeyi ve zamanı doğru yönetmeyi ihmal etmemektedirler: “*Belli bir saatte söz verip gelmemek onların en çok kızdıkları, vaktinde gelmek ise başkalarını kızdırmamak için yaptıkları en güzel alışkanlıklarındandır.*”²³⁰ Protestan ahlakının vazettiği gibi boş yere zaman geçirmemeye programlı halk, bu noktada devletin de kendisini yönlendirmesi ile karşı karşıyadır. Modernitenin bir yansıması olarak şehirlerin her yerine yerleştirilen sokak saatleri, vaktin doğru kullanması gerektiğini ahalinin bilinçaltına işlemektedir: “... *şehrin ister caddelerinde, ister parklarında, ister arasokaklarında şöyle bir etrafınıza baktınız mı mutlak koskoca bir yuvarlak saatin akreple yelkovanının size baktığını görürsünüz.*”²³¹

İngiliz kanun ve nizamı da şehir hayatını kargaşaya sürüklenmekten alıkoyan niteliktedir. Çoğunlukla yazılı olmayan kaidelere göre hareket eden halk, kuralların kendi hayatlarını düzenlemeye yönelik var düşüncesindedir: “*Emniyet içinde işliyen ve hayatın amel icaplarına uyan böyle bir sistem içinde kanunun lâfi değil, ruhu daima hâkimdir ve memurla halk hep birden bu ruhun bekçisidir.*”²³² Vatandaş, nizama karşı

²²⁸ Sırrı, *Londra’da...*, s. 16.

²²⁹ Yücel, *İngiltere...*, s. 9.

²³⁰ Yücel, *İngiltere...*, s. 44.

²³¹ Sırrı, *Londra’da...*, s. 35.

²³² Yalman, *Havalar...*, C. I, s. 222.

gelmek bir yana, gönüllü şekilde kanunların yılmaz müdafisi olmuştur. Dolayısıyla, kurallar, devlet dayatmasıyla değil, milletin onları özümsemesiyle varlığını sürdürmektedir: “... İngilterede kanun adında esrarlı, mukaddes bir kuvvet var.”²³³ Kanuna riayet, insan alışkanlığı haline geldiğinden polis zoruna gerek kalmamakta ve bireysel özgürlükçü ruha sahip İngiliz insanı da cebren değil kendi isteğiyle kurallara uyduğu psikolojisi içine girmiş görünmektedir.

3.3.1. İngiliz Bireyciliği

İngiliz şehir hayatına ve sosyal ilişkilerine yön veren temel unsur Anglosakson bireyciliğidir. Bireyci anlayış, hayatın her alanında hem kişisel hem kamusal mekânda belirgin şekilde gözlemlenebilmektedir: “Sanki her İngiliz, muhtar bir millet, hattâ müstakil bir devlet.”²³⁴ Bireysel özgürlükçü anlayışın varabileceği son nokta olarak müstakil bir devlet gibi yaşama hali, Doğu’dan gelen bir seyyah için hayal etmesi güç, masalsı bir durumdur. Hamurunu bireyciliğin yoğurduğu özgürlükçü ve liberal toplum ve devlet yapısı ise İngiltere’nin nevi şahsına münhasır bir kıta addedilmesinin arkasındaki asıl sebep olsa gerektir.

Çocukluktan itibaren kendi şahsiyetince yaşayarak kendi ayakları üzerinde durmak İngilizlerin temel düsturlarındandır. Aileler evlatlarını buna uygun şekilde yetiştirir ve her çocuk, yetişkinliğe giden yolda bu ruhu kendi karakterinin bir parçası haline getirir: “İngiliz çocukları daha pek küçük yaşta kendi işini kendi görmeğe alışır. (Self Government) İngilizlerin bariz karakteridir.”²³⁵ Çocukluktan bu disiplin gereğince yetişen İngiliz, yetişkinliğinde “kendi başına bir ülke” yakıştırmasına layık görülecek düzeyde bireyci ve özgürlükçü olmaktadır.

Bireyci anlayış, toplumun her ferdinde kişisel sorumluluk kavramının gelişmesini sağlamıştır. Her birey kendi haklarını, sınırlarını ve sorumluluk sahalarını bilmekte ve buna uygun hareket etmektedir. Memur, başında bir amir bulunmasa dahi görev bilinciyle hareket etmekte, kendisine verilen işte kendisini otorite sahibi ve inisiyatif kullanma mevkinde görmektedir: “Hükûmetin bu işin idaresi için vazife verdiği memur bizzat benim... Başkasının teftişini düşünmeğe ihtiyacım yok, kendi kendimi teftiş edecek mevkideyim.”²³⁶ İkinci Dünya Savaşı günlerinde kuponla alışveriş

²³³ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 219.

²³⁴ Yücel, *İngiltere...*, s. 6.

²³⁵ Sırrı, *Londra’da...*, s. 19.

²³⁶ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 220.

yapılırken eksik kuponla mal satın almak isteyen Yalman'a bir terzinin verdiği bu cevap kişisel sorumluluk bilincinin ne denli geliştiğini ortaya koymaktadır.

3.3.2. Memur Ahlakı

Sorumluluk bilinci yüksek, ahlak sahibi memurlar, devlet düzeninin işleminin sacayaklarıdır. Birey olarak hakkını ve sorumluluğunu bilen memur, işini icra ederken kimsenin buyruğuna ihtiyaç duymadığı için hükümetler gelip geçse de aynı şekilde işleyen bir mekanizma varlığını sürdürmektedir: *“Memurlarında şeref ve namus duygusunu yüksek bulan ve hazırlanan kanunları da hayatın amelî icaplarına uygun gören halk seve seve kanuna saygı gösterir...”*²³⁷ Görülmektedir ki bireyci ahlak duygusuyla yetişen İngiliz, sorumluluk sahibi bir devlet memuruna dönüşmekte ve halk da o memurun koyduğu ve uyguladığı kanunların kendi faydasına olduğu kabulüyle hareket etmektedir.

Sorumluluk bilinci ve görev ahlakı o denli gelişmiştir ki Akın'ın aktardığı bir olaya göre, Başbakan Churchill arabasıyla meclise yetişmeye çalıştığı bir vakit, trafik polisinin yolu başka bir caddeye yönlendirdiğini görmüştür. Başbakanın şoförünün durumu memura anlatarak kendilerine yol verilmesini istemesi üzerine trafik polisi şu cevabı vermiştir: *“Afferdersiniz sir diyor, buna rağmen sizi bu yoldan çevirmek zorundayım. Parlâmentodaki centilmenler kendi yaptıkları bir nizamı bozmaktansa, beklemeyi elbette tercih ederler.”*²³⁸ Bir emrin icracısı konumunda bulunan memurun, emri uygularken başbakana dahi istisna göstermemesi, kurallara herkesin eşit derecede tâbi olduğunu ve hatta yüksek makam sahiplerinin herkesten fazla itina göstermesinin beklendiğini gözler önüne sermektedir. Meşhur İngiliz istihzasının da bir örneği olan bu vaka, kanunlara neden bu kadar yüksek saygıyla yaklaşıldığını anlamaya yardımcı olmaktadır.

Başbakanına bile istisnai muameleye izin vermeyen kaidelere hem halkın hem de memurların tabiri caizse iman ettiği görülmektedir. Kural bir kere koyulduysa, onun varlığının gerekliliği tartışmaya kapanmakta ve boşuna olmadığı kabulü yerleşmektedir: *“İngilteredeki şoförler, polis kendilerine gösterdiği istikamette gitmelerinin, doğrudan doğruya kendi menfaatleri icabı olduğuna öyle inanmışlardır ki, bunun karşısında tereddüde dahi düşemezler.”*²³⁹ Demek ki memurların namuslu iş gördüklerine dair

²³⁷ Yalman, *Havalarıda...*, C. I, s. 227.

²³⁸ Akın, *Ada...*, s. 35.

²³⁹ Akın, *Ada...*, s. 83.

inanç, kanunların herkesi eşit derecede bağlaması ve kişisel sorumluluk bilinciyle kendini idare etme alışkanlığı İngiliz yasalarını ulvi bir varlık haline getiren amillerdir.

3.3.3. İngiliz Evi

İngilizin evi, eğlence mekânı, parkı, kısacası adım atabileceği her yer insan karakterine uygun tasarlanmıştır. Mekân, insanın ruhundan bir parça taşır ve o ruhun cisimleşmiş hali mertebesine ulaşır. Kendi başına bir ülke gibi olan İngiliz, evini de kendi krallığının kalesi gibi görmekte ve azami özenle tefriş etmektedir: “*Çok dayanıklı, çok zarif yapılmış tahta işleriyle donanan bu kat, İngiliz’in ev denilen aile yuvasına gösterdiği ihtimamı açığa vuruyordu. Anladım ki, İngiliz evi, rasyonel yaşamının mimarî formülüdür.*”²⁴⁰ Ev öyle inşa ve dekore edilmelidir ki içinde yaşayan kimseler kendi dünyaları içinde rahat etmeli ve dışarıya ihtiyaç duymadan kendi hallerinde özgürce yaşayabilmelidir. Dolayısıyla bir apartman dairesi İngiliz için uygun yaşam koşullarını sağlayamaz ve bireyci İngiliz mizacı varlığını rahatça gösteremez: “*İngiliz için ideal ikametgâh, apartman değil, başlı başına evdir. Çünkü evde apartmandan daha hürdür; bahçesi vardır, çiçekleri vardır, köpeği veya başka hayvanları vardır. Karısı ve çocuklarıyla oradan Britanya adasındaki gibi bağımsız bir devlet halinde yaşar.*”²⁴¹ Şehir havası insana hürriyet ve anonim yaşama şansı tanıdığı gibi müstakil bir ev de daha ileri mahremiyet ve izolasyon temin etmektedir. İngiliz alışkanlıklarına en uygun görünen mesken de birey veya aile olarak dışarıdan soyutlanarak otonom bir hayat sürebileceği müstakil evdir.

Vatan kavramının özele indirgenmiş hali olarak ev, İngilizin vatan içindeki vatanıdır. Kendi kabuğunda kendi kuralları gereğince yaşama arzusunun bir karşılığı olarak “home” kelimesinin hem vatan hem ev anlamına gelişinden dem vuran Yücel, “... *Ev kelimesinin karşılığını ararsanız Home sözünü bulursunuz. Vatan ve yurdun İngilizcesini öğrenmek isterseniz, İngilizce bilmediğim halde bana inanabilirsiniz ki, o da Homedir. İngiliz’in evi, İngiliz’in vatanıdır. Tıpkı onun gibi İngiliz’in Vatanı da İngiliz’in Evidir.*”²⁴² diyerek İngilizlerin evlerini vatanlaştırmasına dikkat çekmiştir. Nevi şahsına münhasır, kendine ait bir toprak, bahçe ve evde yaşamak arzusu İngilizlerde deyimlere konu olmuştur. “Evim kalemdir” şeklinde bir deyim varlığından söz eden Yalman, “*Belli ki her İngiliz tek başına bir kale sahibi olmak*

²⁴⁰ Yücel, *İngiltere...*, s. 17-18.

²⁴¹ Yücel, *İngiltere...*, s. 35.

²⁴² Yücel, *İngiltere...*, s. 21.

*istemmiş. Bu fertçi millet bir türlü apartmana ısınamıyor.*²⁴³ diyerek bireyci anlayış ile ev kültürü arasındaki paralelliği vurgulamıştır. Tek tip ve standardize inşa edilmiş apartman dairelerinde komşu ilişkileri kurma zorunluluğu, şahsi bir bahçeye sahip olamama, hayvan besleyememe ve doğadan uzak kalma gibi faktörlerden dolayı İngiliz idealleri müstakil ev aramaktadır denilebilir.

Bireyci-ferdiyetçi zihniyet, İngilizlerin daha önce bahsedilen soğuk ve mesafeli karakterlerinin sebebi veya sonucu olarak görülebileceği gibi, eve olan düşkünlük de bireyciliğin sebebi veya sonucu olabilir. Her halükarda birbirlerinden ayrılmaz bu alışkanlıklar sarmalı, İngiliz karakterinin bireyci, içe kapanık, mesafeli ve neredeyse antisosyal niteliklerinden her birinin, diğerinin tetikleyicisi olduğunu düşündürmektedir.

İngiliz evinin kapıları içe, bireysel alana, bahçeye dönüktür. Evcimen kültür, sokakla ve toplumun geri kalanıyla ilişkileri kısıtlar ve bir nevi içe kapanık bir aile toplumu ortaya çıkarır: *“Paris’in ruhunu arıyan, onu sokaklarında bulur. Fakat Şimal medeniyeti Hom’dadır. Hakikaten bahçe gibi Latin Sokağı ile bu ağaçsız ve kara sokak arasındaki derin farklı daha ilk gezintiden anlıyorum. Biri dışarıya, biri içeriye doğru, biri sokak’ta yaşayan, biri sokak’ı kullanan taban tabana zıt iki hayat.*²⁴⁴ Sokakta değil evde vakit geçirmeyi yeğleyen İngiliz toplumunda eğlence kültürünün de Fransızlardaki kadar gelişmemesi de olağan bir durumdur.

İngiliz evlerinde en çok da mutfağın özenle dizayn edildiğine dikkat çekilmektedir. Yücel, İngiliz mutfağını eczaneye benzetirken Duran bir adım daha öteye giderek *“Mutfak o kadar parıldıyordu ki âdeta büyük bir profesörün lâboratuvarı sanırsınız.*²⁴⁵ Çeşit çeşit mutfak eşyaları, tertemiz kavanozlar ve saklama kaplarına hayran kalan Türk seyyahlar bu manzara karşısında uzun uzadıya mutfağın harikaliğini tasvir etmeye koyulmuşlardır.

3.3.4. İngilizlerin Doğa Sevgisi ve Tatil Anlayışı

İngiliz iş ahlakının gelişmişliği ile bireyci anlayış paralel ilerlediği gibi tatil anlayışı da her ikisi ile yakından ilişkilidir. İş başındayken sorumluluk sahasını tam manasıyla doldurmaya çalışan İngiliz insanı, mesai saati sona erdiğinde ise tam bir tatil ve istirahat düşkününe dönüşmektedir: *“Zaten yavaş, acele sevmiyen, canının kadrini bilen İngiliz, istirahatine kıymet verir, rahatına düşkündür. Tatil, onun “millî*

²⁴³ Yalman, *Havalar da...*, C. I, s. 173.

²⁴⁴ Atay, *Taymis...*, s. 27.

²⁴⁵ Sabri, *İstanbul’dan Londra’ya...*, s. 138.

bayramı”dır.”²⁴⁶ Sorumluluğu kadar hakkını da bilen İngiliz insanının Protestan ahlakıyla da yakın ilişkili profesyonel hayatı, üstlenilen işin müddeti dolduğunda dinlenmeye de vakit ayrılması gerektiğini telkin eder. İzzetinefis gereğince insan işine nasıl saygı gösteriyorsa kendine ve dinlenme ihtiyacına da aynı saygıyı göstermelidir. İş hayatında kendini bütünüyle yıpranmaktan koruyan İngilizlerin dinç vücutları ve sağlıklı duruşları dikkat çekmektedir: “Bu fizikte kuvvetten fazla, emniyet göze çarpıyor. Üç saat masa ve büro, sonra çayır, dağ, av ve kürek.”²⁴⁷

Tatil denildiğinde öncelikle hafta sonu tatilleri akla gelir. Hafta içi çalışan ve mesaisini dolduran İngiliz, hafta sonuna geldiğinde kendine ve ailesine vakit ayırır. Cumartesiye geldiğinde sabahın ilk ışıklarında bütün Londra ahalisi şehrin civarındaki mesire alanlarına, parklara, ormanlara akın etmektedir. Bu olay bir İngilizin dilinden şöyle açıklanmaktadır: “... bizler çalışmasını bildiğimiz kadar dinlenmesini de biliriz. Dinlenmekten anladığımız da açık havada gezmek, yürümek, kırlarda, ormanlarda, deniz kenarlarında kamp hayatı yaşamak, güneş banyoları yapmaktır. Bir İngiliz için oturmak dinlenmek değildir.”²⁴⁸ Hafta sonu gezileri için Londra’ya en yakın plajlara ev sahipliği yapan Brighton, “Londra kibarları” için faal bir tatil beldesidir.²⁴⁹ Demek oluyor ki İngiliz için tatil demek doğaya dönüş ve onunla kucaklaşma anlamına gelmektedir. İngilizin tabiat sevgisi ve ona kavuşma arzusu tüm Türk seyyahlarının yazdıklarında sabittir.

Cumartesi günü tatilin tadını çıkararak ve keyfince gezip dolaşan İngiliz insanı, Pazar sabahları ise evde oturup vücudunun dinlenmesine zaman tanımaktadır. Pazar sabahı sokaklar boşken öğleden sonra şehir içinde gezmeye çıkanlar görülmektedir: “... Londra pazar oldu mu bir mezarlık sükûneti gösterir. Başka büyük şehirler için pazarlar bir eğlence günüdür ve halk eğleneceğim diye kendisini yorar, durur. Londranın pazarları ise bir istirahat günü şeklinde geçer. Sokaklarda bir tenhalık... dükkânlar hemen baştan aşağı kapalı, lokantalar ve birahaneler bile ancak muayyen saatlerde açılır.”²⁵⁰ Pazar günlerinin bu hususiyetinden dert yanan Tarcan gibi yazarlar ise “çekilmez bir vaziyet” şeklinde yorumlar yapmış ve kiliselerin dolup taşıdığı Pazar günlerini ahirete benzetmiştir: “Bütün şehir yedi, sekiz milyon halkı ile uykuda sanılır.

²⁴⁶ Yücel, *İngiltere...*, s. 96.

²⁴⁷ Atay, *Taymis...*, s. 33.

²⁴⁸ Sırrı, *Londra’da...*, s. 55.

²⁴⁹ Sabri, *İstanbul’dan Londra’ya...*, s. 135.

²⁵⁰ Sabri, *İstanbul’dan Londra’ya...*, s. 131.

*Bir kerre öğleye kadar bütün dükkânlar kapalıdır. Öğleden sonra saat ikiden altıya kadar hiçbir yerde içki satılmaz.*²⁵¹ Anlaşılacağı üzere cumartesiye gezmeye, doğa ile kucaklaşmaya ayıran İngiliz, pazar gününü tabiri caizse kafa dinlemeye ve kilise ayinine ayırmaktadır.

3.3.5. Hayvan Sevgisi

İngilizlerin en büyük tutkularından biri tabiata, yeşil ormana ve hayvanlarla dolu pastoral bir yaşama kavuşma arzusudur. Elbette bu arzuyu gerçekleştirmek her gelir grubu için mümkün olmasa da hasreti çekilen ideal yaşam kırsaldadır: *“Uzun yıllar diplomaside çalıştıktan sonra döndüğü yer, tabiat. Tabiat ve hayvan. Hayvan dedim de, İngiltere’de kediler tırmalamıyor, köpekler durup dururken ısırıyor, atlar rahatsız etmezseniz tekmelemiyor. Kuşlar bile ürkek değil.”*²⁵² Bir hariciye mensubunu anlatan Yücel, İngiliz’in doğa ile münasebetinden bahsederken aynı zamanda Britanya hayvanlarının da insanlarla uysal ilişkiler kurduğunu belirtmiştir. Çocukluktan itibaren doğadan ve hayvanlardan kopmadan yaşayan İngilizler, hayvanlarla iyi ilişkiler kurduğu gibi hayvanlar da evcilleşerek insanlara yakınlık göstermektedir: *“İngiliz toprakları üstünde hayat süren her hayvan, her bitki, o memleketin şerefli bir hemşehrisidir.”*²⁵³ Tutkulu şekilde bağlı oldukları tabiatın mensuplarını koruyarak ve evcil olanlarını evlerine, bahçelerine alarak doğal bir yaşamın sürmesine gayret göstermektedirler. Hayvanlar ve bitkiler özenle korunması gereken doğal güzellikler ve övünç kaynaklarıdır. İngilizlerin memleketlerinin incisi gibi koruyup iftihar ettikleri tabiat güzelliği, Türk seyyahların en çok imrendikleri ve Türkiye’de eksik buldukları özelliktir.

Hayvanları koruma dernekleri İngiltere’de çok eski oluşumlardır. Doğanın her unsurunu kutsal addedip koruma altına alan İngiliz derneklerinin binlerce üyesi vardır: *“İngilizler hayvanların en büyük dostudurlar. ... Hele kuşlara karşı çok büyük bir muhabbetleri vardır. Londrada kuşları koruma cemiyetinin 9,100 âzası vardır.”*²⁵⁴ Yani sadece evcil hayvanlar değil yaban hayvanları da korunmaya çalışılmaktadır. Bu ihtimam neticesinde parklar ve ormanlar her çeşit kuş, sincap, kirpi ve diğer hayvanlarla dolup taşmaktadır ve ziyaretçilere doğal bir habitat hissi yaşatmaktadır.

²⁵¹ Sırrı, *Londra’da...*, s. 8.

²⁵² Yücel, *İngiltere...*, s. 97.

²⁵³ Yücel, *İngiltere...*, s. 32.

²⁵⁴ Sırrı, *Londra’da...*, s. 25.

Evcil hayvan konusunda ise köpek besleyen ailelerin fazlalığı Türk seyyahların gözüne çarpmıştır. Sağlıklı, diri, cins köpekler evlerin bahçelerinde ailenin bir ferdi gibi yaşamakta, özel olarak ilgilenilip beslenmektedir. Köpeklere insan gibi muamele edilmesi hatta ölen köpeklere özel mezarlık alanları yapılması hayvanlarla dostluğun ne kadar ileri boyutta olduğunu göstermektedir.²⁵⁵

Netice olarak İngiltere seyahatnamelerinin ortak niteliği, İngiliz halkının özgün karakter özellikleri ve alışkanlıklarının seyyahların en çok üzerinde durdukları konu olmasıdır. Hayatın olağan akışında her meseleye karşı orijinal bir yaklaşım sergileyen İngilizlerin, Britanya adalarında ayrı bir dünya inşa ettikleri düşüncesidir. İngiltere, coğrafi olarak Avrupa kıtasına dâhil olsa da farklı bir kıta ve insan tabiatı görünümündedir.

²⁵⁵ Sabri, *İstanbul'dan Londra'ya...*, s. 180.

4. BÖLÜM: AMERİKA

Amerika Birleşik Devletleri, müstakbel Türk seyahatname yazarlarınca uzun yıllar göz ardı edilmiş görünmektedir. Türk siyasetinde önemli bir yer tutmayan A.B.D., Türk edebiyatında da kendine alan açamamıştır. Batı denince aklına İngiltere, Fransa, Almanya gelen Türkler, Amerika'yı bir cazibe merkezi ve örnek alınması gereken bir ülke olarak görmemiştir. Dünyadaki siyasi ve ekonomik varlığını pekiştiren ve kültür ihracatına başlayan Amerika, ancak 1930'lu yılların sonunda yavaş yavaş dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır.

4.1. SEYAHATNAMELERİN KRONOLOJİSİ

1960 yılına kadar Amerika'ya dair seyahatname kaleme alan Türk yazarlar; Celâleddin Ezine, Ahmet Emin Yalman, Şevket Rado, Falih Rıfkı Atay, Afşin Oktay, Ali Fuad Gedik ve Bedî Faik Akın'dır.

4.1.1. Geç Keşfedilen Kıta

Türk yazarlarından Amerika hakkında seyahatname kaleme alan ilk kişi Celâleddin Ezine'dir. 1939'da savaşın arefesinde Amerika'ya hayatında ilk kez seyahat eden Ezine, yeni kıtaya giderken yeni çağın asıl aktörünün Amerika olduğunu ve Avrupa'ya galebe çaldığını, Avrupa'nın müflis bir tüccar mesabesinde olduğu yorumunu yapmıştır: “... müflis Avrupanın da Amerikaya başka cakası kalmadı. Ancak ceddile öğünebiliyor.”²⁵⁶

Amerika'ya giriş prosedürleri ve pasaport memurlarının sualleri, birçok yazar tarafından sıkıntılı bulunmuştur. Henüz yaygınlık kazanan vize işlemleri sırasında memurların yolculara siyasi fikirlerini sorması kadar ilginç durumlardan Ezine de payını almıştır.

Ezine'nin karşılaştığı Amerika, kendi halinde ve dış dünyadan izole bir ülkedir. İkinci Harp öncesinde yaşanan yalnızlık politikası devam etmekte, Avrupa'da yaşanan sıcak gelişmeler Amerikalılar için kıymet kesbetmemektedir. Kırk elli sayfaları bulan gazetelerde, savaşın ayak sesleri niteliğinde olaylar bir sayfa ile geçiştirilmektedir: “Arnavudluğun işgali. Fransanın silâhlanması Amerikan kariini alâkadar bile etmez.”²⁵⁷

²⁵⁶ Celâleddin Ezine, *Amerika Mektupları*, Kenan Basımevi, İstanbul 1940, s. 10.

²⁵⁷ Ezine, *Amerika...*, s. 63.

İngiltere ziyaretinin ardından Amerika'ya seyahat eden Ahmet Emin Yalman, gezi kitabının ikinci cildini bu yolculuğa tahsis etmiştir. Amerika'ya daha önce sekiz defa seyahat eden ve Amerikalı birçok ahababı bulunan Yalman, bu kez Dünya Savaşı sırasında tetkiklerde bulunma fırsatı yakalamıştır. Gümrükte durdurulduğunda mahut karşılama ile yüzleşmiş ve daha önce böyle bir muamele görmediğini belirterek memurların iki üç saat süren sorgulamalarından şikâyet etmiştir.²⁵⁸ Pasaport ve gümrük kontrolünde önceliğin Amerika vatandaşlarına verilmesi ise Türk seyyahlarınca nezaketsiz bir usul olarak değerlendirilmiştir.

Amerika'nın 1942 yılı itibarıyla savaş düzenine geçtiği fakat Avrupa'daki ölçüde ciddi önlemler alınmadığı görülmektedir. Almanya ve İngiltere'de olduğu gibi, askeri üretim, sanayinin asıl odağı haline gelmiş ve Amerikan otomobil fabrikaları tank üretmeye başlamıştır. Amerika'nın devlet fabrikalarının kıt olması, milli dayanışma halinde üretim yapılmasının önünde bir engel gibi dursa da Henry Ford, Walter Chrysler gibi otomobil sanayisi devleri, kendi fabrikalarında devlet adına askeri üretim yapmaya başlayarak bu eksikliği kapatmışlardır.²⁵⁹ Hatta liberal ekonomi taraftarlığı ile ün salmış Yalman'ın övgüyle bahsettiği bir vakaya göre özel sektör bu işi devletin yapabileceğinden çok daha ucuza ve hızlı biçimde halletmiştir.²⁶⁰ Yalman birçok sivil ve askeri fabrikayı ziyaret etmiş ve siyasi duruşundan da bekleneceği üzere liberal, kapitalist fabrika üretimi hakkında müspet ifadeler kullanmıştır. New York, New Orleans, San Fransisco, Los Angeles, Chicago gibi yerleri de ziyaret ederek farklı şehirlerin durumunu tetkik etmiştir.

Yalman, hem Amerika'yı iyi tanınması hem de Amerikalı dostları bulunması hasebiyle gazeteciden öte bir konsolos gibi ikili ilişkiler yürütmüştür. Seyahati sırasında Türk devletinin varlığını ve amaçlarını tanıtmaya gayret göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında ünlenen savaş muhabiri Binbaşı Elliot ile ikili ilişki kurarak "*memleketimizin esas dâvalarını kendisine anlatmayı*" kendisine görev biçmiştir.²⁶¹

Amerika seyahatinde edindiği bir fikir ise Yalman'ın gelecekteki faaliyetleri bakımından önemlidir. Amerika'da, liberalist hareketinin öncülerinden diye belirttiği Freda Kirchway isimli bir kadının, kendi dergilerinin bir benzerinin Türkiye'de açılma

²⁵⁸ Ahmet Emin Yalman, *Havalarıda 50000 Kilometre Seyahat*, C. II, Vatan Matbaası, İstanbul 1943, s. 18-20.

²⁵⁹ Yalman, *Havalarıda...*, C. II, s. 87.

²⁶⁰ Yalman, *Havalarıda...*, C. II, s. 96.

²⁶¹ Yalman, *Havalarıda...*, C. II, s. 248.

faydalı olacağını salık vermesi üzerine bununla meşgul olacağını söyleyen Yalman, gelecek yıllarda Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti ismiyle ünlenecek hareketin kurucularından olmuştur.²⁶²

Amerika'nın bir sonraki Türk seyahatname yazarı, Birleşmiş Milletler'in kuruluşu ile ilgili 1945 San Fransisco Konferansı münasebetiyle yola çıkan Falih Rıfkı Atay'dır. Dolayısıyla Amerika'yı ziyaret ettiği tarihte Almanlar teslim olmuş fakat Pasifik Cephesi'nde Japonlarla Amerikalılar arasındaki savaş sürmektedir. Amerika'ya adım atan her yazarın şikâyetçi olduğu gümrük ve pasaport işlemlerinden dert yanan Atay, durumu şöyle betimlemiştir: “*Amerikanın kapılarından bir gün için girecek yolcu bile, bir "göçmen" gibi, sanki gidip Amerika'ya yerleşecekmiş gibi, kontrol edilir ve kanun sakısı hiçbir sıfat karşısında eğilmez.*”²⁶³

New York üzerinden Amerika'ya giriş yapan Atay, daha önce İngiltere'de yaşadığı dil bilmeme sıkıntısını burada da yaşamıştır: “*Sanki bacağınızı kaybetmişsinizdir, veya görmez olmuşsunuzdur: bir tercüman bulmadıkça ne su içebilirsiniz, ne çamaşır yıkatabilirsiniz, ne de otelinizin eşliğinden bir adım uzaklaşabilirsiniz.*”²⁶⁴ Yine de biraz olsun İngilizce öğrendiğini belirten yazar, bu güçlüğün kısmen de olsa üstesinden gelmiş gibi görünmektedir. Amerika'da konuşma aksaklığına tahammül edilmediği için birçok kimselerin anadillerini ve aksanlarını hızla kaybettiklerini gözlemlemiştir.²⁶⁵

Savaşın son demleri yaşanıyor olsa da savaş ekonomisini sürdüren Amerika'da belli yiyecekler karne sistemine bağlanmış durumdadır. Tüketim ekonomisi savaşa rağmen canlılık gösterirken zengin kimselerin et tayını aradığına rastlanmaktadır.²⁶⁶

Amerika hakkında, İngiltere'ye yaptığı gibi emperyalist yaftasıyla menfi bir yaklaşımda bulunmayan Atay, Birleşik Devletler'e eleştirilerde bulunmadığı gibi Amerikan halkı hakkında da müspet ifadeler kullanarak vatandaşların terbiye ve nezaketlerinden övgüyle bahsetmektedir.²⁶⁷

Amerika'nın bir diğer Türk ziyaretçisi, hukukçu ve edebiyat eleştirmeni Ali Fuad Gedik'tir. Çeşitli dergilerde edebiyat eleştirileri yayımlanan Gedik, aslen Ankara

²⁶² Yalman, *Havalar da...*, C. II, s. 283.

²⁶³ Falih Rıfkı Atay, *Yolcu Defteri*, Ulus Basımevi, Ankara 1946, s. 27.

²⁶⁴ Atay, *Yolcu...*, s. 39.

²⁶⁵ Falih Rıfkı Atay, *Gezerek Gördüklerim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 237.

²⁶⁶ Atay, *Yolcu...*, s. 160.

²⁶⁷ Atay, *Yolcu...*, s. 190.

Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu bir hukukçudur. Amerika'ya 1946 yılında Amerikan Usul Kanunları'nı incelemek üzere Adalet Bakanlığı tarafından gönderilmiştir.

Birçokları gibi New York üzerinden Amerika'ya ayak basan Gedik, şehrin sembolü Özgürlük Anıtı karşısında yeni dünyaya, yeni hayat ve yeni ufuklara açılan bir yolun başlangıcında olduğunu söylemiştir.²⁶⁸ İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından ortaya çıkan yeni düzende Batı dünyasının lokomotifini üstlenen Amerika, yeni çağın cazibe merkezi haline gelmiştir. Özgürlük Anıtı da bu cazibenin ve çağın ruhu olan demokrasinin sembol abidesi olmuştur.

30 yıllık bir sürenin ardından Amerika'ya tekrar seyahat etme fırsatı yakalayan Gedik, önceki ziyaretinde gelişmeye çabalayan fakat gösterişli olmayan bir ülkeyle karşılaştığını fakat bu kez son derece müreffeh ve mamur bir ülkeye rastladığını ifade etmiştir.²⁶⁹ Avrupa ile kıyaslandığında Amerika'nın zenginliği uçsuz bucaksız görünmektedir. Örneğin Londra'da kömür kıtlığı yaşanırken New York'ta haddinden fazla bolluk olması dikkat çekmektedir. Gökdelenlerden ve binlerce kilometre uzanan demiryollarından övgüyle bahseden yazar hayranlığını gizleme gereği görmemiştir.²⁷⁰

Dünya Savaşı'ndan çıkan Avrupa ülkelerini ziyaret eden seyyahların yazdıkları ile kıyaslandığında, Amerika, savaşın getirdiği bütün mali yüklerle rağmen dinamik ve müreffeh bir görünüm sergilemektedir.

4.1.2. Soğuk Savaş

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından başlayan dönem Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında iki kutuplu bir Soğuk Savaş döneminin kapısını aralamıştır. Savaşın getirdiği inkırazın da etkisiyle Avrupa'nın dünya siyasetinde özgül ağırlığını büyük oranda yitirdiği bu dönemde Amerika, Batı dünyasının hamisi ve lideri haline gelmiştir. "Süper güç" sıfatını bu dönemde tartışmasız şekilde elde eden Birleşik Devletler, Marshall Planı ve Sovyetleri çevreleme stratejisi ile "demokratik cephe"nin askeri ve ekonomik önderi konumundadır.²⁷¹ Bu noktada NATO'nun kuruluşu ve Türkiye'nin de Kore Savaşı'na katılımıyla NATO'ya kabul edilmesi hadisesi unutulmamalıdır.

²⁶⁸ Gedik, *Amerika*, s. 73.

²⁶⁹ Gedik, *Amerika*, s. 34.

²⁷⁰ Gedik, *Amerika*, s. 38-40.

²⁷¹ James West Davidson, *Kısa Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, çev. Can Evren Topaktaş, Say Yayınları, İstanbul 2017, s. 341-343.

Amerika'nın sonraki ziyaretçisi meşhur fikra yazarı ve *Hayat* mecmuasının kurucusu Şevket Rado'dur.²⁷² New York limanına gelen ilk Türk yolcu vapuru olduğunu kaydettiği Tarsus Vapuru ile seyahat eden Rado, ilginç bir hadise ile karşılaşmıştır. Amerika'da yayılan bir habere göre vapurun yolcuları arasında Sovyetler Birliği Genel Sekreteri Stalin de vardır. Dolayısıyla gazeteciler limana akın ederek Stalin'i görmeye heves etmişlerdir.²⁷³ Bu vaka, daha sonra incelenecek olan Amerikalıların umumi malumat eksikliği hususunda ilginç bir misal teşkil eder.

Rado, New York limanına yaklaşırken gördüğü yüksek gökdelenlerle süslü manzara karşısında "masallar" kadar fevkalade bir yere geldiğini belirtmiştir: "*Hiç bir Avrupa şehrini uzaktan seyretmek insana hayretle karışık bir dehşet vermez. Nihayet hepsi fazlası ve eksiğiyle tasavvur edebileceğimiz gibidir. Bizi hayran edebilir, fakat hayret ettirmezler.*"²⁷⁴ Bu noktada denilebilir ki keşfedildiği vakit Yeni Dünya olarak isimlendirilen Amerika, bu sıfatı ikinci kez hak ederek 20. yüzyılın Yeni Dünya'sı haline gelmiştir.

Birleşik Devletler'in bir sonraki Türk seyyahı, Washington Post'ta basın ataşeliği ve Amerika'nın Sesi radyosunda program yazarlığı yapan Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu Afşin Oktay'dır. Amerikan yanlısı görüşleriyle dikkat çeken Oktay'ın seyahatini gerçekleştirdiği tarih tam da Türkiye'nin NATO üyeliğine kabulü ve Amerika ile ilişkilerin zirveye ulaştığı 1951-52 yıllarına tekabül etmektedir. Amerika'yı insan haklarının en gelişmiş olduğu memleket diye nitelendiren Oktay, Birleşik Devletler'in girdiği hiçbir savaşı da kaybetmediğini vurgulayarak dünyanın geleceği olarak Amerika'yı ve onun getireceği yeni düzeni işaret etmektedir.²⁷⁵

Soğuk Savaş'ın iyiden iyiye hissedildiği bu yıllarda Amerika'nın özgürlükçü anlayışına karşı Sovyet rejiminden bahsederken "*komünizmin müfsit tohumları*" ifadesinin kullanan Oktay, açık şekilde Amerikan taraftarlığını ortaya koymuştur ve seyahatnamesinin asıl amacının Amerika'yı yüceltmek olduğu izlenimi oluşturmuştur.²⁷⁶ Türkiye'de Demokrat Parti iktidarı ile esen liberalizm rüzgârından övgüyle bahseden Oktay, Amerika ile ilişkilerin artmasını ve Marshall Yardımlarını da bekleneceği üzere takdir dolu sözlerle anmıştır. Uzun uzadıya Amerika'daki din ve

²⁷² Mehmet Törenek, "Şevket Rado", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34., İstanbul 2007, s. 390.

²⁷³ Şevket Rado, *Amerikan Masalı*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1950, s. 14.

²⁷⁴ Rado, *Amerikan...*, s. 8.

²⁷⁵ Afşin Oktay, *Amerika*, Ankara 1952, s. 7.

²⁷⁶ Oktay, *Amerika*, s. 59.

vicdan hürriyeti ve eğitim sisteminin gelişmişliğinden bahseden Oktay, seyahatname yazarlığının ötesine geçip Amerika tanıtım bültenine girecek sayfalar kaleme almıştır.²⁷⁷

Tezin kapsadığı yıllar bakımından Amerika'yı ziyaret eden son Türk seyahatname müellifi, daha önce İngiltere bölümünde de bahsi geçen Bedî Faik Akın'dır. Amerika'ya, ikonik karikatürün ismiyle, "Sam Amca" diye hitap eden Akın, Amerika'nın tuhafliklerini ve mamuriyet seviyesini eserinin asıl mevzusu haline getirmiştir. Her şeyin Türkiye'de olanın tersine işlediği bir kıta ile karşılaştığını belirten Akın, "Türkiyede para, ancak biriktirmekle çoğalırken, Amerikada sadece sarfetmekle artar. ... Türkiyede yağmur yağdı mı yollar bozulur, Amerikada yağmur ancak yolları parlattır ve temizler. ... Türkiyede eğlenmek daha ziyade gençlerin hakkı tanınmıştır. Amerikada hemen hemen hiç bir ihtiyar evinde oturmaz ve durmaksızın eğlenmeye çalışır!"²⁷⁸ diyerek Amerika'nın gerek sosyal gerek ekonomik istisnailiğini ortaya koymuştur.

4.2. AMERİKAN KARAKTERİ

Türk yazarların gözünden Amerika insanının karakterine bakmak, büyük oranda New York, Los Angeles, San Francisco gibi şehirlerin merkezinde yaşayan Amerikalıları incelemek anlamına gelmektedir. Seyahat gözlemleri, finans merkezi New York'ta yoğunlaşmıştır.

20. Yüzyılın süper gücü Amerika'nın siyasi ve ekonomik kuvveti, Türk yazarlarınca İkinci Dünya Savaşı ve sonrası Soğuk Savaş döneminde yeni yeni anlaşılmaya başlamıştır. Dünyada dengelerin Avrupa'dan Yeni Dünya'ya kaydığı geç fark edilmiştir. Zira Amerika'yı ziyaret eden yazarların gördükleri karşısında farklı bir gezegene gelmiş gibi davranmaları, daha önce Birleşik Devletler'e dair bilgilerinin kısıtlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Amerika üzerine kaleme alınan seyahatnameler 40'lı ve 50'li yıllara yoğunlaşması da Amerika'ya karşı ilgisizlik ve bilgisizliğin kanıtı olarak gösterilebilir.

Amerikalıların göze çarpan özelliklerinin başında çalışkan ve hırslı olmaları gelmektedir. New York kıyılarına ulaşan bütün yazarlar, onlarca katlı gökdelenler karşısında tarif edilemez bir hayrete düştüklerini kaydetmiş ve bu binaların insan eliyle nasıl yapılabildiğini hayal edememişlerdir. Daha sonra Amerika insanıyla tanışınca

²⁷⁷ Oktay, *Amerika*, s. 71-96.

²⁷⁸ Bedii Faik Akın, *Sam Amca'nın Evinde*, Yenilik Yayınları, İstanbul 1954, s. 36-37.

inşaattaki kudretin kaynağıyla karşılaşmışlardır: “*Çalışmak, Amerikalı için teneffüs etmekle birdir!*”²⁷⁹ Amerika, hiç durmadan çalışan insanların ülkesi görünümündedir.

Avrupa’daki çalışma disiplinine şaşırın Türk yazarları Amerika’yı gördüklerinde Avrupa’yı dahi aşağı görmüşlerdir. Avrupa’da saatlerce öğle arası verildiğini vurgulayan Rado, “*New York’ta öğle tatili yoktur. Sabahleyin dokuzda başlayan mesai akşam altıya kadar aralıksız devam eder. Öğle vakti yemek için ayrılan zaman 15-20 dakikadan fazla değildir.*”²⁸⁰ diyerek Amerikalıların iş hayatında hiç durmadan karınca misali çalıştıklarını kaydetmiştir. Özellikle New York ve bilhassa Manhattan baş döndürücü hızla insanların işlerinin başında oldukları bir bölgedir. Türk yazarlarının en çok vakit geçirdikleri yer de Amerika denince akıllara gelen New York ve Manhattan Adası’dır. New York’ta en ufak aksaklık vahim neticeler doğuracağı için böylesine hızlı bir iş hayatı söz konusudur ve insanlar buna ayak uydurmak zorundadır.

İş hayatının en önemli hususiyetlerinden biri de ahlaklı çalışmaktır. Anglosakson kültür kodlarının da etkisiyle tıpkı İngiltere’de olduğu gibi Amerika’da da iş ahlakı herkes tarafından özümsemiş bir alışkanlıktır. Ahlaklı iş yapmak çocukluktan itibaren alışkanlık haline gelmekte ve bir şeref meselesine dönüşmektedir. Henüz okul çağındayken sınav kâğıtlarının sonuna, kopya çekmediğine dair şeref sözü veren Amerikalılar iş hayatına atıldıklarında da bu şeref meselesini korumakla kendilerini mükellef görmektedirler: “*Amerikalı bu! Çocuğuna, şahsî şeref gözcülüğünün, kırk profesörün mubassırlığından daha tesirli ve mühim olduğu fikrini öyle aşlamış ki, imtihanda ikisini baş başa bırakıp rahatına bakıyor!*”²⁸¹ İngilizlerde olduğu gibi başkasının gözetimine, teftiş etmesine ihtiyaç duymadan kendi etik değerleri uyarınca hareket etmek Amerikan karakterinin göze çarpan özelliklerindedir. Hayatın her alanında, bilhassa meslek hayatında ceza ve ödül mekanizmasının etkinliği, tüm Batı dünyasında olduğu gibi Birleşik Devletler’de de insan alışkanlıklarının önceden belirlenmiş detaylı kurallarla düzene sokulduğunu göstermektedir: “*... New York’un en şayanı itimat adamları taksi şoförleridir. Çok sıkı bir meslekî ve ahlâkî kontrole tabidirler. Yapacakları dürüst olmıyan bir hareket onları derhal ve ebediyen mesleklerinden mahrum eder.*”²⁸² Taksici dürüştür çünkü dürüst olmazsa işini

²⁷⁹ Akın, *Sam Amca...*, s. 14.

²⁸⁰ Rado, *Amerikan...*, s. 49.

²⁸¹ Akın, *Sam Amca...*, s. 26.

²⁸² Rado, *Amerikan...*, s. 29.

kaybedecektir. Yahut taksici dürüştür çünkü ahlaklı olmak bunu gerektirir. Tavuk-yumurta misali bu olay, sistemi iyi işleyen bütün Avrupa şehirlerinde nizamın temel taşıdır.

Hızlı ve doğru iş yapmak ve hatasız olmaya gayret etmek Türk seyyahlarının Amerikalılarda görüp takdir ettikleri en can alıcı gündelik hassasiyettir. Falih Rıfkı, bir dükkândan alışveriş yaptıktan sonra caddeye çıkıp yürürken dükkân sahibinin peşinden koşup özür dileyerek yanlış verdiği para üstünü 17 dolar daha vererek düzeltmesi karşısında büyük bir şaşkınlığa uğramıştır.²⁸³ Bir turist olduğu açık olan ve o dükkâna geri dönüp yanlışlığı dile getirmesi ihtimali düşük olan bir adama böylesi muamele edilmesi Atay'ın takdiri kazanmıştır. Bu olay, insan eylemlerinde cezadan ziyade etik değerlerin öncelikli olduğuna bir misal teşkil etmektedir. Görülüyor ki ahlak ve disiplin Amerikan hayatını düzenleyen en önemli iki faktördür. Her ikisi de özümsemiş insan alışkanlıklarıdır: “Amerikalılar (disiplinli) insanlardır da. Fakat bu (disiplin) yukardan cebredilen bir disiplin değildir.”²⁸⁴ Hem ahlak hem disiplin halk zümreleri tarafından hayatın temeline konulmuş yahut devlet eliyle böylesi bir toplum mühendisliği yaratılmıştır denilebilir. Her alanda gelişmeye ve atılım yapmaya devam eden Amerika, dünyanın en ileri memleketi olduğu fikrini iyiden iyiye Türk yazarlara aşlamayı başarmıştır: “Son seneler içinde Amerika hayatında gördüğüm dürüstlük, temizlik seviyesi ve umumî kalite; bir çeyrek asır evvel tahsil günlerimde tanıdığım Amerikanın seviye ve kalitesinden kat kat yüksek bir hale gelmiştir.”²⁸⁵

Amerika insanını tanımaya çalışmak, Türk seyyahları için Amerika'yı keşfetmek anlamına gelmektedir. Zira gençlik yıllarından itibaren gözleri hep Avrupa'da olmuştur. Amerika'yı öğrenmek, onlar için Kristof Kolomb'un gemisinde Yeni Dünya'ya yelken açmak gibidir. Amerikalı'yı tanımaya çalışırken de sık sık Avrupalılarla kıyaslama yoluna gitmişlerdir. Çoğu kez de kimseye benzetemeyip buranın ayrı bir kıta ve yeni bir millet olduğuna hükmetmişlerdir.

Amerikalıların rahat ve samimi tavırları ilk karşılaşmadan itibaren dikkat çeken karakter özelliklerindedir. Özellikle İngiliz kültür sahasının bir parçası olmaları sebebiyle İngilizlerle kıyaslanan Amerika insanı, çok daha insancıl görülmektedir: “Amerikalı, bir trende ve aynı yerden aynı yere, haftalarca beraber gidip geldiğiniz

²⁸³ Atay, *Yolcu...*, s. 152.

²⁸⁴ Gedik, *Amerika*, s. 105.

²⁸⁵ Yalman, *Havalar da...*, C. II, s. 200.

halde tanışmadığınız İngiliz değildir."²⁸⁶ Akın'a göre Amerikalıların rahat ve sıkılganlıktan uzak tavırlarının temeli, ebeveynlerin "Çocuklarıyla daima konuşarak ve çocuklarını daima konuşturarak" ve onların fikirlerini beyan etmelerine fırsat vererek sağlanmaktadır: "Büyüklerin yanında konuşmayı, çocuğa müthiş bir ayıp diye gösteren eski şark terbiyesi, Amerika'da tamamen alabura edilmiştir."²⁸⁷ Nazik ve candan tavırları ile Amerikalılar her meşrepten Türk yazarının gönlünü kazanmış görünmektedir.

4.2.1. Faydacı Amerikalı

Amerikalılar kolayca samimi ilişkiler kurulabilecek bir halk olmalarının yanında faydacıdırlar. Türk seyyahları için New York'ta insanların asli gündemleri paradır: "Amerika'da her şeyi yapacak kadar para vardır ve Amerikalılar her şeyi yapmak ihtirasiyle dolu oldukları için, dolara delice tutkundurlar."²⁸⁸ Gedik, Amerikalıların fayda getirmeyen şeylerden bahsetmekten geri durduklarını ve "utilitarist" bir tavırla para kazandırmayan işlerle işigal etmediklerinden dem vurmıştır: "Filhakika daha New York'a girer girmez hemen herkesin (dolar)dan bahsettiği görülür."²⁸⁹

Hızla para kazanılan ve aynı süratle sarf edilen metropolde, insanların arzu edecekleri her şey var olduğu gibi onlara ulaşmanın yolu da bellidir. Amerikalıların sınırsız istekleri ve yüksek emellerinin onları böyle sıkı çalışmaya sevk ettiği Türk yazarları tarafından analiz edilmiştir. Sürekli olarak sınai üretimin geliştiği ve pazardaki mal arzının arttığı ekonomik koşullarda Amerika halkı mevcut istihali tüketmeye hazırlanmalıdır: "Her şeyi veresiye vererek kolayca insanları borç altına sokan pazar, her aileyi seviyesinin üstünde yaşamaya, az para kazansa bile istihlâk hayatına çok para kazanan aileler gibi iştirâk etmeye zorlamaktadır."²⁹⁰ Sürekli üretimi ve tüketimi teşvik eden Amerikan kapitalist ekonomik sisteminin oluşturduğu refahın yanında hiç durmadan çalışma mecburiyetinde olan halk kütlelerinin varlığı, sistemin çarklarının dönmesindeki temel yapıtaşdır. Türk seyyahları tarafından çıplak gözle şahit olunan bu durum, üretim fazlalığının takdir edilmesi ve Amerikalıların ne kadar çalışkan oldukları yorumlarına sebebiyet vermiştir. Ekonomi saat gibi işlediği için olumsuz yorumlara yer

²⁸⁶ Atay, *Yolcu...*, s. 50.

²⁸⁷ Akın, *Sam Amca...*, s. 28.

²⁸⁸ Rado, *Amerikan...*, s. 19.

²⁸⁹ Gedik, *Amerika*, s. 103.

²⁹⁰ Rado, *Amerikan...*, s. 107.

verilmese de Amerikalı müstahdemlerin yoğun çalışma hayatları ve buna mecbur bırakılmaları eleştiriye açıktır.

4.2.2. Tüketim Toplumu

Amerikan şehri de insanı da sürekli üretmeye ve tüketmeye endeksli bir yapıda inşa edilmiştir. Kapitalist üretimin zirvesini yaşayan Amerika, ihtiyacı olan müşteri ve tüketicuyu öncelikli olarak iç piyasada bulmayı hedeflemiştir. Banka ve kredi sistemi, reklamcılık ve eğlence sektörleri, halkı biteviye harcamaya ve harcamak için çalışıp kazanmaya alıştırmış, ikna etmiştir: “*Fakat sadece tasarruf fikrini kapısından içeri sokunuz, Amerika bütün muvazenesini kaybedip sırça bardaklar gibi şangır şungur yerlere serilir.*”²⁹¹ Para biriktirmenin mantıksız olduğuna dair inanç, insanları sürekli sarf etmeye yönlendirmiş ve kapitalist ekonominin gelişimi için bulunmaz bir zemin yaratılmış görünmektedir.

Tüketim alışkanlığı öyle gelişmiştir ki kolektif olarak bir başkasının ürettiğini tüketmenin gerekli olduğu fikri yaygınlaşmıştır. Akın, alışverişini yaptıktan sonra aldıklarını bol keseden paketleyip iple saran çalışana israf ettiği konusunda uyarıda bulununca “*Ben bunları kullanmıyayım da kutu fabrikasındaki işçiler işsiz mi kalsınlar?*”²⁹² cevabı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu vaka, tüketmenin bir toplum yasası haline geldiğine dair çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Müşteri psikolojisinin doğru bir şekilde analiz edilmesiyle kurulan mağazalarda her çeşit eşya satılmaktadır ve tüketicinin ilgisini çekmek üzere özenle hazırlık yapılmıştır. Memleketlerinde alışveriş yaparken istedikleri ürünü bulmak için dükkân dükkân gezmek mecburiyetinde olan Türk yazarları mağaza ve alışveriş merkezlerine girdiklerinde ihtiyaçları olmayan bir sürü eşya satın alarak çıktıklarını kaydetmişlerdir.²⁹³ İnce detaylara dikkat edilerek hazırlanmış her çeşit ürünün aynı mağazada sergilendiği alışveriş merkezlerine adım atan müşterinin ilgisini cezbedecek raflar pazarlama harikası gibidir. Aynı zamanda mağaza içinde yerleştirilen büfelerde kahve ve sandviç satılarak müşterinin bir an olsun oradan uzaklaşmayı düşünmemesi amaçlanmıştır.

Tüketim çarkının asıl dişlisi ise Amerikalı kadınlardır. Kadınların sürekli olarak alışverişte oldukları Türk yazarları tarafından erkeklere acıyarak dile getirilmiştir:

²⁹¹ Akın, *Sam Amca...*, s. 20.

²⁹² Akın, *Sam Amca...*, s. 21.

²⁹³ Akın, *Sam Amca...*, s. 34.

“Karşınızdaki 100 katlı bulut-delen'in 99 katının bir iki bin odasında caketsiz ve kıravatsız çalışan kocaların kesesi, karılarının ve kızlarının elinden, birinci kat mağazalarına akıyor.”²⁹⁴ Bu mesele aynı zamanda erkeklerin sürekli olarak çalışmak zorunda kalmasına ve kadınları memnun etmekle kendilerini mükellef görmelerine sebep gösterilmiştir.

4.2.3. Kadın

New York'ta kadının toplumsal konumu bir Türk için şaşılacak derece yüksektir. Erkekler, tabiri caizse kadınların etrafında pervane olmakta ve onları memnun etmek için büyük çaba sarf etmektedirler. Bir Amerikalı ile sohbet eden Ezine, Amerika'da kadının erkekten üstün olduğunu ifade ettiğinde Amerikalı adam, Yeni Dünya keşfedildiğinde az sayıda kadının Amerika'ya geldiğini ve onları memnun etme alışkanlığının kültür kodlarında var olduğunu söylemiştir.²⁹⁵

Kadının erkekle eşit birey haklarına sahip olduğu fikri oldukça yaygınlaşmış ve kadınların özgür hayatlar yaşamaları normal karşılanmaya başlamıştır. Avrupa ile mukayesede dahi fazla serbest bir hayat süren Amerikalı kadınlar modern kadın imajının temellerini atmış görünmektedir: “Kadın, dağdaki erkek kadar hür, haremdeki hanım kadar nazlı, çocuk kadar fantazyalı, sonra münasebetlerinde olgun ve karakterli...”²⁹⁶ Fakat kadınların özgür ve serbest yaşantısının Amerikalı erkekleri zorladığı ve II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'ya gönderilen askerlerden on binlercesinin Avrupalı kadınlarla evlenerek memleketlerine döndükleri görülmüştür.²⁹⁷

Aşırı yoruma kaçıldığı takdirde kapitalist sistemin önemli bir sacayağı farz edilebilecek Amerikan kadınının özgürlük sahası ve gündelik istekleri öyle geniştir ki erkekler kadınların istek ve arzularına yetişebilmek için gece gündüz çalışmak zorunda kalmaktadır: “New York'ta erkekler işte, kadınlar alışveriştedir.”²⁹⁸ Orta sınıf diyebileceğimiz bu kadınların birbirleri arasındaki yarışın galibini belirleyecek olan erkekler, her şartta haklı çıkma potansiyeline sahip kadınların harcamalarına yetişmek zorunda görünmektedir: “... kadın herşeydir ve herşey onun içindedir. Güzellik müstahzaratı, terzi dükkânı, kocasının durup dinlenmeden çalışması, zevk, eğlence, konfor. Evinde kocasına, sokakta cemiyete, mahkemede kanuna karşı daima

²⁹⁴ Atay, *Yolcu...*, s. 55.

²⁹⁵ Ezine, *Amerika...*, s. 56-57.

²⁹⁶ Atay, *Yolcu...*, s. 55-56.

²⁹⁷ Gedik, *Amerika*, s. 124.

²⁹⁸ Rado, *Amerikan...*, s. 38

haklıdır.”²⁹⁹ Buna karşılık dünyada alışlagelmiş ev hanımı modeli de Amerika’da aşınmış görünmektedir. Ev işleri ve mutfakta yemek yapma görevi yüzyıllardır kadına verilmiş olsa da Amerikalı kadınlar bu işlerle uğraşmayı kendilerine zül görmektedirler.³⁰⁰ Elbette bu noktada da New York’ta yahut benzeri bir şehirde mukim kadınlardan bahsedildiği unutulmamalıdır.

4.2.4. Alışveriş Dünyası

Şevket Rado’nun Amerika’da üzerine en çok eğildiği mesele alışveriş çılgınlığıdır. Bir defa sürekli olarak satış kampanyaları düzenlenmesi neticesinde Amerikalılar ucuz, taksitli ve kredi imkânı sunan malları satın almak mecburiyetinde hissetmektedir: “*Onun için Amerika’da herkes borçludur ve onun için erkekler deliler gibi, ölüncesine çalışmak zorundadırlar.*”³⁰¹ Kredi ve taksit borcu altına giren insanlar ödemeleri geciktirmemek için durmadan çalışmak, gerekirse ek iş yapmak durumundadır. Ekonomik sistem, Avrupa’dakinin ve pek tabii Türkiyede’kinin aksine tasarruf etmeyi ve ölçülü bir hayatı değil, “*israfi, gelirin üstünde yaşamayı, borçlanmayı teşvik etmektedir.*”³⁰²

Reklam ve indirim de Amerika’da alışverişini teşvik eden diğer kampanya türleridir. Rado’ya göre ürünün faydası ve kalitesi değil, pazarlanması ve agresif reklam politikaları satışları artırıp markaları büyütmektedir. Bu yolla her gün milyonlarca Coca-Cola satıldığını zikreden yazar, Pepsi-Cola’nın da rakip olarak ortaya çıktığını ve bu “*tentirdiyotu andıran manasız şurubun*” reklam kampanyaları neticesinde iki koldan satılmaya devam edeceğini öngörmüştür.³⁰³ İndirim kampanyalarında ise çeşidi ve bedeni azalan eşyanın maliyetine yahut maliyetinin bile altına satışa çıkarıldığını, mağazaların bodrum katlarına indirim reyonları kurulması âdetinin olduğuna dikkat çekmiştir.³⁰⁴

Markalaşmanın henüz gelişmediği Türkiye’den New York’a gelen Rado, insanların aynı kalitede kıyafetleri sırf Fifth Avenue mağazalarının etiketi üzerinde olsun diye daha pahalıya satın aldıklarını hayretle gözlemlemiştir.³⁰⁵ Zenginlik belirtisi olarak New York’un en meşhur ve pahalı caddesi olan Fifth Avenue mağazalarından

²⁹⁹ Ezine, *Amerika...*, s. 56.

³⁰⁰ Ezine, *Amerika...*, s. 59.

³⁰¹ Rado, *Amerikan...*, s. 43.

³⁰² Rado, *Amerikan...*, s. 40.

³⁰³ Rado, *Amerikan...*, s. 41.

³⁰⁴ Rado, *Amerikan...*, s. 37.

³⁰⁵ Rado, *Amerikan...*, s. 37.

alışveriş yapılırken orta halli kimselerin 34. sokaktan, daha dar gelirliilerin 14. sokaktan giyindiğini kaydetmiştir.

4.2.5. Eczane

Pazarlamacılık konusunda her gün yeni fikirlerin üretildiği Amerika’da teknolojik imkânlar da satışları artırmak için seferber edilmiştir. Son bilimsel gelişmelerin halka yansması olarak dükkânların kapıları otomatik yapılmakta ve kapıya adımını atan müşteriye kendiliğinden açılan kapı ile hoş geldin denilmektedir. Otomatik kapılar ve akşamları vitrinlerin yanından geçince otomatik yanan lambalar insan dikkatini ister istemez satılan ürünlere çekmektedir.³⁰⁶ Vitrinler ise müşterilerin gözlerini alamayacakları biçimde düzene sokulmuştur. Öyle ki, yüksek albenili mağazalar, bir yabancı gözünden sergi havası yaratmaktadır: “*Vitrin sanatı yalnız zevk için yapılmış değildir: bu gezintiler, dönüp dolaşmalar alışverişini canlandırır ve evden hiçbir niyetsiz çıkmış olanlardan nicesini müşteri eder.*”³⁰⁷

Bütün dükkânlar arasında ise eczaneler hiçbir seyyahın dikkatinden kaçmayacak ölçüde gariptir. Eczane denilince içinde yalnızca ilaç satılmasını uman Türk yazarları, milyoncu dükkânı gibi her şeyi satan eczanelerle karşılaştıklarında hayrete düşmüşlerdir ve ürün yelpazesinin çeşitliliğini not etmişlerdir: “*Sayayım, meselâ sandviç, tırnak cilâsı, kahve, Coca-Cola, banyo terliği, diş macunu, ayakkabı boyası veya kalıbı sigara, çocuk oyuncağı, yastık, yorgan, battaniye, posta pulu, kartpostal, kalem, tencere, tava, gözlük...*”³⁰⁸ Eczaneler aynı zamanda fast-food kültürünün en yaygın yüzüdür. Her çeşit malzemenin satıldığı dükkânın ortasında yemek bölümü de eksik bırakılmamıştır: “*Yanıbaşındaki barda içkiler bütün çeşidleri mevcud. Ortada masalar, çünkü eczane aynı zamanda lokantadır.*”³⁰⁹ Bu lokantalarda insanların on beş dakikada karınlarını doyurup ayrıldıkları gözlemlenmektedir. Eczanelere dair bu tuhaf durum soruşturulduğunda ise çok sayıda eczane mevcut olduğu için sadece ilaç satarak buraların ayakta kalamayacağı ortaya çıkmaktadır.³¹⁰

4.2.6. Refah

Amerika’daki bütün harcama alışkanlıklarının temelinde elbette ki insanların alım gücüne sahip olmaları ve refah seviyelerinin yüksek olması vardır. Türk seyyahların

³⁰⁶ Yalman, *Havalar da...*, C. II, s. 153.

³⁰⁷ Atay, *Yolcu...*, s. 63.

³⁰⁸ Akın, *Sam Amca...*, s. 49.

³⁰⁹ Ezine, *Amerika...*, s. 37.

³¹⁰ Oktay, *Amerika*, s. 16.

Amerika’da karşılaştıkları refah ve lüks yaşam mantığına sığmayacak seviyelerdedir. Türkiye’de otellerde dahi zor bulunan sıcak duş gibi imkânların Amerika’da işçi sınıfının evinde mevcut olması yazarları hayrete düşürmüştür: “*Amelenin de yaşayış seviyesi bizimkinin çok fevkindedir. Bizde ortahalli bir ailenin lüks telâkki edeceği hayat tarzı Amerikan amelesini için tabii ihtiyacdır.*”³¹¹ Telefon, radyo, otomobil gibi lüks görünen vasıtalar, Amerika’da sıradan bir fabrika işçisi için temel ihtiyaç seviyesine gelmiştir.

Yüksek istihdam imkânlarının yanı sıra eleman eksikliği çekildiği de vakidir. Bu noktada işçilerin yüksek hayat standartlarının kaynağı piyasada iş arayanların sayısındaki azlıkta bulunabilir. Yeterli işçi havuzu bulunmadığı için elde var olan kadarına yüksek maaş ödeniyor görünmektedir: “... *New York’ta en pahalı şey <<adam>> en tasarrufla kullanılan şey de <<zaman>>dır.*”³¹²

Tüketim kültürünün temelinde, olağanüstü üretim bolluğu olduğu gibi, üretilen malların çok ucuza piyasaya sürülmesi de vardır. Türkiye için değil, Batı Avrupa için bile akıllara sığmayacak ölçüde ucuzluk ve refah hayat sürmektedir. Hatta Amerika’ya göç eden Avrupalının çöpten bulduğu eşyalarla evini dekore ettiği, 50 dolara da araba satın alarak Avrupa’da bulamadığı refah seviyesine kavuştuğu dahi görülmüştür.³¹³ Amerika’da üretim ve mal arzı dünyanın geri kalanıyla tek başına yarışabilecek düzeyde iken halkın da üretilen ürünlerin yüzde seksenini iç pazarda tüketmesi³¹⁴, dış dünyaya kapalı ülke ortamının ekonomik anlamda da yabancılara ihtiyaç duymadığını göstermektedir.

Afşin Oktay’ın Amerikan propagandası yaparak kaleme aldığı eserinde verilen rakamlar Amerika’nın ne derece müreffeh olduğunu göstermesi bakımından çarpıcıdır. 38 milyon telefon ile dört kişiye bir telefon düşmesi, dünyadaki telgraf hatlarının üçte birinin burada olması, iki kişiye bir radyo düşmesi, televizyonun da hızla yaygınlık kazanmaya başlaması bir Türk için parmak ısırılacak kadar hayali görünmektedir.³¹⁵

İkinci Dünya Savaşı sebebiyle maaşların alım gücü bir dönem düşmüş olsa da Amerikan işçi sınıfının dahi gündelik hayatta giydikleri kıyafetler oldukça intizamlıdır. Avrupa’nın aksine, Amerika’da işçiler rahatlıkla muntazam ve şık kılık kıyafet satın

³¹¹ Ezine, *Amerika...*, s. 128.

³¹² Rado, *Amerikan...*, s. 46.

³¹³ Rado, *Amerikan...*, s. 46

³¹⁴ Atay, *Yolcu...*, s. 63.

³¹⁵ Oktay, *Amerika*, s. 42-45.

alabilmektedir.³¹⁶ Tüm bu sebeplerden dolayı bir şekilde Birleşik Devletler'e gelenlerin bilhassa Türklerin geri dönmek istemedikleri gözlemlenmektedir.³¹⁷

Elektrik sistemi öyle yaygın ve ucuzdur ki New Yorkluların evden çıkarken bile lambaları söndürmemeleri alışkanlık haline gelmiştir ve elektriğin ücretsiz olması gerektiği tartışılmaktadır.³¹⁸ Amerika'da köylerin dahi her türlü imkâna sahip, Türk zaviyesinden bakınca köy denilerek tahkir edilemeyecek seviyede oldukları vakidir. Atay, Amerika'nın her tarafını sarmış otomobillerle köyde dahi rastladığını kaydetmiş ve evlerin içinde elektrik, radyo ve televizyon da vardır diye hayıflanarak tahminde bulunmuştur.³¹⁹

4.2.7. Amerika Ayrı Bir Dünya

Amerika seyahatleri çoğunlukla New York üzerinde toplanmış olsa da Türk yazarları Birleşik Devletlerin onlarca ayrı devletten oluşan büyük bir coğrafya olduğu gerçeğini de göz ardı etmemişlerdir. Gedik, kuzeyde on binden fazla göle ev sahipliği yapan su sporları merkezi Minnesota'nın tabiat güzelliği bakımından İsviçre'den ileri olduğunu söylerken gerçek Amerika'nın ise Orta Amerika olduğunu ve buranın apayrı bir dünya olduğunu ifade etmiştir.³²⁰ Milyonlarca kilometrekareden oluşan geniş Amerika toprakları her köşesinde ayrı bir iklimin özelliklerini taşıdığı için tek bir ülkeden bahsetmek yerine buranın ayrı bir kıta olduğu düşüncesi oluşmaktadır. Zira Amerika'nın güneyinde çölle karşılaşan seyyahlar, kuzeyde dondurucu kışların yaşandığı eyaletleri öğrenmiş, güneybatıda ılıman deniz iklimine şahitlik etmişlerdir.

Amerika içinde seyahat ederken ayrı ülkeye gitmişler gibi ayrı kanunlara tâbi olduğu gerçeğiyle karşılaşan Türk seyyahlar, federal yapının kendine has garipliklerine şahit olmuşlardır. Söz gelişi New York plajlarında kadınlar ve erkekler çırılçıplak plajlara giderken hemen yarım saatlik mesafede New Jersey sınırlarına geçilince mayoların olması gereken uzunluk dahi önceden tayin edilmiştir.³²¹ New York'ta plajlarda görülen çıplaklık tiyatrolardan men edilmiş ve yine hemen karşı kıyıda New Jersey arazisinde "*Union Cityde rezaletin daniskası var!*"³²² denilmektedir. İki eyaletin birbiriyle sınırdaş olduğu bu gibi yerlerde vatandaşların işine gelen kanuna

³¹⁶ Akın, *Sam Amca...*, s. 33.

³¹⁷ Atay, *Yolcu...*, s. 95-96.

³¹⁸ Akın, *Sam Amca...*, s. 29.

³¹⁹ Atay, *Gezerek...*, s. 207.

³²⁰ Gedik, *Amerika*, s. 9.

³²¹ Ezine, *Amerika...*, s. 44.

³²² Akın, *Sam Amca...*, s. 17.

tâbi olma maksadıyla günübürlük seyahatler gerçekleştirmeleri sıkça rastlanan bir durumdur. Hatta birçok eyalette var olan çiftlerin boşanmasını güçleştiren kanunların arkasından dolaşmak için Nevada sınırlarına “boşanma turizmi” gerçekleştirildiği dahi vakidir.³²³ Halk arasında “Nevada’ya gideriz ha” deyimi, boşanırız anlamına gelmektedir.

4.2.8. “EN”lerin Ülkesi

Amerika’nın her alanda başarılı ve kudretli görüntüsü Türk yazarlarını şaşkınlığa sürüklediği gibi muharriri oldukları gazetelerin okuyucuları da yazdıklarına akıl sır erdiremeyip mübalağada bulduklarına hükmetmişlerdir.³²⁴ Amerika’da her şeyin en gelişmişinin tasarlanması ve inşa edilmesi, bir tatmin aracına dönüşmüş ve Amerikalılar bu yolla dünyanın en ileri memleketine sahip olduklarını dünyaya duyurmak istemektedirler. En yüksek bina, en büyük köprü, en büyük gazete, en büyük uçak, en hızlı tren, hepsinin Amerika’da olması arzulanmaktadır.³²⁵ Amerikalıların “en” olana düşkünlükleri Türk yazarlar tarafından defaatle dile getirilmiş bir mevzudur.

Amerika’nın istediği her şeyi yapabilme kudretine sahip olması, İkinci Harp’ten sonra buhranlı zamanlar geçiren Avrupa milletleri için hayal sınırlarını aşacak ölçüdedir: “*Nihayet bütün bu şeyler karşısında kendi aczini, kendi zavallılığını, kendi hiçliğini görmüş ve anlamıştır. Hayrandır, zira tasavvur bile edemeyeceği şeyler görmüştür.*”³²⁶ Amerika artık modern dünyanın süper gücü haline, cazibe merkezine dönüşmüştür. Albert Einstein gibi bilim adamlarının, Arturo Toscanini gibi sanatçıların hayatlarını sürdürmeyi tercih ettikleri ülke A.B.D.’dir. Eskiden Paris’e giderek hayatta bir fırsat yakalamayı umut edenler, rüyalarını gerçekleştirmek için şanslarını Amerika’da denemeye başlamışlardır.³²⁷

Türk seyyahlar, Amerikan inkişafı karşısında, geleceğin dünyasının burada olduğuna hükmetmişlerdir: “*Parthenon bize Atinalı san’atkârı anlattı. Nevyork da iki bin sene sonra geleceklere bizi anlatacak...*”³²⁸ İnsan aklının ve gücünün sınırlarını zorlayan yapılar Amerika’da inşa edilmiş ve insanlığın ortak mirası, yüzyılların

³²³ Atay, *Yolcu...*, s. 131.

³²⁴ Çalışan buzdolabının bile çöpe atılabildiğini yazdığı yazısına, okuyucunun aklıyla dalga geçmemesi yönünde mektup gönderilen Bedii Faik, 64 katlı binanın altı ayda inşa edildiğini ve asıl akılalmaz vakanın bu olduğunu yazmıştır. Bkz: Akın, *Sam Amca...*, s. 47.

³²⁵ Gedik, *Amerika*, s. 134.

³²⁶ Gedik, *Amerika*, s. 76.

³²⁷ Gedik, *Amerika*, s. 43.

³²⁸ Ezine, *Amerika...*, s. 39.

birikiminin zirvesi New York'ta görülmeye başlamıştır: “... beş asır evvelki Avrupa tenakuzunun en modern şeklidir.”³²⁹ Anlaşılmaktadır ki Amerika 20. yüzyılın harikası olarak kabul edilmektedir. 1941 Aralık'ında Pearl Harbor Saldırısı neticesinde İkinci Dünya Savaşı'na girmeden evvel Monroe Doktrini'ne bağlı olan ve Soğuk Savaş sonrası döneminde tartışmalı savaflara, siyasi müdahalelere girişmeyen Amerika'nın daha sevimli bir ülke sayıldığı düşünülebilir.³³⁰ Amerika'ya karşı iyimser yaklaşımlar, seyahatnamelerinde sıkça Batılıların emperyalist tavırlarından hoşnutsuzluğunu dile getiren Atay'da dahi kendini göstermektedir: “İkinci dünya harbi, eski dış politika geleneklerini tasfiye etmiştir. Amerika'yı bundan böyle her yerde ve her meselede göreceğiz. Ancak onu güden prensip, hürriyet ve eşitlik içinde anlaşma olacaktır.”³³¹ Amerika'nın yalnızlık politikasından vazgeçse dahi hürriyetçi çizgiden ayrılmayacağını öngören Atay, Avrupalılarla Amerikalıları birbirinden ayrı tavırların insanları olarak görmektedir denilebilir.

4.2.9. İçine Kapanık Amerika

Amerika'nın, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında dünyanın hamiliği rolünü kendine yakıştırmadan önce oldukça içine ufku kendi devasa coğrafyasıyla sınırlı bir ülke olduğu görülmektedir. Amerikalılar, ülkeleri, hatta eyaletleri yahut şehirleri ötesinde bir dünya varsa bile kendilerini ilgilendirmemektedir. Avrupa'daki meseleler Amerikalının dikkatini celbetmemekte ve ülkeler işgal edilip savaş boruları ötmeye başladığında bile Amerika hiç oralı olmamaktadır: “Avrupa yirmi senedenberi en büyük harb tehlikesini geçiriyor. Bu mühim meseleye bura gazeteleri bir sahifeden fazla tahsis etmediler. Düşününüz ki yevmî gazeteler kırk, elli sahifedir. Arnavudluğun işgali. Fransanın silâhlanması Amerikan kariini alâkadar bile etmez. O gazetesini eline alınca şu üç bahisten birini okur; cinayetler, kazalar; spor ve borsa haberleri. Avrupa yıkılsa umurunda bile değildir.”³³²

Hatta Birleşik Devletler sınırlarında ne olduğu dahi vatandaşların gündeminde yer almamakta ve kendilerini yalnızca yaşadıkları eyalet ve şehir alakadar etmektedir.

³²⁹ Ezine, *Amerika...*, s. 40.

³³⁰ Birleşik Devletlerin 5. Başkanı James Monroe tarafından 1823 yılında ortaya atılan bu dış politika prensibi, A.B.D.'nin Avrupa işlerine karışmayacağı ve Avrupalıların da Amerika kıtasına müdahale etmemesi gerektiğini ihtiva etmektedir. Bkz: Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 70. A.B.D. Monroe Doktrini'nden Birinci Dünya Savaşı'nda caymış olsa da savaşın ardından bu politikasına geri dönmüştür.

³³¹ Atay, *Yolcu...*, s. 107.

³³² Ezine, *Amerika...*, s. 63.

Neşredilen ve okunan gazetelerin, New York Times hariç hepsi yerel ölçeklidir.³³³ İkinci Harbin ertesinde yavaş yavaş dünya meselelerine kulak kabartmaya başlayan Amerika'yı gözlük takmaya zahmet etmeyen bir miyoba benzeten Rado, “*Avrupa milletlerini birbirinden ayırd edememekle beraber orada bir Rusya bulunduğunu bilmekte ve işi ne kadar çok olursa olsun ona dair her şeyi alâka ile takip etmektedir.*”³³⁴ diyerek Soğuk Savaş ortamında Amerika'nın dünya meseleleri ile daha yakından ilgilendiğini ve bilhassa Sovyetler ile rekabet çerçevesinde Rusya'yı takip ettiğini ifade etmiştir.

Belki de bütün bunlardan yola çıkılarak Amerikalıların cahil bir toplum olduğu fikri ön plana çıkmaktadır. Türkiye ile Avusturya birbirine yakındır diye aynı dili konuşulur sanan bir genç kızdan, “*Ankara İran'da mı?*” diye soran postane memuruna kadar Amerikalıların genel kültür seviyelerinin düşüklüğü herkes gibi Türk seyyahların da dilinde yer etmiştir.³³⁵ Bilgi yarışması düzenlendiğine şahit olan Akın, soruların basitliği karşısında şaşırılmış ve herhangi bir Türk lise talebesinin bu yarışmalarda Marshall Yardımı'ndan fazla para kazanabileceğini istihza ile ifade etmiştir.³³⁶

4.2.10. Dindar Amerikalı

Amerikalıların dinlerine ve itikatlarına son derece düşkün oldukları tüm Türk seyyahları tarafından gözlenmiştir. Otel odalarında komodinlerden İncil'i eksil etmeyen meşhur Amerikan âdeti, Amerikalıların dinlerine ehemmiyet verdiklerine dair geçerli bir vesika olmasa da 130 milyonluk nüfusun 65 milyonunun muntazaman kilise ayinlerine katılması halkın Hıristiyanlıktan kopmadığını ortaya koymaktadır.³³⁷ Pazar günleri halk kiliselere akın ederken tiyatrolar kapalı tutulmaktadır.

Modernitenin ve kapitalizmin zirvesini yaşayan ülkede gündelik yaşantı, üretim ve tüketim üzerine kurulu maddî bir düzende işlemekte olduğundan dine karşı kayıtsız kalamadıklarını ifade eden Yalman, kiliseleri bir kaçış olarak nitelenmiştir: “*Maddî hayatın buna bağlı heyecanlı zevklerin boşluğu içine dalan Amerikalılar bazen üşüdüklerini duyarlar. Ruhlarına sevgi, iyilik hasreti, iç rahatlığı verecek, kendilerine fren, vicdanlarına destek hizmetini görececek bir din ararlar.*”³³⁸ Eski bir mazinin

³³³ Atay, *Yolcu...*, s. 118.

³³⁴ Rado, *Amerikan...*, s. 16.

³³⁵ Atay, *Yolcu...*, s. 57. ve Atay, *Gezerek...*, s. 222.

³³⁶ Akın, *Sam Amca...*, s. 59.

³³⁷ Ezine, *Amerika...*, s. 49.

³³⁸ Yalman, *Havalar...*, C. II, s. 111.

yoksunluğunu çeken Amerikalıların bu açığı dinle kapattığını tespit eden Gedik “*Mazisini dinde bulabilen Amerikalı tabiatıyla dindar bir adamdır. Sosyal bütün duyguların nüvesini bu duygu teşkil eder.*”³³⁹ demektedir. Dindarlığın devlet eliyle de teşvik edildiğinin bir örneği olarak ise Almanların II. Dünya Savaşı’nda mağlubiyeti kabul ettikleri gün içki yasağı konulması ve dualar eşliğinde dini bir anma günü gerçekleştirilmesi kaydedilebilir.³⁴⁰

4.2.11. Amerikan Vatanseverliği

Amerika’nın bireyci ve çok parçalı bir memleket olması vatanseverlik duygusunun gelişmeyeceği öngörüsüyle karşılanmaktadır. Buna rağmen Amerikalıların kendilerine has biçimde vatansever oldukları ve kutsal addettikleri milli sembollerine bağlı oldukları gözlemlenmektedir: “*Vatan, umurlarındadır. En açık eğlenceler bile millî marşla biter. Millî marş ve ilâhileri herkes birlikte söyler.*”³⁴¹ Benzer bir dans gösterisinde karşılaştığı manzarada Bedî Faik, danstan önce milli marş okunduğunu, sonrasında çırılçıplak kadınların “*memelerini ve kalçalarını sahnenin kenarında duran Amerikan bayrağına*” sürttüklerini, bir milletin sembolü bayrağın bu hale düşmesini avuçları terleyerek seyrettiğini kaydetmiştir.³⁴² Her halükarda Amerikalıların vatanseverlik anlayışları ve milli sembollere yaklaşımları, klasik milliyetçi tavır ve hislerle ters düşmektedir.

Farklı etnik kökenlerden milyonlarca insanın, onlarca eyaletin sınırları içerisinde tek bir devletin vatandaşı olması, ortak bir millet bilincinin var olamayacağı ve Amerikalılık adı altında birleşmelerinin mümkün olmadığı düşüncesini doğursa da Birleşik Devletler kendi milletini ve vatanseverlik anlayışını yaratmayı başarmış görünmektedir. Amerika’nın temeli açısından sembol bir tarih olan Bağımsızlık Günü’nde, “*Almanlar, Çekler, Sırpalar, Hırvatlar, Lehler, Ruslar, İtalyanlar, İspanyollar, Siyamlılar vs. sadece Amerikalıdır. Kendilerini tek bir bağ bağlar: Amerikalılık.*”³⁴³ Bir şekilde bütün nüfusunu göçmenlerin teşkil ettiği Amerika’da onlarca etnik kökenden insan bulunsa da göçmenlik ve yabancılık hızla unutulmakta ve Amerika tavattun edilmektedir. Etnik köken ve anavatan vurgusu birkaç nesil içinde

³³⁹ Gedik, *Amerika*, s. 78

³⁴⁰ Atay, *Yolcu...*, s. 119.

³⁴¹ Atay, *Yolcu...*, s. 54.

³⁴² Akın, *Sam Amca...*, s. 17.

³⁴³ Gedik, *Amerika*, s. 73.

kaybolmaktadır: “Birinci nesil milliyetini muhafaza ediyor; ikincisi Amerikayı benimsiyor; üçüncü nesil Amerikalıdır.”³⁴⁴

Eski Fransız kolonileri Fransız kimliğini yaşatmaya devam ederken kitle iletişim ve ulaşım araçlarının da yardımıyla kolonyal izler silinmiş ve New Orleans gibi şehirler Amerikanlaşmıştır: “Yeni nesil ikinci bir dili yol [yok] saymış. Amerikalılık kazanında kaynamağı tercih etmiş. Şehrin Fransız havası turizm gayretile adeta zorla yaşatılıyor. Amerika burasını mükemmel şekilde fethetmiş.”³⁴⁵ New Orleans’ın 1914’te bir Fransız şehri görünümünde olduğunu belirten Yalman, sadece otuz yıl sonra bambaşka bir manzara ile karşılaşmıştır.

Amerikalıların etnik kökenleri bakımından başat unsurlardan biri de Almanlardır. Milliyetçi duyguları ve vatanseverliği en gelişmiş milletlerden Almanların dahi Amerikanlaşma rüzgârına fazla dayanamadıkları vakidir. Birinci Dünya Savaşı’nda Almanlara karşı cephe almayı reddeden Alman-Amerikalılar, İkinci Harp günlerinde etnik geçmişlerini bir kenara bırakmaya ve Almanya aleyhine pozisyon almaya meyletmişlerdir. Alman kökenli bir gencin Almanya cephesine gönüllü yazılması ve babasına sarf ettiği “Büyük babamın Almanya doğmuş olması senin ilk dil olarak almanca öğrenmiş olman beni hiç alâkadar etmez. Senin hislerine saygı göstermek isterdim. Fakat yurd vazifesi daha üstündür.”³⁴⁶ sözleri Amerikalı olmanın yeni kuşakları cezbediğine ve aidiyet duygularının tamamlandığına kanıt olarak gösterilebilir. Amerikalılar için dedelerden kalma birer masal mertebesine düşen etnik köken ve anavatan tasavvuru fırsatlar ülkesinin baş döndüren talih oyunları potasında eriyip gitmiştir: “Müşterek duygu, müşterek görüş, müşterek anlayış ve müşterek ideallerle bu adamlar sadece Amerikalıdır. Umumî hayatta, bu hayatın en ince teferruatına kadar bu adamların asılları ile hiç bir ilgisi kalmamıştır.”³⁴⁷

4.3. AMERİKAN ŞEHİRİ

Amerika’ya gelen bir seyyahın ilk karşılaştığı manzara genellikle New York’a gelmelerinden sebep Özgürlük Anıtı ve sıra sıra dizilmiş onlarca katlı gökdelenlerdir. Dolayısıyla Amerikan şehri denilince seyyahların ilk anlattığı ve büyük ehemmiyet verdiği konu mühendislik harikası binalar, köprüler ve yollardır. Beton ve çeliğin etkili

³⁴⁴ Ezine, *Amerika...*, s. 35.

³⁴⁵ Yalman, *Havalarıda...*, C. II, s. 167.

³⁴⁶ Yalman, *Havalarıda...*, C. II, s. 266.

³⁴⁷ Gedik, *Amerika*, s. 217.

kullanımı sayesinde inşa edilen aynı zamanda birer matematik ve mimarlık harikası olan Amerikan gökdelenleri, asma köprüleri ve çok şeritli asfalt yolları sadece Türkler için değil, Avrupa'nın herhangi bir bölgesinden yeni kıtaya ayak basan herkes için insan kabiliyetini aşan modern çağ anıtları olarak görülmektedir: “... insanın başını döndüren binanın yüksekliği değildir, 102 katı üst üste sıralıyarak dar bir saha üstünde 380 metre yükselen teknik kudret insanın başını döndürüyor. <<Ne kadar yüksek!>> demeden evvel <<Nasıl yapılmış?>> diyorsunuz.”³⁴⁸

Bu inşaat faaliyetinin nasıl gerçekleştirildiği, seyyahların asıl merak ettikleri konudur. Şaşkınlıklarının kaynağı binaların büyüklüğünden ziyade hangi teknikle böyle binalar inşa edilebileceği sorusudur: “Ben Amerikalı mühendisin hayranıyım: *Nevyorkun yüksek binaları; San Fransiskon'nun iki köprüsü...*”³⁴⁹ Amerikan teknik üstünlüğü, sanat mertebesine dahi layık görülürken gelecek nesillere çağın ruhunu anlatacak olan mimari mirasın burada aranması gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır.

Elbette ki Amerikan imar faaliyetlerinin taşıyıcı unsuru özel sektördür. İnşa edilen binalar, köprüler hatta yollar şahsi teşebbüs eliyle yapılmakta ve işletilmektedir. Dolayısıyla köprülerin ve yolların paralı geçişe tâbi olması kaçınılmazdır. Yol yapımı faaliyeti Avrupa'da ve Türkiye'de devlet eliyle gerçekleştirilirken özel girişimin kalbi Amerika'da bu iş de şirketlerin elindedir. Paralı yollar garip bulunsa da yolların intizamı ve temizliği bu usulün doğru işlediği düşüncesini getirmektedir.³⁵⁰ Yollar paralı olabilir, yine de dünyanın en iyi yollarının paralı olması göze batmamaktadır.

New York'un yüksek gökdelenleri, geniş caddeleri ve her daim milyonlarca insanın caddelerde akışı büyük bir kargaşa şehri görüntüsü verse de “... *gittikçe anlarınız ki, Nevyorkun güzelliği bu anarşidedir.*”³⁵¹

New York hiç şaşmadan işleyen bir kaos görüntüsündedir. İlk bakışta hayranlık uyandıran onlarca katlı binalarda çalışan ve yaşayan halk, dev bir karınca yuvasında yönünü bulup işini yapmaya gayret eden birer işçi karınca görünümündedir. Güneşsiz, dar ve manzarasız apartman dairelerinde yatıp sabah erkenden işbaşı yapan yüz binlerce insan, özellikle Manhattan Adası'nda çalışanlar, bu cehennemî şehirde gerçek manasıyla yaşamadıklarını, “yalnızca var olduklarını” söylemektedirler.³⁵² Her şeyin

³⁴⁸ Rado, *Amerikan...*, s. 37.

³⁴⁹ Ezine, *Amerika...*, s. 112.

³⁵⁰ Rado, *Amerikan...*, s. 84.85.

³⁵¹ Ezine, *Amerika...*, s. 33.

³⁵² Gedik, *Amerika*, s. 35. ve Rado, *Amerikan...*, s. 80.

““en büyük” “en yüksek”, “en geniş””³⁵³ ölçüsüne alışan ve bunları elde etmeyi ülkü edinen Amerika’nın en büyükler içinde yaşayan insanları bütün bu büyüklüğün altında ezilmekte ve küçücük kalmaktadır. Dünyanın her tarafından gelip şehrin süratine ayak uydurmaya çalışan insanlar “*kalkmasına bir dakika kala vapura yetişme yürüyüşümüzün temposu*”³⁵⁴ ile yaşamakta ve modern dünyanın kalbi konumuna gelen küçücük bir adanın sekteye uğramadan muntazaman çalışmasına çabalamaktadır.

4.3.1. New York

New York Amerika’da bir eyaletin adı olmasının yanı sıra bu eyaletin merkezi konumunda olan bir şehrin de adıdır. Bir tarafında okyanus ve okyanusun uzantısı Long Island Körfezi yer alan New York’un diğer tarafında Hudson Nehri yer almakta ve bu akarsu New Jersey ile sınır teşkil etmektedir. New York şehrinin beş bölgesi vardır: Bronx, Brooklyn, Manhattan, Queens ve Staten Island. New York’taki kesif bölge ayrımı seyyahların hemen gözüne çarpmıştır. Beş bölge birbirinden farklı karakteristik özellikler göstermektedir. Her bir bölge de kendi içindeki mahallelerde farklı dünyalar halinde yaşamaktadır.

New York bir göçmen şehri olması bakımından tipik göçmen mahalleleri ve her milletin kendinden olanlarla birlikte yaşadığı bölgeler oluşmuştur. Devasa metropolün içinde yitip gitmemeye ve benliğini korumaya gayret eden kalabalıklar, kendi mahallelerini kurmuşlar ve memleketlerindeki yaşantılarını aynen devam ettirmeye çalışmışlardır: “<<Çin Şehri>> dedikleri bölgeye girerseniz kendinizi Çine gitmiş farzedebilirsiniz.”³⁵⁵ Çin şehrinde sadece Çinliler yaşamakta ve bütün dükkânlar Çin’de nasılsa öyle işletilmektedir. Çin Mahallesi örneği genişletilerek İtalyan, Hint, Kore mahalleleri için de aynı koşulların geçerli olduğunu düşünmek doğrudur. Bu mahalleleşmenin yanında devlet de New York’ta meskûn milletleri etkin şekilde kullanmak için belli görevlere belli milletleri getirme yoluna gitmiştir. Örneğin New York asayiş polisleri İrlandalı Katoliklerden seçilirken³⁵⁶ belediye polisleri İtalyanlar arasından seçilmektedir.³⁵⁷

³⁵³ Atay, *Gezerek...*, s. 228.

³⁵⁴ Atay, *Yolcu...*, s. 44.

³⁵⁵ Rado, *Amerikan...*, s. 75.

³⁵⁶ Gedik, *Amerika*, s. 106.

³⁵⁷ Rado, *Amerikan...*, s. 67.

Wall Street semti ise şehrin iş merkezidir. Her gün üç milyon insan işlerinin başına geçmeye Wall Street'e gelmekte ve akşam olunca evlerine dönmektedir.³⁵⁸ Hatta bazı insanlar New York eyaleti sınırları dışından Wall Street'e gününbirlik gidip gelmektedir. 20. yüzyıl dünyasının merkezi Amerika ise, Amerika'nın kalbi New York, New York'un ruhu da Wall Street'tir. Amerika'ya göç eden yabancıların en çok rağbet ettiği bölge de istihdam kaynaklarının çoğuna ev sahipliği yapmasından sebep yine Wall Street'tir. Yerli Amerikalılar, New York'un yabancılar konusundaki hususiyetinden dolayı gerçek Amerika'nın New York olmadığına dair savunma yapsalar da diğer birçokları için Amerika'nın görünen yüzü New York'tur: “... *bence Amerikan (potantialité) ve dinamisini yapan ve yaratan New York'tur.*”³⁵⁹

4.3.2. Zenciler

Manhattan'da yer alan meşhur Harlem Mahallesi bölgedeki zencilerin toplu halde yaşadıkları muhittir. Yabancılar için tekinsiz olan Harlem'de “*Zenciler, sinirli, aksi ve usturalıdırlar.*”³⁶⁰ Zengin olsun fakir olsun zencilerin Manhattan bölgesinde yaşadıkları ve yaşayabilecekleri tek yer Harlem'dir. Başka semtlerde zencilerin barınmasına izin verilmemektedir: “*Harlem dışında, New York'un her hangi bir mahallesinde bir zencinin ev bulup oturması güçtür. Ev sahipleri, kiracı geldiği zaman <<Mahallemizde zenci yoktur>> diye evlerini methederlermiş.*”³⁶¹ Bütün zencilere yetecek kadar ev ve oda bulunmadığı için de kiraların olağanüstü yüksek olması ve saatlik yatak kiralamak gibi usuller ortaya çıkmıştır.³⁶²

Beyazlarla zencilerin toplumsal kaynaşması tam olarak gerçekleşmemiş durumdadır. Beyaz Amerikalılar insanperver olarak nitelendirilmekte ama zencilere karşı soğuk oldukları da şerh düşülmektedir.³⁶³ Zencilerin de geceleyin Harlem'e yolu düşen beyazlara usturalarla saldırdıkları kayda geçerken Afro-Amerikalıların Beyazlarla ortak bir payda haline gelmeleri büyük şehirlerde dahi imkânsız görünmektedir. Keza Baltimore gibi şehirlerde zenciler halen otobüslerin arkasında yolculuk etmeye mahkûmdurlar.³⁶⁴

³⁵⁸ Rado, *Amerikan...*, s. 25.

³⁵⁹ Gedik, *Amerika*, s. 74.

³⁶⁰ Atay, *Yolcu...*, s. 61.

³⁶¹ Rado, *Amerikan...*, s. 73.

³⁶² Oktay, *Amerika*, s. 11.

³⁶³ Akın, *Sam Amca...*, s. 53.

³⁶⁴ Rado, *Amerikan...*, s. 74.

4.3.3. Osmanlı Tebaası Amerika’da

Her ne kadar Türkler Amerika’ya yoğun olarak göç etmemiş olsa da eski Osmanlı tebaası, fırsatlar ülkesi Amerika’ya şansını denemeye gitmiştir. Bunlar arasında Rumlar ve Ermeniler başat unsurlardır. Türk seyyahların eski vatandaşlarıyla dünyanın diğer ucunda karşılaşmaları, onlarca etnik kökenden insanın birbirlerine yabancılik çekerek yaşadıkları yeni kıtada memleketlilik hislerini uyandırmıştır. Gerek Balkan Savaşları gerek Cihan Harbi ve Milli Mücadele sonrası dönemde ayrı vatanların çocukları konumuna gelen Rumlar ve Ermeniler, Türkleri gördüklerinde eski komşularına, dostlarına kavuşma hissi yaşamışlardır. Galatasaray Lisesi mezunu Rum lokantacı Manos, Türklere karşı ayrı ihtimam göstermesi ile tanınmaktadır: “*Bizi kırk yıllık ahbab diye kabul etti. Meğer buraya bir Türk ayak basınca mutlaka çağırır, ikram edermiş. Civar şehirlerde bulunan Türkleri aramış, bulmuş, hepsini sık sık davet ediyor, bir araya getirmeye vasıta oluyor.*”³⁶⁵

Eski Osmanlı tebaasının Amerika’daki popülasyonu Türklerle kıyaslanınca yabana atılacak sayıda değildir. Amerika’nın yekûnunda 8.372 kişinin Rumeli, 95.834 kişinin Anadolu doğumludur.³⁶⁶ Bu nüfusun çoğu Ermeniler ve Rumlar olsa da Türk Yahudileri ve Yunanistan’da ayrımcılığa uğrayıp tutunamayan Lozan mübadili Anadolu Etabliler ile de karşılaşmaktadır. Bir zamanların komşuları ve başka bir vesileyle hasımları olan bütün bu unsurlar Amerika topraklarına birbirlerine hemşehri muamelesi yapmaktadır. Henüz Ermeni diasporası palazlanmamış ve siyasi faaliyet yürütmezken Ermenilerin dahi Türklere karşı bir teessüfleri ve düşmanlıkları olmadığına rastlanmaktadır. Türklerle aramızda bir mesele mi kaldı ki diyerek düşmanlığa hiçbir sebep göremediğini belirten Ermeniler dahi söz konusudur.³⁶⁷

Hiçbir şekilde başarıya ulaşmadığı düşünülen Osmanlılık fikrinin Amerika topraklarında ruhen yaşaması tarihin bir cilvesi olarak görülebilir. Rum lokantasında oturup Türkçe şarkılar dinlerken bir yandan İstanbul yemekleri yiyip içerek etkârlanan Ermeniler, Rumlar, Türkler yaban ellerde birbirine kavuşmuş birer akraba gibidir. Rum lokantaları bütün Osmanlı tebaasının ortak buluşma mekânları haline gelmiştir ve memleket hasreti beraber çekilmektedir.³⁶⁸ Amerika’ya göç eden her millet kendi içinde

³⁶⁵ Yalman, *Havalarıda...*, C. II, s. 155.

³⁶⁶ Gedik, *Amerika*, s. 73-74.

³⁶⁷ Atay, *Yolcu...*, s. 117.

³⁶⁸ Gedik, *Amerika*, s. 210.

gruplaşıp geleneklerini yaşatırken “Osmanlılar” da Anadolu, Rumeli ve İstanbul’un hayatını buraya taşımışlardır: “Biz kendi halinde adamlarız. Birbirimizi tanıyınca anlıyoruz ki ayrı gayrımız yok. Kafalarımız, zevklerimiz, isteklerimiz denk geliyor.”³⁶⁹ Osmanlı tebaası birbiriyle kucaklaşırken yerleşik Amerikalılara şüphe ile yaklaşmakta ve onları kendilerine yabancı bulmaktadır. Bir Türk Yahudisinin, Amerikalıları beğenmeyerek “Gâvur değil misiniz” hepiniz aynısınız minvalinde sözler etmesi tipik bir örnektir.³⁷⁰

Amerika’ya göç eden İtalyanlar, İrlandalılar ve diğer unsurlar memleketlerini ve kökenlerini nasıl yaşatmaya çalışıyorsa Osmanlı tebaası da hep birden “vatan”ı ve hatırasını en az diğer milletler gibi gönüllerinde yaşatmaktadır. Elbette onların vatan dedikleri şey, ne Avrupa’dan yeni göç edenlerin ne de artık Amerikalı olanların anlayabileceği bir mefhum ve varlıktır. Belki de bu yüzden sadece kendi aralarında toplanıp bu efkârı yaşamaktadırlar. Memleketleri sorulduğunda ise halen Selanik, Erzurum, İstanbul gibi cevaplar vermektedirler ve bazıları Türkçe konuşmayı dahi sürdürmektedir: “Amerikadaki Yunan cemaatinin ortodoks başpiskoposu Atinagoras... <<Yanyalı olarak doğdum. Heybeliadada okudum. Türküm>> diyor. Türkçe de konuşuyor.”³⁷¹ Hepsisi de Türk seyyahlarla karşılaşınca büyük bir sevinçle kucaklaşmaya ve sohbet edip memleketten haber almaya gayret etmektedir. Her Türk’e adamakıllı ziyafet çekilmekte ve gurbette karşılaşılan hemşehriye adabımuaşeret gereği katiyen para harcatılmamaktadır. Hatta “ah Erzurum” diye memleket hasreti çeken bir Ermeni, Erzurumlu bir Türk görünce “Mademki hemşerimsin, ben senin kulun, kurbanınım. Emret. Ne hizmetinde bulunabilirim?”³⁷² diyerek bedeni Amerika’da olsa da ruhunun Erzurum’dan hiç çıkmadığını hissettirmektedir.

Osmanlı-Amerikalıların varlığına hayret eden Türk seyyahlar, hem hüzünlenmiş hem de ilişkilerin koparılmamasının faydalı olacağı hususunda ağız birliği etmişlerdir. Her milletin Amerika diasporası varken Türklerin bu eksikliğinin eski Osmanlı milletleri ile ikame edilmesi fikri akıllara gelmektedir. Türkiye’ye düşmanlık edenlerin azınlıkta olduğu ve çoğunun okyanus ötesi birer dost olduğu anlaşılmaktadır:

³⁶⁹ Yalman, *Havalarada...*, C. II, s. 114.

³⁷⁰ Gedik, *Amerika*, s. 208.

³⁷¹ Yalman, *Havalarada...*, C. II, s. 241.

³⁷² Yalman, *Havalarada...*, C. II, s. 137.

“Memleket dışındaki Ermenileri ve Rumları, daima birkaç'ı geçmiyen politikacılar zoru ile, uzak tutmamalıyız. Hepsini tabii dostlar ve yakınlar diye almamız.”³⁷³

4.3.4. Tabiat ve Şehir

Büyük bir katastrof görüntüsü sunan New York'un ve diğer Amerikan şehirlerinin farklı bir vechesi de vardır. İngilizlerin doğa sevgisi ve doğaya kavuşma isteklerine benzer bir şekilde Amerikalıların da doğayla iç içe yaşamaya karşı büyük arzuları seyyahların naklettiklerinde sabittir. “*Betonda çalışan*” Amerikalıların, aile meskenlerini tam zıt şekilde, tabiat ile kucaklaşacak ve diğer bütün evlerden farklı görünecek biçimde inşa ettikleri görülmektedir.³⁷⁴ İngiltere’de olduğu gibi Amerika’da da şehirlerin ortasında geniş parklar ve ülkenin çeşitli bölgelerinde büyük milli parklar oluşturulmuştur ve ormanlar kesinkes koruma altına alınmıştır: “*Amerikalılar ormanları 1890 yılında yerleşme bölgeleri listesinden çıkardılar.*”³⁷⁵ Anglosakson kökenlerinden geldiği muhtemel doğayı yaşatma ve onunla yaşama arzusu Amerika’da aynı zamanda bir övünç kaynağıdır. Botanik faaliyetlerine önem verilirken dünyanın en güzel bahçelerini oluşturmak her şeyin en iyisini yapmaya varlığını adanmış Amerikalının tutkuları arasına eklenmiştir: “*Hele ağac! Amerikalılar için bir mabed kadar mukaddes. Odunun nev'i, yaprakların çeşidile iftihar ediyorlar. Brezilya ormanlarından tohumları, Japonyadan kökleri, Avrupadan filizleri taşıyorlar.*”³⁷⁶ Sadece San Francisco’da seksen bir tane park bulunurken bunların en büyüğü Golden Gate Parkı; bahçeler, korular, göller, kanallar, iki müze, bir konser alanı, bir stadyum ve bir bilim akademisi ile parktan çok, ayrı bir şehir görünüşündedir.³⁷⁷

Londra’nın meşhur Hyde Park’ına karşılık New York’un da Central Park’ı hem büyüklüğü hem ihtişamıyla ondan aşağı kalmamayı başarmaktadır. Her çeşitten dev ağaçlara ev sahipliği yapan Central Park, Manhattan Adası’nın ortasında bir vaha gibi varlığını sürdürmektedir. Onlarca katlı gökdelenlerin ve geniş caddelerin arasında, binalardan azade tek bölge Central Park’tır. Hem şehrin ortasında bir dinlence mekânı hem şehrin prestij muhiti olarak Central Park, seyyahların gözünden şehrin incisidir denilse yeridir: “*Amerikalı tabiata deli gibi âşıktır. Bilhassa New York’un içinde bu aşk*

³⁷³ Atay, *Gezerek...*, s. 174.

³⁷⁴ Rado, *Amerikan...*, s. 86.

³⁷⁵ Atay, *Gezerek...*, s. 214

³⁷⁶ Ezine, *Amerika...*, s. 106.

³⁷⁷ Atay, *Yolcu...*, s. 112.

ihritas halindedir. Central Park bu ihtirası muvakkaten yatıştırarak tek ilâttir."³⁷⁸
 Parkın insan ruhunu dinlendiren havası; ağaçlar, bitkiler ve hayvanlardan müteşekkil bir terapi merkezi gibidir. Tamamıyla endüstriyel yapılaşma içerisinde hayat sürdüren şehir insanları ve bilhassa çocuklar için doğa ile buluşulabilecek yegâne mahaldir: “*Evet Amerikan mektebi, çocuğuna Ankara'nın nerede, Tiber nehrinin ne kadar uzun, Pirenelerin ne kadar yüksek olduğunu öğretmiyor ama, sincapların taşlanmıyacağını, kedilerin kuyruğuna teneke takılmıyacağını ve ağaçlara insan gözü gibi bakılacağını da âdeta huy hâline getirmiş!*”³⁷⁹

4.3.5. Asayiş ve Suç

Amerika bir bakıma suçluların ve yasaklamaların memleketidir. Suç oranları son derece yüksekken kanun nizamı da denk sertliktedir. Polisin yetki alanları oldukça geniş ve trafik kontrolünden kaçmaya çalışanları dahi tabancasıyla vurabilmektedir.³⁸⁰ Işıklarıyla göz kamaştıran Amerikan şehirlerinin yarım saat mesafedeki banliyö ve gettolarında suç kol gezmektedir ve bununla mücadele etmenin tek yolu polis şiddetini artırmak olarak kabul edilmiştir. Eğlence dünyasıyla nam salan ülkenin eğlence mekânları da sürekli olarak devlet kontrolindedir ve birçok kısıtlama ve yasaklama söz konusudur. Düzenlemelere uymadan eğlence mekânı işletildiğinde ise taksi şoföründen müşteriye, çalışanlardan patronlara herkes cezai müeyyide ile karşılaşmaktadır.³⁸¹

Sert önlemlerin bir sebebi de Amerika'nın mafya faaliyetlerinden büyük zarara uğraması olsa gerektir. Nizama aykırı işletmelerin genellikle mafya eliyle çalıştırıldığı tahmin edilebilir. Mafya büyük şehirlerde her sektörde yer tutmaya çalışırken devletin gücü çoğu kez mücadele etmeye yetmemektedir ve halk yolkesen küçük gangsterlerden de belediyeleri ele geçirip kamu malını zimmetine geçiren büyük mafyalardan da yılmış vaziyettedir. Gasp suçu öylesine yaygındır ki şehirlerde kimse üzerinde para taşımamakta ve alışveriş çek yazarak yapılmaktadır.³⁸² Hırsızlarla karşılaşıldığında cüzdanda ne varsa vermek canını kurtarmak adına usul haline gelmiştir. Elbette ki asıl mafya faaliyetleri bu türden küçük işlerde değildir. Belediye meclislerinde kendileriyle iş yapmaya istekli şahıslardan aldıkları imtiyazlarla şehirlerdeki bütün dükkânlar mafyanın kontrolü, haracı altına girmektedir. Yalman, mafya ile ünlenmiş Chicago'da

³⁷⁸ Rado, *Amerikan...*, s. 54.

³⁷⁹ Akın, *Sam Amca...*, s. 62.

³⁸⁰ Rado, *Amerikan...*, s. 66.

³⁸¹ Yalman, *Havalarıda...*, C. II, s. 174.

³⁸² Rado, *Amerikan...*, s. 65

görünürde asayiş berkemal olduğunu fakat mezkûr yöntemlerle mafyanın şehri el altından kontrol ettiğini kaydetmiştir.³⁸³ Ticaretle uğraşanların yüksek kârlara uğraştığı fark edildiğinde mafya hemen kendi hissesini talep etmeye gelmektedir: “*Meselâ bir tüccarın işi iyi gitmektedir. Dükkânı müşteri tuttu. Nerde ise refaha kavuşacak. Hemen haydutlar kapıya dayanıyorlar: <<Payımız!>> diye. Hele vermesin! Ne dükkân kalacak, ne ticaret, ne de kendisi...*”³⁸⁴

Fuhuş, Amerika’da en kesif şekilde önüne geçilmeye çalışılan cürümlerdendir. Muhtemelen yine mafyanın kök salmasını ve büyük paralara hükmetmesini engellemek için devlet gayrimeşru her ilişkiyi yasaklama yoluna gitmiştir: “*Amerika’da serbes aşk, hele fuhuş asla şakaya gelmiyen ağır bir suçtur.*”³⁸⁵ Fuhşun yanında evlilik dışı ilişkilerin de yasaklanması, başka bir vechesiyle geleneksel aile yapısını korumaya yönelik bir tedbir olarak düşünülebilir. Bütün önlemlere rağmen özellikle New York’ta fuhuş hiçbir zaman durdurulamamakta, yasaklar ve müdahaleler işe yaramamaktadır: “*Fuhuş ve kumar memnudur. Bir zamanlar içki yasağı da vardı. Buna rağmen Nevyork gizli fuhuş ve kumar şehridir. Uryan şehvet daveti, sahte ahlâk nazariyesi buraya mahsustur.*”³⁸⁶

4.3.6. Kültür Sanat

Yeni kıtanın dinamik çocuğu Amerika’nın refah düzeyi ve teknik gelişmişliği seyyahlar tarafından takdire şayan bulunsa da kültür ve sanat alanında bundan söz edilememektedir. Çoğunlukla Amerikalıların kültürsüz ve köksüz, toy bir toplum ve devlet olduklarından dem vurulmaktadır. Bu durum mazisi henüz 200 yılı bulmayan bir ülke için gayet tabii karşılanırsa da Amerikan toplumunun görgüsüz olduğuna değinmeden geçilmemektedir. Amerika’nın parası vardır fakat köklü bir tarihi yoktur: “*Yalnız bir şey, bir tek şey var ki, onu alamazdı ve alamadığı içindir ki, bunun doğurduğu kompleksten çok defa zor kurtuluyor: Mazi!.. Eskilik ve âsâlet, para ile satılan şeyler olsaydı, Amerika Avrupa’da emin olunuz maziye ait bir tek unsur bırakmazdı! Ne hazîn tecellî değil mi: Kendi memleketinde Avrupa’nın hâlâ can attığı bütün maddeleri çöp kutusuna atıveren Amerikalı, Avrupanın eskiliğini bulsa, canını verecek!*”³⁸⁷ Misalen, Amerikalı, çalışır vaziyetteki buzdolabını çöpe atıp yenisini

³⁸³ Yalman, *Havalarada...*, C. II, s. 100.

³⁸⁴ Ezine, *Amerika...*, s. 43.

³⁸⁵ Atay, *Yolcu...*, s. 132.

³⁸⁶ Ezine, *Amerika...*, s. 44.

³⁸⁷ Akın, *Sam Amca...*, s. 72.

alırken Avrupa’da hiç buzdolabı olmayan birçok aile mevcuttur. Yine de Amerikalılar maddi refah ile tatmin olamamakta ve Avrupa’nın köklü mazisine ve antikalarına imrenmektedir. Dünyanın çoğu, ekonomik ve siyasi manada Amerika’yı kutup yıldızı addetmiş olsa da Amerikalılar takıntılı şekilde Avrupa kültürüne özenmekte ve eski kıtanın modalarını takip etmektedir: “*Amerikalı’da Avrupa malı kullanmak bir nevi snobizm’dir. Detroit’deki Ford fabrikasının bir dakika elli beş saniyede bir otomobil çıkarması, artık onun için o kadar tabii olmuş ki, şimdi bir tek arabayı sekiz ayda teslim eden Rolls Royce’a imreniyor! Fifth Avenue’nin bütün mağazalarında ekseri kadın eşyasının üzerinde <<Paris modeli>>, <<Paris’te hususî surette hazırlanmıştır>>, <<Paris’ten alınmıştır>> etiketlerini ve erkek eşyasında da <<Londra>> markasını bulabilirsiniz! Halbuki pek çoğu yüzde yüz Amerikan malı!*”³⁸⁸

Avrupa modasını takip etmek ve Paris’ten, Londra’dan, Milano’dan ithal edilen eşyayı kullanmak Amerikalılar için bir prestij meselesidir. Sıradan halkın dahi her zaruri ihtiyacına rahatlıkla kavuşabildiği ekonomik vaziyetin, kullandığı eşyayla ön plana çıkmak isteyen zümrelerin Avrupa mallarına rağbet etmesine neden olduğu çıkarımı yapılabilir. Yahut herkesçe malum toyluğunu bu yolla gizlemeye çalıştığı söylenebilir. Her halükarda Amerikalının Avrupa özentiliği alay konusudur: “*İngiltere Kralı yarın donla sokağa çıksa, modadır diye Amerikalı taklid eder. Sizin Ford’unuz yapsa, İngiltere: <<Delidir!>> der.*”³⁸⁹

Her şeyin en iyisini, en büyüğünü elde etme arzusu, kültür konusunda aynı kolaylığa sahip değildir. Henüz kendine ait yüksek bir kültür ve sanat anlayışı inşa edemeyen Amerikalı, bu eksikliğini eski kıtadan ithal ederek ikame etmeye çalışmakta ve onları taklit etme yoluna gitmektedir. Sinemada Fransızlar, edebiyatta İngilizler, modada yine Fransızlar ve İtalyanlar, Amerikalının pusulası olmuştur. Kültürel alanda özgün eserlerin ortaya konması için tabiri caizse kırk fırın ekmek yemeleri gerektiği fikri hâkimdir: “*Onun için Amerika, daha yeni bir san’at vahdetidir. Belki bir asır sonra Amerikan resim ve musikisinden bahsedebiliriz.*”³⁹⁰ Mamafih Walt Whitmann, Edgar Poe ve Marc Twain gibi şahsiyetler çölde açan çiçekler gibi nadir ama bir o kadar takdir edilesi olsa da yine İngiliz edebiyatının bir uzantısı konumundadır. Kendine özgü ve yüksek sanat eserleri ortaya koyarak yaşlı medeniyetlerin iltifatına mazhar olmak

³⁸⁸ Akın, *Sam Amca...*, s. 23.

³⁸⁹ Ezine, *Amerika...*, s. 18.

³⁹⁰ Ezine, *Amerika...*, s. 46.

Amerikalı için maddi varlığıyla uyandırdığı hayranlık kadar kolay olmayacaktır: “... Amerikanın da en mühim manevi varlığı eksiktir: Millî seciye ve tesanüd. Kafası ve bünyesi sağlam bu vücudün ruhu o kadar zayıftır.”³⁹¹

Birleşik Devletler, kültür meselesindeki açığı kapatmak için canla başla çaba göstermektedir. Kazanılan servet sadece sermayeyi artırmak için değil itibar kazanmak için de sarf edilmektedir. Gerek devlet gerek şahıslar eliyle kütüphaneler, tiyatro ve opera binaları, sanat koleksiyonları oluşturulmakta ve dünyanın her yerinden sanatçılar ve bilim adamları Amerikan sermayesi ile cezbedilmeye çalışılmaktadır. Amerika’ya dair her atılımda görüldüğü gibi bu alanlarda da devletten ziyade şahısların taşıyıcı unsur olduğu görülmektedir: “Başka zengin bir adam; Frick namındaki bir milyarder tabloya merak sarmış XIVcü asır Alman, XVci asır İtalyan, XVIcı asır Holanda, Fransa İtalya ve İspanya ressamlarının tablolarını toplamış. O da evini Newyork şehrine hediye etmiş. Şimdi ismi Frick Müzesi...”³⁹²

Netice olarak tezin kapsadığı tarihler bakımından Amerika Birleşik Devletleri giderek yükselen ve günden güne diğer memleketlerin cazibesinden bir parça koparan lokomotif bir ülkedir. Avrupa ülkeleri, bilindik ve eski, hatta modası geçmiş müzeler olarak görülürken Amerika, yarattığı dinamizm ve güç ile çağın en ileri memleketi kabul edilmeye başlamıştır.

³⁹¹ Ezine, *Amerika...*, s. 64.

³⁹² Ezine, *Amerika...*, s. 48.

SONUÇ

Tezin öznesini oluşturan Türk seyyahların eserleri incelendiğinde, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin ve az ya da çok hepsinden bir parçayı içinde barındıran Amerika Birleşik Devletleri'nin, Şark medeniyetinin en Batılı insanları tarafından nasıl görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Seyyahlar, dönem itibarıyla Garplılaştırma hareketini en azından yüz elli yıl yaşamış Türkiye'nin çocukları olarak, bir buçuk asrın medeniyet kibleleriyle vuslat yaşamışlar ve ideal addedilen devlet sistemlerini, insan karakterini ve şehirleri bazıları ilk kez bazıları bir kez daha yerinde görme fırsatı yakalamışlardır. 20. yüzyılın küreselleşen dünyasında hızla yaşanan dönüşümleri ve değişmezleri birbirlerinin peşi sıra yazdıkları seyahatnamelerle adım adım inceleme fırsatı sunmuşlardır.

Tezin kapsadığı tarihler bakımından önce iki savaş arası dönem, sonra savaş dönemi ve son olarak Soğuk Savaş döneminin farklı iklimleri, seyahatnamelerin şahadetlerine düşülmesi gereken en mühim şerhtir. Her yazarın görüşü ayrı ayrı değerlendirilmeli ve kitabı yazdığı tarih göz önünde bulundurulmalıdır. 1929 Weimar Almanyası'nda yazılan bir kitapla 1958 Soğuk Savaş Almanyası'nı anlatan bir kitabın otuz yıllık kısa bir yıl farkına karşılık yaşanan yoğun tecrübeler dolayısıyla farklılaşmış ülkelerden bahsetmesi kaçınılmazdır. Yine de asıl toplumsal dönüşümlerin tüm dünyada daha kesif bir şekilde hissedileceği 60'lı yıllar tezin kapsamını aştığı için milletlerin karakterlerine yönelik genellemeler nispeten daha tutarlı bir netice vermiştir.

Türk seyyahlar fikren ve tahsilen ne ölçüde Batılı olurlarsa olsunlar, ecnebi memleketlerin dillerini en iyi şekilde konuşsalar ve kitabi bilgileri fevkalade olsa dahi Batı'nın yabancıısı olmaktan kurtulamamışlardır. Bir Alman'a yahut İngiliz'e baktıkları vakit Türklerle hemen hiç benzerlik bulamamışlar ve Avrupalıların baskın karakter özelliklerini her yönden farklı bulmuşlardır.

İnsan karakteri ve alışkanlıkları üzerine yazılanlar eserlerin asıl değerli kısmını teşkil etmektedir. Avrupa insanına bakınca, Türkler tarafından imrenilen yönetim sistemlerinin, kültür sanat şevkinin, refahın kaynağı görülmüştür. En kolektif toplumsal yapıya sahip olduğu kabul edilen Almanya'da dahi bireyci ahlak ve anlayışın gelişmişliği karşısında derin bir saygı hissi oluşmaktadır. Bununla birlikte, Türk

halkının da Avrupalılar gibi olması gerektiğine dair reçeteler yazmaktan çoğunlukla geri durmuşlardır.

Seyyahların gözlüklerinden bakıldığında Batı'nın her alanda göze çarpan inkişafı, yazarların psikolojik olarak savunma pozisyonu almalarına da sebep olmuştur. Türkiye'yi her bakımdan bu inkişafın çok gerisinde bulan seyyahlar, tabiri caizse yaşadıkları eziklik duygusunu Batılı muhataplarına hissettirmemeye gayret etmişlerdir. Yeri geldiğinde ormanlara hayranlık duysalar da kasten kafalarını çevirerek hayret ve gıpta hislerini gizlemeye çabalamışlar: “*Artık ağaca ve yeşillığe bakamıyoruz. İmrendiğimiz anlaşılmasın diye ister istemez bir lâkayt hâl aldık.*”³⁹³ Başka bir vesileyle Amerikalı gazetecilerin yüksek tirajları ile iftihar etmeleri üzerine Türkiye'deki gazete satışlarını abartarak zevahiri kurtarmaya koyulmuşlardır: “*“Dört yüz bin...” biraz sonra “Tabii sabah nüshası... Akşam nüshası da bir o kadar.*”³⁹⁴ “Türkler de sizden aşağı kalmaz” demek için de fırsat kollamışlardır fakat neredeyse hiç fırsat yakalanamamıştır. Seyahatnameler analiz edilirken yazarların mezkûr psikolojik durumu göz ardı edilmemelidir. Avrupalıların ahlaki bakımdan çökmüş oldukları fikri ise modernleşme sürecinin başından beri olduğu gibi seyyahların yegâne dayanak noktaları olmuştur.

Seyyahlar, aydın Türk sınıfını teşkil eden kimseler olmalarına rağmen mantıklarının Doğulu kaldığını fark etmişlerdir. Türk mantığının Batı ile rastlaşması birçok kez Batılılar tarafından hayretle karşılanan durumlara sebep olmuştur. Mesela, Amerika'da pul makinelerine 10 sent atıldığında 9 sentlik pul alınmakta ve bir sent makinenin kullanım ücreti olmaktadır. Fakat son pulun ucu hafifçe dışarıda kalmakta ve uğraşıldığı takdirde çekip alınabilmektedir. Türk mantığı, son pulu da alıp bunun yapılabileceğini söylediğinde “kimin aklına gelir bunu yapmak” şeklinde bir hayretle karşılaşır ve cevaplar: “*Şarklının.*”³⁹⁵ Kaynağı bulunması güç olan bu temel mantık farkı, “Şark kurnazlığı” da denilebilecek düşünme yapısı, seyyahların mahcup hissetmelerine sebebiyet vermiştir. En Batılılaşmış Doğulunun dahi mizacen ne kadar farklı olabileceğini göstermesi bakımından bu gibi örnekler mühimdir. “Türk aydını” sıfatını haiz, Batı usulü eğitimlerden geçen ve yüz elli yıllık Batılılaşma hareketinin ürünü olan zümrelerin dahi kendisini yabancı hissetmesine sebep işte bu mantık farkıdır denilebilir.

³⁹³ Akın, *Ada...*, s. 70.

³⁹⁴ Ezine, *Amerika...*, s. 53.

³⁹⁵ Akın, *Sam Amca*, s. 49.

Avrupalılar, özellikle oryantalist yazarlar tarafından, yüzyıllar boyu Doğu'ya düzenlenen seyahatler ve yazılan seyahatnameler, Doğulu toplumları inceleme, anlama ve öğretme vasıtası olmuştur. Türkler de bu Avrupa menşeli itiyadı edinip tersine kullanmaya başlamıştır. Türkçe seyahatname kitapları, oryantalist seyyahları örnek alan, tersine bir keşif serüveninin parçasıdır. Avrupa'nın bir parçası olma ülküsünden hiçbir zaman vazgeçmeyen Türklerin, Avrupa'yı sokaklarına inerek tanıma çabasıdır.

Seyyahlar birçok kez seyahatname yazmayı bırakıp ansiklopedi yazarlığına soyunmuş ve malumatfuruşluk yaparak sayfalar dolu bilgi vermişlerdir. Söz gelişi Versay Sarayı'nı görmeye giden bir seyyah, sayfalarca sarayın tarihi ve yapım aşaması hakkında bilgi verebilmektedir. Ansiklopediden edinilebilecek bu bilgiler, kitapların basıldığı tarihler itibarıyla okuyucuya umumi malumat verme gayesi gütmektedir. Bu gibi kısımlar günümüz okuyucusu açısından -edebi yönünü bir kenara bırakırsak- bir değer taşımadığı için mevzu dışı bırakılmıştır.

Neticede Cumhuriyet döneminde kaleme alınan seyahatnamelere toplu bir bakış atılarak çoğu kez göz ardı edilmiş seyahatname türünün Türk aydınının düşünce dünyasını anlamak yolunda kullanılabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Seyahatnameler

- Ahmet Haşim, *Bize Göre ve Bir Seyahatin Notları*, Semih Lütfü Kitabevi, İstanbul 1960.
- Ahmet Haşim, *Frankfurt Seyahatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Ahmet Şükrü (Esmer), *Avrupada Otomobil ile 9000 Kilometre*, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul 1934.
- ARPAD, Burhan, *Tuna'dan Şimale Avrupa (Yol Yazıları)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1954.
- AKIN, Bedii Faik, *Bir Garip Ada*, Dünya Yayınları, İstanbul 1957.
- AKIN, Bedii Faik, *Sam Amca'nın Evinde*, Yenilik Yayınları, İstanbul 1954.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Gezerek Gördüklerim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Yolcu Defteri*, Ulus Basımevi, Ankara 1946.
- ATAY, Falih Rıfkı, *Taymis Kıyıları*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2020.
- ENGİN, M. Saffet, *İkinci Büyük Savaşta Almanyada Gördüklerim*, Işık Basım ve Yayınevi, İstanbul 1945.
- EZİNE, Celaleddin, *Amerika Mektupları*, Kenan Basımevi, İstanbul 1940.
- EZİNE, Celâleddin, *Harp İçinde Avrupa*, Tasvir Neşriyatı, İstanbul 1944.
- Faik Sabri (Duran), *İstanbul'dan Londra'ya Şileple Bir Yolculuk*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul 1934.
- Falih Rıfkı (Atay), *Londra Konferansı Mektupları*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.
- Falih Rıfkı (Atay), *Taymis Kıyıları*, Akşam Matbaası, İstanbul 1934.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin, *Zorlara Dağlar Dayanmaz*, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987. 1929-33
- GEDİK, Fuad, *Amerika*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1948.
- GÖKAY, Fahreddin Kerim, *Şimalden Notlar*, Kader Basımevi, İstanbul 1948.
- KARATAY, Namdar Rahmi, *Paris Mektupları*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1952.
- OKTAY, Afşin, *Amerika*, Ankara 1952.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya, *Göz Ucu ile Avrupa*, Yeni Matbaa, İstanbul 1958.
- RADO, Şevket, *Amerikan Masalı*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1950.

- SAFA, Peyami, *Büyük Avrupa Anketi*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940.
- Selim Sırrı (TARCAN), *Bugünkü Almanya*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- Selim Sırrı (TARCAN), *Garpta Hayat*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.
- SEVÜK, İsmail Habib, *Tuna'dan Batı'ya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- TARCAN, Selim Sırrı, *Yurd Dışında Londra'da Gördüklerim*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1948.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Havalarıda 50000 Kilometre Seyahat*, C. I-II, Vatan Matbaası, İstanbul 1943.
- YAZMAN, Aslan Tufan, *Bonjur Fransa*, Duygu Matbaası, İstanbul, 1957.
- YAZMAN, Aslan Tufan, *İşgal Altındaki Almanya*, Duygu Matbaası, İstanbul 1946.
- YÜCEL, Hasan Âli, *İngiltere Mektupları*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1958.

İkincil Kaynaklar

- ALİEV, Saleh Muhammedoğlu, “İbn Fadlân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 477-479.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993.
- ARIKAN, Zeki, “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43., İstanbul 2013, s. 551-552.
- ASİLTÜRK, Baki, “Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 2, İstanbul 2000, s. 209-240.
- AYKUT, A. Said, “İbn Battûta”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 361-368.
- AYVAZOĞLU, Beşir, “Peyami Safa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, s. 437-440.
- BEEVOR, Antony, *Berlin'in Düşüşü: 1945*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- BELOFF, Max, “The Sixth of the February”, *The Decline of the Third Republic*, ed. James Joll, Chatto & Windus, London 1959.
- DAVIDSON, James West, *Kısa Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, çev. Can Evren Topaktaş, Say Yayınları, İstanbul 2017.
- GILBERT, Martin, *Churcill: A Life*, Pimlico, London 2000.

- FULBROOK, Mary, *The Divided Nation: A History of Germany (1918-1990)*, Oxford University Press, Oxford 1992.
- GÖVSA, İbrahim Alâettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946.
- HART, Basil Liddell, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, C. 1, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- JEFFERYS, Kevin, *The Attlee Governments (1945-1951)*, Taylor and Francis Group, New York 1996.
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “İbn Cübeyr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 400-402.
- KOÇAK, Yunus, *Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'nın Raporlarından Weimar Cumhuriyeti'ne Bakmak (1925-1933)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2022.
- NEVINS, Allan ve COMMAGER, Henry Steele, *ABD Tarihi*, çev. Halil İncelik, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.
- PARKER, Geoffrey, *Cambridge Savaş Tarihi*, çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- PRICE, Roger, *A Concise History of France*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- SARICAOĞLU, Fikret, “Kitâb-ı Bahriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26 Ankara 2002, s. 72-75.
- SAYAR, Ahmet Güner, “Hasan Âli Yücel”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 45-46.
- SPEAKE, Jennifer, *Literature of Travel and Exploration*, volume I, Taylor & Francis Books, New York 2003.
- STORER, Colin, *A Short History of the Weimar Republic*, I.B. Tauris Publishers, London 2013.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., “Marco Polo”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 41-43.
- TAYLOR, Alan John Percivale, *English History (1914-1945)*, Oxford University Press, Oxford 2001.

TÖRENEK, Mehmet, “Şevket Rado”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 390-391.

TURAN, Şerafettin, “Kitâbü’l-Muhîr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 111-112.

Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. 1-2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

YÜCE, Nuri, “Falih Rıfkı Atay”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 48.

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA**

Tarih: 28/11/2022

Tez Başlığı : Cumhuriyet'in Seyyahları: Türk Aydınının Gözünden Avrupa'ya Bakmak (1923-1960)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 103 sayfalık kısmına ilişkin, 28/11/2022 tarihinde şahsım/tez danışmam tarafından Turnitin' adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- X Kaynakça hariç
- 3- X Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- X 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

28/11/2022

Adı Soyadı: Mehmet Mert
Öğrenci No: N18237239
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Tarih

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Mehmet Özden

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 28/11/2022

Thesis Title : Travelers of the Turkish Republic: Looking at Europe through the Eyes of Turkish Intellectuals (1923-1960)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 28/11/2022 for the total of 103 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 1%.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

28/11/2022

Name Surname: Mehmet Mert

Student No: N18237239

Department: History

Program: History

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Mehmet Ozden

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 28/11/2022</p> <p>Tez Başlığı: Cumhuriyet'in Seyyahları: Türk Aydınının Gözünden Avrupa'ya Bakmak (1923-1960)</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">28/11/2022</p> <p>Adı Soyadı: Mehmet Mert Öğrenci No: N18237239 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Tarih Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">_____ Prof. Dr. Mehmet Özden</p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 28/11/2022

Thesis Title: Travelers of the Turkish Republic: Looking at Europe through the Eyes of Turkish Intellectuals (1923-1960)

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything, in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

28/11/2022

Name Surname: Mehmet Mert
 Student No: N18237239
 Department: History
 Program: History
 Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

 Prof. Dr. Mehmet Ozden